

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Jan Zelenka

*Český kníže a saský vévoda ve 12. století. Srovnání knížectví „Čechů“ se saským
vévodstvím Jindřicha Lva*

Rigorózní práce

Vedoucí rigorózní práce: Prof. Doc. Josef Žemlička, CSc.

PRAHA 2006

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně a v seznamu pramenů a literatury uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze

13. 12. 2006

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Zelinka J', written in a cursive style.

Poděkování

Děkuji za cenné podněty a rady, věnovaný čas i odborné vedení, které mi poskytl vedoucí mé rigorózní práce.

OBSAH

Terminologie	1-4
Úvod	4-7
I. Saské vévodství	8
1. Jindřich Lev a světská knížata	8-12
2. Jindřich Lev a saský episkopát	12-21
3. Vévodou v Sasku	21-29
Shrnutí	30-31
II. České knížectví	32-33
1. Volba „Čechů“	33-36
2. Kníže a dynastie	37-43
3. „Consilio Bohemorum“	43-47
4. Pozemková „šlechta“	47-50
5. Církev	50-51
Shrnutí	51-54
III. Lenní „stát“	55-66
IV. Politické procesy	
1. Jindřich Lev	67-72
2. Vladislav II. a Bedřich	72-78
3. Markrabství moravské	78-85
4. Sedlecko	85
5. Knížectví pražského biskupa	85-88
Shrnutí	88-90
V. Závěr	91-100
Mapové přílohy	101-109
Bibliografie	110-120
Seznam zkratk	121
English summary	122-123

Terminologie

Ačkoliv bývá zvykem začínat písemnou práci úvodem, zvolil jsem poněkud odlišný postup. Od prvního řádku úvodu užívám výrazy, jejichž význam nemusí být zcela jednoznačný. Domnívám se tedy, že je nutné hned na počátku vysvětlit, jakou jim ve své práci přisuzuji náplň a v jakém smyslu je budu používat.

Jak napovídá již název práce, rozlišuji mezi saským vévodou a českým knížetem. Saský vévoda stejně jako český kníže, vystupují v narativních pramenech a intitulacích či svědečných řadách listin pod označením „dux“ (pl. „duces“). Latinskému výrazu „dux“ odpovídá německý ekvivalent „Herzog“ (pl. „Herzöge“), jehož českým překladem je slovo vévoda. Německou literaturou používaný výraz vévoda však není pouhým společenským titulem, ale vyjadřuje určitý státoprávní status. Vévoda měl zastupovat ve svěřeném vévodství („Herzogtum“) římského krále a tvořit tak mezičlánek mezi panovníkem a dalšími příslušníky říšské aristokracie žijícími ve vévodství. Ačkoliv nejsou vévodovy kompetence zcela jasné, řadí literatura k jeho základním úkolům bránění zemského míru, vedení vojska, výkon nejvyšších soudních pravomocí a svolávání sněmů. Všechny tyto pravomoci však vykonával z králova pověření. Titul vévoda, tak jak se jeho náplň vyvinula v průběhu 10. století, má tedy úřednický charakter (vévoda=úředník krále, vévodství=úřad).¹

V Čechách však přemyslovský panovník nevykonával žádná práva, která by na něj byla delegována římským králem.² Považuji tedy za vhodnější použití titulu kníže, které v tomto případě chápu čistě jako označení panovnické hodnosti.

Jako knížata však označuji také příslušníky světské a duchovní říšské aristokracie. Latinskému slovu „princeps“ (pl. „principes“) odpovídají v odborné literatuře německý a český ekvivalent „Fürst“ (pl. „Fürsten“) – kníže. V průběhu větší části 12. století zůstával výraz „princeps“ v podstatě souhrnným pojmenováním pro urozené. Zahrnoval heterogenní masu urozených od drobných svobodných pánů až po vévody a říšský episkopát. V textu využívám pro takto široce vymezený okruh osob pojem aristokracie.

Od 80. let 12. století se však jeho náplň výrazně mění. Titul „princeps“ vyjadřuje příslušnost k privilegované vrstvě aristokracie tvořící tzv. *stav říšských knížat* (*Reichsfürstenstand*). Od této doby jsou jako „princeps“ pojímáni pouze příslušníci

¹ K významu a náplni vévodského titulu H. W. GOETZ, „Dux“ und „Ducatus“, především s. 293-298; TÝŽ, Das Herzogtum, s. 253-273; LexMA 4, Herzog, Herzogtum, s. 2189-2193. Vývoj jednotlivých vévodství od 10. do 12. století S. HAUSER, Staufische Lehnspolitik, s. 41-55.

říšského episkopátu a nositelé titulů vévoda, markrabě, falckrabě a lantkrabě. Označení „*princeps*“ vyjadřovalo mimo výsadního společenského statusu také určité státoprávní postavení. Kníže mohl být pouze bezprostřední leník krále, který současně držel teritoriální panství, v jehož rámci byl vykonavatelem nejvyšších soudních pravomocí. Světský kníže nemohl být leníkem jiného světského pána než římského krále. Mohl však držet léna od duchovních knížat.³

Vzhledem k časovému vymezení práce se pohybují v době, kdy je možno na knížata nahlížet z pohledu obou výkladů. Na politické události v říši však měla největší vliv poměrně omezená skupina osob, která se i před rokem 1180 v podstatě kryla s příslušníky pozdějšího *stavu říšských knížat*. Jako knížata (v textu také jako *říšská knížata, bavorská knížata, saská knížata*...) tedy chápu takto vymezený okruh nejvýznamnějších leníků římského krále. Mimo výše uvedené držitele světských a duchovních hodností, řadím mezi knížata pro jeho význam a moc také bavorský rod hrabat z Andechs (od roku 1173 držitelé markrabství Istriie).⁴

Méně významnou část říšské aristokracie označuji souhrně jako hrabata (v textu také jako *hraběcí rody, hraběcí vazalita*...). Hraběte („*comes*“ – pl. „*comites*“; „*Graf*“ – pl. „*Grafen*“) chápu jako držitele správního okrsku – hrabství – v jehož rámci vykonával především soudní pravomoce. Hrabství tak tvořila jeden z nižších článků správní struktury říše. Také v tomto případě šlo o vykonávání práv delegovaných králem. Hrabství byla panovníkem propůjčována nejen přímo jednotlivým hrabatům, ale také knížatům, která je mohla dále udělovat v léno. Díky dědičnosti hrabství se však pomalu stíral úřednický charakter a hrabata chápala své správní okrsky v podstatě jako vlastnictví. V průběhu doby se tak vytvářela vrstva hraběcích rodů, která mohla díky sloučení několika hraběcích úřadů budovat poměrně rozsáhlá panství.⁵

Vzhledem k biblickým normám, podle kterých se neměli duchovní podílet na výkonu světské správy, bylo třeba laika, jenž by danou církevní instituci v těchto

² Srovnej J. KEJŘ, *Böhmen und das Reich*, s. 287.

³ K proměně významu výrazu „*princeps*“ srovnej H. KOLLER, *Die Bedeutung*, s. 63-80. K charakteristice státoprávní náplně titulu po roce 1180 E. E. STENGEL, *Land- und lehnrechtliche Grundlagen*, s. 133-173. Ke vzniku *stavu říšských knížat* a významu titulu „*princeps*“ v tomto období srovnej také kap. IV/3, především literaturu uvedenou v pozn. č. 256. Na exkluzivní charakter titulu kníže, naproti tomu ale také na nejasná státoprávní kritéria, která by knížata jasně odlišovala od dalších významných aristokratických rodů, upozorňuje výklad LexMA 7, *Reichsfürsten*, s. 617-618. Význam a náplň jednotlivých titulů LexMA 5, *Landgraf, -schaft*, s. 1662-1663; LexMA 6, *Mark, -grafschaft*, s. 300-304, *Pfalzgraf*, s. 2011-2013.

⁴ K istrijskému markrabství a hrabatům z Andechs R. HÄRTEL, *Friedrich I. und die Länder an der oberen Adria*, s. 342-343.

⁵ LexMA 4, *Graf, Grafschaft, Grafschaftsverfassung*, s. 1633-1636; H. K. SCHULZE, *Die Grafschaftsorganisation*, s. 29-46.

záležitostech zastupoval. Fojt („*advocatus*“ – „*Vogt*“) plnil své úkoly především v rámci soudnictví a při správě církevního zboží. Také úřad fojta se stal dědičným a mohl být svým držitelem dále propůjčován v léno. Zatímco podle ideální představy měl být fojt zástupcem a ochráncem církevní instituce, stalo se vykonávání úřadu v reálu příležitostí prosazovat vlastní zájmy. Úřad byl díky podílu z výnosů soudnictví a hospodářské správy významným zdrojem příjmů. Jeho držitelé především z řad světských knížat, využívali postavení fojta také k rozšiřování vlastního územního panství a zasahování do církevních záležitostí. V průběhu 12. století vrcholila snaha církevních institucí prosadit svobodnou volbu fojta, která by zneužívání úřadu zamezila. Úřad fojta však existoval také ve městech. Jeho náplní byla především soudní pravomoc, vykonávaná v zastoupení pána města – u říšských měst tedy římského krále, v dalších případech zakladatele.⁶

V textu hovořím o říši či německém království. V obou případech rozumím pod tímto označením oblast, kterou znal Ota z Freisinku v první polovině 12. století jako „*regnum Teutonicum*“. Tedy území skládající se z Bavorska, Švábska, Saska, Durynska, Fríska a Lotrinska. Ačkoliv Ota tuto skutečnost přímo nezmiňuje, skládalo se *regnum* z jeho pohledu v podstatě z velkých vévodství.⁷

Od přelomu 11.-12. století používal v německém království korunovaný panovník titul „*rex Romanorum*“. Jako římského krále tedy chápu panovníka vládnoucího v *regnum Teutonicum*. Římský král vládl v *regnu* i bez císařské korunovace. Nedomnívám se proto, že vztah mezi vévodou (knížetem) a panovníkem, byl ovlivněn dosažením císařské hodnosti. Titul „římský král – císař“ je proto v případech, kde je v obecné rovině pojednán vztah mezi knížaty a panovníkem, využit jako zástupný.⁸

Jako Jindřichovo knížectví (panství, doménu, sféru vlivu) chápu souhrn jeho alodiálních a lenních statků, který tvořil pouze část z rozsahu saského vévodství.⁹ Výraz alod (alodiální) používám pro označení majetku stojícího v plném vlastnictví a svobodném užívání držitele.¹⁰ Často užívané pojmy, týkající se lenních vztahů a práva, jsou vysvětleny

⁶ LexMA 8, s. 1811-1814.

⁷ „...orientalem Franciam quod modo Teutonicum regnum vocatur, id est Baioariam, Sueviam, Saxoniam, Turingiam, Fresiam, Lotharingiam,...“ OTTONIS CHRON., VI/11, 272. Ota sice o vévodství přímo nehovoří, ale jen Durynsko a Frísko nebyla v jeho době vévodství. Od konce 10. století existovalo také vévodství Korutany. V roce 1156 pak bylo na vévodství povýšeno Rakousko. Ke vzniku korutanského vévodství H. APPELT, Die Erhebung, s. 206-219. Povýšení Rakouska H. BÜTTNER, Das politische Handeln, s. 54-67.

⁸ K ustálení titulu „*rex Romanorum*“ LexMA 5, König, Königtum, s. 1306-1309. Zástupnost výrazů *regnum-imperium* a *rex-imperator* E. MÜLLER-MERTENS, Regnum Teutonicum, s. 134-135.

⁹ Srovnej mapové přílohy č. 2-6.

¹⁰ Srovnej Lex MA 1, s. 440-441.

ve zvláštní kapitole. Data uvedená v závorkách u jednotlivých osob se týkají délky vlády (vykonávání úřadu).

V obecné rovině hovořím o českém knížeti také v případech, kdy je nositelem královského titulu. „Pořadová“ čísla jednotlivých českých panovníků se vztahují k jejich knížecí hodnosti. Používám tedy označení Vratislav II a Vladislav II. U syna znojemského udělníka Konráda II. se držím do jeho nástupu na pražský trůn pojmenování Konrád Ota (jako vládnoucí kníže Konrád II. Ota).

Úvod

Jedním ze základních problémů domácí historiografie je poměr českého knížectví ke středověké říši. Ačkoliv otázka ztratila politický nádech, odpovídající momentálnímu vývoji česko-německých vztahů v průběhu předcházejících dvou století, neustoupila nijak do pozadí. Také německá literatura věnuje postavení Čech stále značnou pozornost.¹¹

Tématika je však z české strany přes nespočet prací řešena poměrně jednostranným způsobem. Literatura se v podstatě omezuje na zdůraznění výjimečnosti českého knížectví oproti říšským vévodstvím bez toho, aby některé z vévodství a pozici jeho vévody podrobněji přiblížila.¹² Nejde však jen o otázku srovnání mezi knížectvím a vévodstvím. Pokud se chceme zabývat postavením Čech a jejich knížete, musíme si nejprve položit otázku, jaká byla vnitřní struktura říše, jak fungoval vládní mechanismus a na čem byly založeny vztahy mezi jeho jednotlivými nositeli. Problém je o to složitější, že tento charakter nezůstával neměnný. Jeho nestálost byla dána již od základu faktem, že „*regnum Teutonicum*“ nebylo moderní transpersonální institucí, nýbrž státním útvarem spočívajícím na osobních svazcích - tzv. „*Personenverbandstaat*“.

Říše se skládala z udělených lén, ale také alodiálních statků, které byly v plném vlastnictví jednotlivých aristokratických rodů. Pravomoce propůjčované králem se tak mísily s právy uplatňovanými nad alodiálním vlastnictvím. Panovník nemohl vzhledem k možnostem doby přímo ovládat jednotlivé územní celky a práva nad nimi byla přenechána leníkům. Dispoziční pravomoce krále se tím výrazně omezily a rozhodují roli

¹¹ To platí především pro dobu vlády Fridricha Barbarossy. Vztahu mezi přemyslovskými knížaty a císařem si všímají práce různého zaměření. Pozornost českému knížectví věnoval ve své práci o lenní politice Štauffů S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 74-79. Vystupování českých svědků v listinách Fridricha I. si naopak všímá A. PLASSMANN, *Die Struktur*, s. 66-69.

¹² Na absenci práce věnující se srovnání Čech s některým z říšských vévodství a na jednostranné řešení problematiky upozorňuje J. KEJŘ, *Böhmen und das Reich*, s. 288. Alespoň stručně přiblížil říšské poměry a probíhající proměny v uspořádání *regna* ve 12. století J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 254-257, 317.

nabyl osobní poměr mezi ním a jejich držiteli. Nešlo ale jen o vztah mezi panovníkem a aristokracií, také její příslušníci mezi sebou vytvářeli síť osobních svazků. Rozmanitost personálních vazeb (rodinných, přátelských i politických), které se vzájemně prolínaly, tak ovlivňovala postavení císaře, knížat, ale i podobu říše.¹³

Cílem následující práce není řešit složitou otázku charakteru německého *regna*. Hovoříme-li ale o výjimečné pozici českého knížete oproti německému vévodovi, měli bychom se pokusit zjistit, v čem rozdíl skutečně spočíval. To znamená porovnat jejich postavení nejen v rámci vlastního panství, ale také ve struktuře říše. Charakter ani rozsah práce neumožňuje zabývat se všemi vévodstvími, tak jak se vyvíjela od 10. století. V širším rozsahu se tedy věnuji pouze saskému vévodství v období vlády Jindřicha Lva (1142/1156-1180). Dílčí sonda je věnována také Bavorsku, které Jindřich držel od poloviny 50. let 12. století.

Výběr tohoto časového úseku souvisí s celkovou situací v německém království. Vláda císaře Fridricha I. Barbarossy (1152-1190, od roku 1155 císař) byla obdobím politické stability. Narozdíl od svých předchůdců nečelil Fridrich I. rozsáhlé opozici knížat. Spolupráce s nimi se naopak stala základem jeho politiky. Současně je ale patrná snaha upevnit poměr mezi panovníkem a říšskými knížaty pomocí lenních vztahů. Dlouhá stabilní vláda, spojená s pokusem o posílení panovnické moci, umožňuje posouzení vztahu mezi králem a vévodou (knížetem), bez ovlivnění mocenskými výkyvy.

Ve stejné době probíhala také výrazná změna v samotné struktuře říše, která je spojena s procesem tzv. teritorializace. Majetky jednotlivých aristokratických rodů tvořila roztržštěná směsice alodiální i lenní držby. Již od 11. století je ale možno sledovat snahu scelovat rozdrobené državy pomocí hraběcích i fojtských úřadů a vytvářet kompaktní územní panství. Zvláště říšská knížata dokázala tímto způsobem budovat poměrně rozsáhlé domény. Tento proces je výrazně patrný právě v době Barbarossovovy vlády a moc založenou na rozsáhlém teritoriálním panství si vytvářel také sám císař. Jednotlivá knížata si budovala vlastní knížectví, která postupem doby rozkládala a nahrazovala původní vévodství. Zároveň je zřejmé, že pozornost knížat zaměřená na vytváření územního panství

¹³ Tzv. „*Personenverbandsstaat*“ charakterizoval T. MAYER, *Die Ausbildung*, s. 462-466. Srovnej též H. ANGERMEIER, *König und Staat*, s. 167-182; H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 382; K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 427; E. MÜLLER-MERTENS, *Regnum Teutonicum*, především s. 132, 134-136. Důležitost a provázanost personálních vazeb v životě středověké společnosti podtrhl G. ALTHOFF, *Verwandte (passim)*. K nejasnosti charakteru středověké říše srovnej J. EHLERS, *Die Entstehung*, s. 30; W. H. FRITZE, *Corona*, s. 227; T. KÖLZER, *Der Hof*, s. 234.

do značné míry omezovala jejich zájem účastnit se na císařově politice.¹⁴ Máme tedy možnost sledovat, jak dalece bylo na obou stranách možné rozvíjet a posilovat vlastní postavení, aniž by došlo ke střetu zájmů a konfliktu.

Takovou příležitost nabízí právě příklad Jindřicha Lva. Během doby své vlády v Sasku Jindřich dosáhl postavení, které vedlo některé autory dokonce k úvahám o jeho královských ambicích.¹⁵ Přestože byl Jindřich současně vévodou bavorským, jeho politická aktivita se soustředila především na Sasko. Důvodem jeho přednostního zájmu byla snaha vytvořit v rámci saského vévodství vlastní knížectví. Přes dosažené úspěchy byl konec Jindřichovy vlády spojen s rychlým pádem. Délka panování a jeho násilný závěr umožňují postihnout nejen předpoklady pro vybudování takové výjimečné mocenské pozice, ale současně existující limity.

Pro srovnání s českým knížetem se v Jindřichově případě nabízejí tři možnosti.¹⁶ Můžeme hodnotit jeho postavení v rámci saského vévodství a vlastního knížectví. Pro posouzení tohoto postavení jsem zvolil otázku vzájemného vztahu s dalšími mocenskými subjekty. Bez ohledu na to, zda se jejich pozice zakládala na delegovaných pravomocích, propůjčených lénech nebo vlastních, od Jindřicha nezávislých právech, určoval tento vztah nejen Jindřichovo postavení, ale současně vnitřní podobu vévodství (knížectví). Jak pro Jindřichovo vévodství, tak knížectví si můžeme stanovit tři základní okruhy otázek. 1) Do jaké míry mohl Jindřich vládnout autokraticky nebo naopak musel připustit spolurozhodování a souhlas svých leníků či dalších knížat? 2) Byl jejich vzájemný poměr založen více na jednostranné poslušnosti, či oboustranné užitečnosti a podpoře? 3) Jaká byla „práva“ těchto osob, jejichž případné nerespektování mohlo vést ke vzniku konfliktních situací?

Současně můžeme posoudit vévodův vztah s římským králem, který byl dán lenním poměrem. Opět se nabízí tři základní otázky. 1) Jaká byla reálná náplň vztahu a jakým způsobem ovlivňovala postavení vazala vůči pánovi a naopak? 2) Do jaké míry poskytovala případná těsná vazba na římského krále příležitost překonávat omezení, daná rozložením sil ve vlastním vévodství (knížectví)? 3) Zda a za jakých okolností mohl král zasahovat přímo do záležitostí či uspořádání samotného vévodství (knížectví)?

¹⁴ Obecně k teritorializaci, jejímu dopadu na vztah knížat s panovníkem a přetváření struktury říše v tomto období H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 342-391. Územní politika Štaufů ve 12. století H. BÜTTNER, *Staufische Territorialpolitik*, s. 5-27.

¹⁵ J. FRIED, *Königsgedanken*, s. 312-352.

¹⁶ Ke srovnání se samozřejmě nabízí také Jindřichova pozice v bavorském vévodství. Rozsah práce a časové omezení neumožnil věnovat Bavorsku takovou pozornost jako Sasku. V práci má tedy oddíl zabývající se

Stejně otázky se snažím zodpovědět také v případě českého knížectví. Jde mi tedy především o vztah mezi panujícím Přemyslovcem a dalšími členy dynastie, předáky i církví. Stejně jako v případě Jindřicha věnuji pozornost také poměru s římským králem. Zvolil jsem však delší časový rámeček, který je ohraničen vládou Soběslava I. (1125-1140) a Konráda II. Oty (1189-1191). Vláda Soběslava I. a Vladislava II. (1140-1172, od roku 1158 král) je dobou upevnění knížecí moci. Na průběhu vlády těchto dvou panovníků lze tedy posoudit, zda i přes posílení panovníkovy pozice existovala „práva“ předáků, která kníže nemohl přehlížet, aniž by mu hrozil střet s velmoži.

Konec vlády Vladislava II., spojený s neúspěšnou snahou prosadit synovo nástupnictví, a události z 80. let 12. století nabízejí možnost ke srovnání s pádem Jindřicha Lva a jeho následky. Nejde jen o samotné sesazení obou panovníků. V důsledku procesu se saským vévodou je Barbarossovi připisována snaha rozbít velká vévodství na menší mocenské celky. Tato politika se měla projevit v průběhu 80. let zásahy císaře do vnitřního uspořádání českého knížectví. Fridrich I. se měl pokoušet zacházet s Čechy jako s jinými říšskými vévodstvími.¹⁷ Na průběhu a výsledcích jeho politiky v říši a v Čechách by měly být patrné možnosti, ale také hranice, kterých mohl svou politickou aktivitou dosáhnout.

Práce si klade za cíl přinést bližší určení a popis rozdílů či případných shod mezi českým knížectvím a saským vévodstvím. Zároveň se nabízí možnost srovnat české knížectví s nově se tvořícími prvky v uspořádání říše, které reprezentuje Jindřichovo knížectví. Spolu s tím máme také příležitost posoudit, zda se český kníže svým vztahem k římskému králi a vystupováním v rámci politických a reprezentativních událostí odlišoval od vévody Jindřicha či dalších říšských knížat.

Bavorskem spíše pomocnou úlohu. Má naznačit rozdíl v reálné náplni titulu „dux“ v obou Jindřichových vévodstvích.

¹⁷ R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 23-24; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 317-318.

I. Saské vévodství

Když roku 1142 udělil římský král Konrád III. (1138-1152) Jindřichu Lvovi saské vévodství, neznamenalo to, že se Jindřich stal pánem původního saského kmenového území. Jindřich se nestal vévodou Saska. Daleko lépe vystihneme jeho vlastní postavení, budeme-li jej nahlížet jako vévodu v Sasku. Nejedná se o bezúčelnou slovní hříčku. Moc nového vévody se totiž nerozkládala rovnoměrně na celém území vévodství.

Jindřich disponoval v rámci Saska rozsáhlým alodiálním majetkem. Mimoto držel formou léna hraběcí či fojtské úřady. Díky tomuto majetku, který mohl jako lenní pán dále propůjčovat, se opíral o početnou skupinu vazalů a ministeriálů. Zároveň však v rámci vévodství existovala skupina knížat, která vůči Jindřichovi nestála v žádném pevně vymezeném poměru. Její moc se zakládala na alodiálním majetku, stejně jako na bezprostředních říšských, na vévodovi nezávislých, lénech.

Tento stav se logicky promítl do podoby vlastního vévodství. Saské vévodství bylo konglomerátem územních jednotek. Nejednalo se však o jednotné, pevně ohraničené celky. Državy jednotlivých knížat byly rozdrobeny a navzájem provázány. Naznačili jsme, že Jindřich se v rámci vévodství snažil vybudovat vlastní knížectví. Snaha vytvořit ucelené územní panství, tak musela narušovat podobné tendence dalších knížat a ovlivňovat jejich vztah k vévodovi a jeho úřadu.¹⁸

1. Jindřich Lev a světská knížata

Ve východní části vévodství hraničily Jindřichovy majetky s rozsáhlými državami askánského markraběte Albrechta Medvěda (1123-1170). Markrabě Albrecht byl roku 1138 jako přívrženec krále Konráda III. jmenován saským vévodou na místo sesazeného Jindřicha Pyšného (1137-1139; v letech 1126-1138 byl také vévodou bavorským). Přes podporu krále a smrt svého protivníka, se však brandenburský markrabě (prvně je tento

¹⁸ K udělení Saska Jindřichovi K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 28. K charakteristice vévodova postavení v Sasku a nutnosti teritoriální politiky pro jeho upevnění J. EHLERS, Heinrich der Löwe, s. 22-24; TÝŽ, Heinrich der Löwe und der sächsische Episkopat, s. 435-436; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 14-15, 103-104; R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 185-187, 205-211; G. PISCHKE, Die Welfen, s. 204-207. Srovnej též LexMA 7, Sachsen, III. Herzogtum (9. Jh. – 1180), s. 1227-1231. Jindřichovy konflikty se saskými oponenty shrnul M. LINDNER, Friedrich Barbarossa, Heinrich der Löwe und die ostsächsische Fürsten, s. 175-198. K Jindřichově ministerialitě O. HAENDLE, Die Dienstmänner (passim); C. P. HASSE, Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität (passim). Obecně k vytváření teritoriálních panství H. KELLER, Zwischen regionaler Begrenzung, s. 342-355. Význam fojtských i hraběcích práv pro územní politiku jednotlivých knížat T. MAYER, Fürsten und Staat, především s. 209-211, 277-278. Vývoj saského vévodství v 9.-11. století M. BECHER, Rex, Dux und Gens (passim). Srovnej též mapové přílohy č. 1-6.

titul doložen roku 1142) nedokázal prosadit. Poté, co se Albrecht roku 1142 svých nároků vzdal, bylo Sasko uděleno synovi a nástupci zesnulého vévody, Jindřichu Lvovi.¹⁹

Namísto sporu o vévodský titul nastoupila otázka územní politiky.²⁰ Již v roce 1147 vznesli markrabě i vévoda nároky na dědictví po hrabatech z Plötzkau. Otázka dědictví však zatím nevedla k otevřenému konfliktu. Roku 1152 byl spolu se svoji manželkou ubit hrabě Herman z Winzenburku. Na dědictví opět vznesli nároky markrabě a Jindřich Lev. Výsledkem bylo vzájemné pustošení území, které ukončil až zákrok nově zvoleného římského krále Fridricha Barbarossy. Ve sporu šlo znovu také o otázku držby Plötzkau, rozhodčí výrok krále zajistil tyto majetky Albrechtu Medvědovi, zatímco statky Winzenburků Jindřichu Lvovi.²¹ Vzhledem k rozsahu majetku obou rodů, získal z Barbarossova rozhodnutí více vévoda Jindřich.²²

Zájmy obou knížat se střetávaly také na území říšského města Goslaru. Je pravděpodobné, že jako cenu za svou podporu při královské volbě obdržel Jindřich roku 1152 od Fridricha I. v léno úřad městského fojta, neboť v následujících letech nacházíme na tomto místě jednoho z vévodových ministeriálů. Goslar nebyl významný jenom díky blízkým stříbrným dolům. K městu náležely také další statky a Goslar byl tedy správním centrem hospodářsky i strategicky významné domény. Fojtský úřad nepřinášel pouze vliv na město, ale zároveň na panství, které k němu náleželo. Goslar vnikal jako klín do jinak kompaktního rámce vévodova zboží. Fojtský úřad mohl výrazným způsobem přispět k scelní této části Jindřichova knížectví a posílení jeho postavení na jihu vévodství. O vliv ve městě však současně usiloval Albrecht Medvěd, který držel úřad fojta goslarského kláštera sv. Simona a Judy.²³

Rozsáhlé komplexy vévodova zboží sousedily se statky saských falckrabat z rodu Sommerschenburků. Důvodem sporů vévody a falckraběte Adalberta ze Sommerschenburku (1162-1179) se stala především snaha o prosazení vlivu v oblasti

¹⁹ L. PARTENHEIMER, Albrecht der Bär, s. 67-85.

²⁰ K neexistenci jasných hranic držav markraběte a vévody R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 242-244.

²¹ L. PARTENHEIMER, Albrecht der Bär, s. 107, 122, 125.

²² K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 33-34, 50. K rozsahu majetku Winzenburků srovnej mapovou přílohu č. 6.

²³ Zisk Goslaru a Jindřichovo postavení ve městě F. GÜTERBOCK, Die Gelnhäuser Urkunde, s. 152; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 49, 109-110. K podílu Jindřicha Lva na volbě Fridricha I. H. APPELT, Heinrich der Löwe, s. 97-108. K hospodářskému i mocenskému významu Goslaru U. DIRLMEIER, Heinrich der Löwe und >die Wirtschaft<, s. 300-302; E.-M., EIBL, Goslar, s. 199-214. K významu měst a hradů jako center územního panství H. KELLER, Zwischen regionaler Begrenzung, s. 344-347. K fojtsví Albrechta Medvěda L. PARTENHEIMER, Albrecht der Bär, s. 128. K poloze Goslaru srovnej mapovou přílohu č. 4.

diecéze Halberstadt.²⁴ Již roku 1163 se falckrabě podílel spolu s markrabětem Albrechtem a několik dalšími knížaty na spiknutí proti Jindřichovi. Do vznikajícího konfliktu zasáhl císař, kterému se podařilo odvrátit od účasti další případné spojení, mezi jinými také českého krále Vladislava, a zabránit tak vypuknutí bojů.²⁵ Přesto o dva roky později došlo mezi Adalbertem a Jindřichem k otevřenému střetu. Také v tomto případě se na něm podílel braniborský markrabě. Albrecht však svého spojence opustil a falckrabě Adalbert si musel mír s vévodou vykoupit rozsáhlými ústupky. Mimo jiné předal přímo vévodovi léna, která měl propůjčena od halberstadtského biskupa.²⁶

Zisky vévodovy územní politiky však podněcovaly i nepřátelství knížat, jejichž državy se rozkládaly mimo samotné vévodství. Jižní hranice Jindřichova panství se díky zisku winzenburského dědictví překrývala se sférou vlivu lantkrabat durynských. Navíc přímo v Durynsku držel Jindřich fojtsví kláštera Homburk. Lantkrabě Ludvík II. (1140-1172) byl jedním ze spiklenců z roku 1163 a mezi Jindřichovými protivníky jej nacházíme také v pozdější době.²⁷

Příznivější podmínky pro tvorbu územního panství nabízely slovanské oblasti severně od Labe. První kroky vedoucí k novému politickému uspořádání země byly spojené již s počátky Jindřichovy vlády. Roku 1147 se slovanské oblasti staly cílem křížové výpravy saských knížat. Přesto byl výsledek těchto akcí omezený. Většina území zůstávala nadále pod vládou knížete z domácí obodritské dynastie Niklota a jeho synů, kteří Jindřichovi odváděli pouze tribut. Zlomovým momentem se stalo až Jindřichovo tažení z roku 1160. Během bojů byl Niklot zabit a odpor jeho synů, Vratislava a Přibyslava, se rychle zhroutil. Obě slovanská knížata uzavřela se saským vévodou mír, na jehož základě se stal Jindřich pánem dobytého území. Sami si udrželi pouze jeho část formou léna.²⁸

Vévoda přistoupil na získaných územích k vytvoření nové správní organizace. Původní slovanská hradiště se stala centry obvodů v jejichž čele stáli Jindřichem dosazení správci. Dva z nově jmenovaných prefektů patřili k vévodově ministerialitě, zbývající tři

²⁴ R. HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“*, s. 244-246; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 107. Srovnej mapovou přílohu č. 4-6.

²⁵ L. PARTENHEIMER, *Albrecht der Bär*, s. 157.

²⁶ ANN. PALID., s. 93; J. EHLERS, *Heinrich der Löwe und der sächsische Episkopat*, s. 453-454; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 115.

²⁷ R. HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“*, s. 266-271; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 108-109, 115; L. PARTENHEIMER, *Albrecht der Bär*, s. 157.

²⁸ Aktivity Jindřichových hrabat za Labem v počátcích jeho vlády HELMOLDI, *I/56-57*, s. 111-114; křížová výprava *Tamtéž*, *I/62-65*, s. 118-123; tažení z roku 1160 *Tamtéž*, *I/88*, s. 171-173. Obecně k Jindřichovým aktivitám ve slovanských oblastech H. O. GAETHKE, *Herzog Heinrich der Löwe und die Slawen*, s. 71-200; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 29-31, 36-38, 85-86.

ke svobodné aristokracii. S vytvářením správy postupovalo také kolonizační úsilí. Vévoda se zjevně snažil začlenit dobytá území do svého saského panství. Narozdíl od Saska však nešlo o organizaci fungující na základě lenních vztahů, nýbrž o úřednickou správu. Svůj výhradní nárok na tuto zemi založil na válečném právu, na právu dobyvatele. A dobytá území tímto způsobem prezentoval jako svůj alod. Přesto tento pokus již po několika letech ztroskotal. Jindřich byl vzhledem k událostem v Sasku donucen udělit roku 1167 většinu území v léno Niklotovu synovi Přibyslavovi. Pouze hradecký obvod Schwerin propůjčil Jindřich jako hrabství v léno jednomu ze svých vazalů.²⁹

V průběhu 60. let 12. století stoupal v řadách saských knížat odpor k vévodovi. Jindřichova politika narážela na stále širší skupinu oponentů. Výsledkem bylo vytvoření početné koalice knížat, která se postavila proti Jindřichovi v druhé polovině 60. let. Helmold k roku 1166 popisuje moc vévody, která se díky rozsáhlému pozemkovému vlastnictví a řadě vítězství rozrostla natolik, že se stala pro saská knížata nesnesitelná. Strach z Fridricha I. je ale zdržoval od otevřeného boje. Když však na konci téhož roku nastoupil císař svoji čtvrtou italskou výpravu, vypukla v Sasku válka. Fridrich I. se po svém návratu z Itálie v roce 1168 pokoušel o zprostředkování míru. Boje však přes několikrát příměří pokračovaly. Konečný mír se Fridrichovi I. podařilo prosadit až v červnu 1170 na sněmu v Erfurtu. Díky císaři vyzněl zcela v Jindřichův prospěch. Za svou pomoc si však Fridrich I. pravděpodobně vyžádal navrácení goslarského fojstství.³⁰

Rok 1170 byl pro Jindřicha Lva v určitém smyslu zlomový. Od nástupu své vlády čelil vévoda více či méně otevřené opozici knížat, vyvolané prosazováním práv a majetkových nároků v Sasku a zalabských oblastech. Přes opakované střety však Jindřich své postavení nejen udržel, ale nadále posiloval. Ani velké koalici z let 1166-1170 se nepodařilo vévodovo postavení oslabit. Naopak, erfurtský mír vlastně znamenal potvrzení

²⁹ K dosazeným prefektům HELMOLDI, I/88, s. 173. Udělení větší části území Přibyslavovi Tamtéž, II/103, s. 203-204. K budování správní organizace a jejímu zániku roku 1167 H. O. GAETHKE, Herzog Heinrich der Löwe und die Slawen, s. 201-345. O. Haendle a C. P. Haase více než správní funkce vyzdvihují vojenské úkoly obsazených hradů O. HAENDLE, Die Dienstmänner, s. 74; C. P. HASSE, Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen, s. 30. K využití ministeriality pro budování centralizované správy K. BOSL, Das ius ministerialum, s. 88; O. HAENDLE, Die Dienstmänner, s. 77-78. Přímou na válečné právo „*ius belli*“, jako na základ svého postavení v zalabských oblastech, poukazuje výslovně Jindřich u Helmolda I/88, s. 173, I/93, s. 181, II/105, s. 206, podobně I/69, s. 131. K nárokům Jindřicha Lva na slovanské oblasti srovnej H.O. GAETHKE, Herzog Heinrich der Löwe und die Slawen, s. 19-70. Na právo dobyvatele jako na základ moci se odvolával také Fridrich I. G. KOCH, Sacrum Imperium, s. 272-273.

³⁰ „*Et cesserunt omnia iuxta placitum ducis, et ereptus est a circumventionem principum absque omni sui met diminutione.*“ Tak komentuje Helmold císařovy snahy o „zprostředkování“ HELMOLDI, II/107, s. 210. O vévodově „nesnesitelné“ moci, koalici knížat a vypuknutí bojů Tamtéž, II/102-103, s. 202-204. K událostem let 1166-1170 a smrti markraběte K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 115-122; L. PARTENHEIMER, Albrecht der Bär, s. 170-183. Pravděpodobný přechod Goslaru zpět na císaře F. GÜTERBOCK, Die Gelnhäuser Urkunde, s. 152.

všech dosavadních Jindřichových zisků. V listopadu téhož roku navíc zemřel nejvýznamnější z Jindřichových světských oponentů, Albrecht Medvěd. Saský vévoda tak stanul na vrcholu své moci. Situace se uklidnila natolik, že si v roce 1172 mohl dovolit opustit Sasko i říši a odebrat se na pout' do Jeruzaléma. V Brunšviku zanechal svoji těhotnou ženu a správou vévodství byl pověřen jeden z bývalých protivníků, Wichman z Magdeburku. Po návratu ze Svaté země o rok později, zůstávala situace v Sasku klidná. Ještě roku 1177 se Jindřich spolu s dánským králem účastnil tažení do Pomohří. Teprve události v Sasku z podzimu téhož roku se staly příčinou bojů předznamenávajících vévodův pád.³¹

2. Jindřich Lev a saský episkopát

V rámci saského vévodství tvořila nezanedbatelnou protiváhu vévodské moci především říšská biskupství. Duchovní knížata již v průběhu 11. století vytvářela mocensky uzavřená teritoria. Diecéze, vymezující dosah církevní kompetence, se stávala územím nejen pod duchovní, ale také světskou správou biskupa. Pokud se biskupovi podařilo získat pod kontrolu všechna hrabství zasahující do jeho diecéze, stal se držitelem nejvyšších soudních práv a tím svrchovaným pánem na svém území.³² Svoji teritoriální politikou se duchovní knížata neodlišovala od světských a stávala se jejich vážnými konkurenty. Navíc existovalo přes boj o investituru nadále silné spojení mezi episkopátem a králem. Pro krále představoval biskup v prvé řadě mocného leníka, který byl schopen plnit v širokém rozsahu své povinnosti. Pro episkopát byl však na druhou stranu bezprostřední lenní vztah ke králi zárukou jeho výsadního postavení.³³

³¹ K průběhu pouti do Jeruzaléma ARNOLDI, I/1-12, s. 10-31. Události let 1170-1177 K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 174-195.

³² M. BORGOLTE, Die mittelalterliche Kirche, s. 24; K. HEINEMEYER, König und Reichsfürsten, s. 21-25.

³³ M. BORGOLTE, Die mittelalterliche Kirche, s. 19-20; J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 441-442, 457; TÝŽ, Erzbischof Wichmann und das Reich, s. 22-24; B. TÖPFER, Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat, s. 389. Výstižně tento vztah charakterizoval Helmold proslavem, který arcibiskup Hartvik z Brém vedl k biskupovi Vicelinovi ohledně přijetí investitury z rukou vévody Jindřicha Lva: „*Primum igitur in hoc negotio pensari decet, qualiter investiturae pontificum imperatoriae tantum dignitati permissae sint, quae sola excellens et post Deum in filiis hominum preminens; hunc honorem non sine fenore multiplici conquisierunt. Neque imperatores dignissimi levitate usi sunt, ut episcoporum domini vocarentur, sed compensaverunt noxam hanc amplissimis regni divitiis, quibus ecclesia copiosius aucta, decentius honestata iam non vile reputet se ad modicum cessisse subiectioni nec erubescat uni inclinari, per quem possit in multos dominari. Ubi enim dux vel marchio, ubi in regno principatus, quantumlibet magnus, qui pontificibus manus non offerat, recusatus oportune inportune se non ingerat? Certatim currunt, ut homines fiant ecclesiae et participes fiant beneficiorum eius. Vos igitur honorem hunc pessundabitis et infringetis iura magnis auctoritatibus edita? Dabitisne duci huic manus vestras, ut hoc exemplo incipiant esse principum servi, qui fuerant principum domini?*“ HELMOLDI, I/69, s. 132-133.

Jindřich se již v počátcích své samostatné vlády dostal do sporu s brémským arcibiskupem o dědictví hrabat ze Stade. Po smrti hraběte Rudolfa ze Stade roku 1144 se stal dědicem rozsáhlých majetků jeho bratr Hartvik, brémský probošt. Ten však předal část dědictví, ležící v rámci arcidiecéze přímo Brémám, od kterých si nechal pouze doživotně udělit hraběcí práva na těchto územích v léno. Jeho další část pak prodal magdeburskému arcibiskupství. Se svými nároky však vystoupil Jindřich Lev. Když vévodovi nepřineslo úspěch projednání sporu před králem Konrádem III., nechal zajmout jak brémského arcibiskupa, tak Hartvika. Arcibiskup byl propuštěn až poté, co souhlasil s předáním dědictví Jindřichovi. Hartvik se musel ze zajetí vykoupit.³⁴ Spolu s rozsáhlým pozemkovým vlastnictvím se jako dědictví po hrabatech ze Stade dostal vévodovi do rukou úřad fojta brémské arcidiecéze a města Brém, čímž si zajistil silný vliv v rámci samotného arcibiskupství.³⁵

Ani volba Hartvika brémským arcibiskupem roku 1148 poměr sil nezvrátila, přestože arcibiskup platil za jednoho z největších protivníků saského vévody. Hartvik se dostal svým postojem vůči vévodovi do střetu s Fridrichem I. Zatímco se král a vévoda připravovali na římskou jízdu, osnoval arcibiskup spolu s dalšími saskými knížaty proti Jindřichovi spiknutí. Protože Hartvik z těchto důvodů nenastoupil roku 1154 cestu do Itálie, byla mu při sněmu na roncaglijských polích odebrána regália. Smíření s císařem dosáhl arcibiskup až roku 1158. Cenou za něj však bylo uznání vévodových aktivit v zalabských oblastech.³⁶ Rozhodujícího úspěchu ve vztahu k Brémám dosáhl Jindřich po smrti Hartvika v roce 1168. Nerozhodná volba kapituly byla císařem prohlášena za neplatnou a do čela arcidiecéze byl dosazen halberstadtský probošt Balduin. Tento vévodovi blízký prelát se stal ve svém vlastním arcibiskupství vykonavatelem jeho vůle. Jindřich zacházel s církevním majetkem arcidiecéze jako se svým vlastnictvím.³⁷

Podobně jako v Brémách postupoval Jindřich v případě biskupství Halberstadt. Stejně jako Hartvik, nevyslyšel ani biskup Ulrich výzvu k římské jízdě a byl zbaven regálií.³⁸ Přestože se mu podařilo znovu získat císařovu přízeň, postavil se během schizmatu na

³⁴ G. ALTHOFF, Heinrich der Löwe und das Stader Erbe, s. 150-156; A. E. HOFMEISTER, Der Kampf, s. 105-108.

³⁵ K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 33, 104, 135. K rozsahu majetků hrabat ze Stade srovnej mapovou přílohu č. 6.

³⁶ HELMOLDI, I/80, s. 150, I/83, s. 158; J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 449-450. Předání regálií – tedy materiálního vybavení biskupství říšským zbožím – formou investitury, vytvářelo od uzavření wormského konkordátu základ vazby biskupů na panovníka, která byla chápána ve smyslu lenního závazku. M. BORGOLTE, Die mittelalterliche Kirche, 22-23.

³⁷ J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 454, A. E. HOFMEISTER, Der Kampf, s. 108-116; R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 222.

³⁸ HELMOLDI, I/83, s. 158. J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 449.

stranu Alexandra III. (1159-1181) a byl roku 1160 císařem sesazen. Novým biskupem se stal probošt Gero, který byl plně závislý na vévodovi. V Halberstadtu byly stejně jako v Brémách důležité úřady obsazovány Jindřichovými přívrženci. Situace došla tak daleko, že vévoda od svých protivníků přijímal jim udělená halberstadtská léna a stavěl vlastní hrady na biskupových pozemcích.³⁹

Jindřichovi se podařilo získat rozhodující vliv také v biskupství Verden a Minden. Roku 1148 se stal biskupem z Verdenu Herman, pocházející z rodiny welfských ministeriálů. V mindenské diecézi byl Jindřich držitelem rozsáhlých hraběcích práv. Biskup byl tedy nucen udržovat s vévodou dobré vztahy. Účastnil se nejen jeho politických akcí, ale v Mindenu byla slavena také svatba vévody s Matyldou Anglickou.⁴⁰

Stejně tak se pod silným vlivem vévody nacházely diecéze Paderborn a Osnabrück. Zatímco v prvním jmenovaném biskupství drželi fojtství od biskupa jako léno vévodovi vazalové, ve druhém případě se jej zmocnil přímo Jindřich.⁴¹

Úspěchy v územní politice zaznamenal Jindřich také v případě biskupství Hildesheim. Nepodařilo se mu zde však získat vliv srovnatelný s Brémami či Halberstadtem. Biskup Herman byl dokonce Helmoldem označen za jednoho z největších vévodových odpůrců.⁴²

Mezi nejvýznamnější církevní protivníky saského vévody patřili arcibiskupové z Magdeburku. Arcibiskup Fridrich stál na straně Hartvika a Brém při sporu o dědictví hrabat ze Stade.⁴³ Důvodem k vážnému konfliktu mezi jeho nástupcem arcibiskupem Wichmanem (1152-1192) a Jindřichem byla opět teritoriální politika vévody, která ohrožovala vlastní územní zájmy arcibiskupství. Wichman byl vedle Hermana Hildesheimského považován za hlavního Jindřichova protivníka a strůjce ozbrojeného střetu z let 1166-1170. Po roce 1170 je však patrné sblížení mezi vévodou a arcibiskupem. Během Jindřichovy cesty do Svaté země byl dokonce Wichman vévodovým zástupcem v Sasku. Nepřátelství mezi oběma muži vypuklo znovu až roku 1179.⁴⁴

³⁹ K sesazení Ulricha a dosazení Gera ANN. MAGD., s. 191-192. J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 453-454; R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 283-286; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 71-72.

⁴⁰ K poměrům v biskupství Minden od počátku 50. let 12. stol. a vztahu biskupa k vévodovi K. ORTMANNS, Das Bistum, s. 81-89. K oběma biskupstvím srovnej J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 452-453; R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 289-290.

⁴¹ Vliv Jindřicha Lva v biskupství Paderborn G. MEIER, Die Bischöfe, s. 150-171. K biskupství Osnabrück R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 280-281; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 111-112.

⁴² HELMOLDI, II/103, s. 202-203; K vlivu Jindřicha v diecézi R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 286-288.

⁴³ G. ALTHOFF, Heinrich der Löwe und das Stader Erbe, s. 153-154.

⁴⁴ K teritoriální politice arcibiskupa Wichmanna a vztahu s Jindřichem Lvem M. PUHLE, Die politischen Beziehungen, s. 149-157; M. SPRINGER, Erzbischof Wichmann von Magdeburg, s. 7-11. Wichmana vedle

Ve westfálské části saského vévodství se Jindřichovy zájmy střetávaly s teritoriální politikou kolínského arcibiskupství. Državy obou knížat zde byly navzájem promíchány a bránily tak vytvoření uceleného území. Mimoto se zde nacházely statky dalších rodů, na jejichž území se pokoušely obě mocnosti prosadit. Úspěch územní politiky jednoho z rivalů byl tak automaticky prohrou druhého. Kolínští arcibiskupové Rainald z Dasselu (1159-1167) a Filip z Heinsberku (1167-1191) patřili mezi významné Jindřichovy protivníky.⁴⁵

Zcela jinak než v Sasku vypadala situace v oblastech severně od Labe. V době, kdy se Jindřich ujímal vlády, církevní organizace na území kmenů obodritského svazu již neexistovala.⁴⁶ Její znovuoobnovení má počátky v křížovém tažení proti Slovanům z roku 1147.⁴⁷ Již následující rok byl papežem ustaven legát s pověřením působit na jejím vytvoření. Jednání o tomto kroku vedl legát přímo s Jindřichem, který byl pravděpodobně také iniciátorem celé akce. Jindřich se považoval za vlastníka zalabských území a případná účast na budování církevní organizace mu nabízela možnost její kontroly, čímž by své nároky ještě posílil. Podpora církve navíc poskytovala příležitost svůj vliv rozšiřovat na další území. Podobný postup ale narušoval zájmy brémské církve, které byla v době své existence zalabská biskupství podřízena. Nově zvolený arcibiskup Hartvik se pravděpodobně i z těchto důvodů odebral do Říma, kde o svých právech jednal. Po svém návratu v září 1149 se odhodlal k rozhodujícímu kroku a vysvětil biskupy pro Oldenburk a Meklenburk.⁴⁸ Hartvik nedisponoval v oblastech za Labem žádnými majetky či právy, což podstatně snižovalo váhu ustavení obou biskupů neboť je arcibiskup nemohl vybavit odpovídajícím majetkem a položit tak materiální základy samotného biskupství.⁴⁹ Pokud by ale došlo k výstavbě církevní organizace ve spolupráci s domácími slovanskými knížaty, stejně jako tomu bylo v polovině 11. století za arcibiskupa Adalberta,⁵⁰ znamenalo

Hermana z Hildesheimu jmenuje HELMOLDI, II/103, s. 202-203. Arcibiskup jako zástupce vévody ARNOLDI, I/1, s. 11.

⁴⁵ O Rainaldovi jako „duchovním“ vůdci koalice knížat z roku 1166 HELMOLDI, II/103, s. 203. Ke střetu zájmů ve westfálské části vévodství J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 441; R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 275-280; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 114; S. WEINFURTER, Erzbischof Philipp, s. 348-351. K poloze Westfálska srovnej mapovou přílohu č. 4-6.

⁴⁶ J. PETERSOHN, Der südliche Ostseeraum, s. 17-33.

⁴⁷ TÝŽ, Friedrich Barbarossa, s. 239-241. O průběhu výpravy HELMOLDI, I/65, s. 122-123. Kořistnické rysy Jindřichových tažení proti Slovanům Tamtéž, I/68, s. 129.

⁴⁸ J. PETERSOHN, Friedrich Barbarossa, s. 241-243. Hartvikovo jednání v Římě se týkalo i metropolitních nároků brémských arcibiskupů v severní Evropě. O. ENGELS, Friedrich Barbarossa und Dänemark, s. 353-373. Srovnej HELMOLDI, I/69, s. 130-131.

⁴⁹ J. PETERSOHN, Der südliche Ostseeraum, s. 58.

⁵⁰ Tamtéž, s. 24-25.

by to současně církevní úznání jejich panství a podstatné zeslabení saských nároků na tuto oblast.⁵¹

Svým postupem, který se odehrál bez Jindřichova vědomí, tak Hartvik otevřeně narušoval vévodovy plány na spolupůsobení při obnově zalabských biskupství. Jindřich se tedy pokusil podříditi si již vysvěcené biskupy. Příležitost k tomu nabízelo jejich neodpovídající materiální zajištění. Výstižně charakterizoval postavení obou biskupů Helmold, když poznamenal, že oba kandidáti byli po svém vysvěcení posláni „do země nouze a hladu“.⁵²

Jindřich nechal odejmout příjmy biskupovi Vicelinovi z Oldenburku, které prelát vzhledem ke své dlouholeté působnosti ve slovanských oblastech pobíral z jiných statků. Biskup se tedy dostavil k vévodovi, aby o záležitosti jednal. Jindřich Vicelinovi připomenul, že v zemi, kterou dobyli jeho otcové z boží milosti, pouze jemu přísluší právo rozhodovat, kdo obdrží biskupskou hodnost. Vévoda byl ochoten uznat Vicelinovo povýšení, pokud ten přijme z jeho rukou investituru. Biskup však takový požadavek odmítl s poukazem, že právo investitury přísluší pouze králi. V tomto postoji jej utvrzoval i arcibiskup Hartvik. Na druhou stranu mu představitel brémské církve nebyl schopen mimo slovní podpory nabídnout skutečné materiální zajištění a ochranu.⁵³ Tyto okolnosti nakonec donutili Vicelina podrobit se vévodově vůli a přijmout roku 1150 z jeho rukou investituru. Zároveň získal biskup skromné pozemkové vlastnictví.⁵⁴

Také druhý z biskupů Emmerhard z Meklenburku přijal investituru z rukou vévody. V jeho případě je dokonce možné předpokládat, že nekladl ani symbolický odpor, jako tomu bylo v případě Vicelina. Také zde šlo v první řadě o materiální zajištění, které meklenburský biskup naprosto postrádal.⁵⁵

Svoje panství nad nově vznikající církevní organizací prosadil Jindřich čistě mocenskými prostředky. Přesto se jeho nárokům dostalo oficiálního potvrzení. Na sněmu v Goslaru na přelomu května a června roku 1154 bylo Jindřichovi propůjčeno právo

⁵¹ J. PETERSOHN, Friedrich Barbarossa, s. 244 .

⁵² „...*missique in teram egestatis et famis...*“ HELMOLDI, I/69, s. 131.

⁵³ Tamtéž, I/69, s. 131-134. K Vicelinově působnosti ve slovanských oblastech a omezené materiální základně J. PETERSOHN, Der südliche Ostseeraum, s. 52 a nasl.

⁵⁴ Helmold výslovně říká, že biskupa k podřízení donutila nutnost (nouze) „...*fecit quod necessitas imperarat et suscepit episcopatum per virgam de manu ducis.*“ HELMOLDI, I/70, s. 134-135. Vicelin se neodhodlal vystoupit proti vévodově investituře ani před nově zvoleným Fridrichem I. na sněmu v Merseburku. Hartvik, v jehož průvodu na sněm dorazil, jej měl nabádat, aby o udělení investitury požádal krále. Vicelin však odmítl ze strachu před vévodovým hněvem a mocí. Tamtéž, I/73, s. 139.

⁵⁵ J. PETERSOHN, Emmerhard von Mecklenburg, s. 281-291. Jinak vidí Emmerhardo chování starší bádání. Z nedostatku zpráv o biskupově působnosti v diecézi byl vyvozován jeho odmítavý postoj k Jindřichovu požadavku. Srovnej K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 41, 87.

investitury biskupů v zalabských oblastech. Nejednalo se jen o tři dříve existující biskupství Oldenburk, Meklenburk a Ratzeburk, nýbrž o všechna další biskupství, která bude vévoda schopen založit.⁵⁶

V centru privilegia stojí pověření vévody dosáhnout rozšíření křesťanské víry a s tím související ustavení církevní správy. Samotné území za Labem je pojímáno jako královské léno a součást saského vévodství. Jindřich byl na základě privilegia pověřen vytvořením církevní organizace v těchto oblastech. Z tohoto důvodu povolil Fridrich vévodovi vybavit církvev odpovídajícím majetkem, který privilegium specifikovalo jako královské zboží. Aby tak mohl učinit, propůjčil panovník Jindřichovi právo investitury. Ta byla v této souvislosti pojímána v návaznosti na wormský konkordát jako předání regálií. Jedná se tedy o akt oblénění světskými právy, která mohl vévoda udílet v pozici králova zástupce: „...concedimus investituram trium episcopatum...ut, quicumque in locum episcoporum ibidem subrogandi sunt, a manu ipsius (Jindřicha), quod regii iuris est, tamquam a nostra recipiant...“. Pokud by se Jindřichovi podařilo založit další biskupství v pohanských oblastech, vztahovala by se k nim stejná práva.⁵⁷

Propůjčení práva investitury bylo tedy až důsledkem vévodova posláním založit a vybavit církevní organizaci. S tím spojená práva však zůstávala práva královská, která byla na vévodu pouze delegována. Privilegium neznamena, že by oblasti za Labem přestaly být pojímány jako součást německého *regna*. Naopak, pozice panovníka v tomto regionu oproti minulosti posílila a dostalo se jí písemného zakotvení.⁵⁸

Svoje nově nabytá práva začal Jindřich okamžitě využívat. Na konci roku 1154 byl po smrti biskupa Vicelina, na žádost vévodkyně, zvolen novým biskupem v Oldenburku vévodův kaplan Gerold. Protože však arcibiskup Hartvik, který měl na místo vlastního kandidáta, odmítl volbu uznat a udělit biskupské svěcení, musel se Gerold vypravit za vévodou na započatou římskou jízdu. Svěcení nakonec dosáhl v Římě z rukou papeže.⁵⁹ Ještě téhož roku bylo také obnoveno biskupství Ratzeburk do jehož čela vévoda povolal Evermoda, probošta kláštera premonstrátů z Magdeburku.⁶⁰ Také v případě biskupa Berna

⁵⁶ DF I. č. 80, s. 132-134.

⁵⁷ Tamtéž, s. 133.

⁵⁸ K interpretaci privilegia J. PETERSOHN, Friedrich Barbarossa, s. 253-262.

⁵⁹ HELMOLDI, I/80-81, s. 149-151, 155.

⁶⁰ J. PETERSOHN, Der südliche Ostseeraum, s. 62, 184-185.

nástupce Emmerharda z Meklenburku, který zemřel někdy v průběhu roku 1155, se jednalo o vévodův výběr.⁶¹

Problém však nadále představovalo hmotné zajištění biskupství a nevýhodná poloha především Oldenburku a Meklenburku, která vedla roku 1160 k přeložení sídel do Lübecku a Schwerinu. Teprve roku 1158 bylo hmotně zajištěno biskupství Ratzeburk. Stejnou měrou – 300 lánů – byla vybavena i biskupství Oldenburk a Meklenburk. Přestože šlo o rozsáhlé pozemkové vlastnictví, jednalo se zčásti o mokřiny a bažiny. Navíc museli biskupové dosáhnout předání určených pozemků od Jindřichových hrabat, která se k jejich odevzdání nestavěla nijak ochotně.⁶²

Přes goslarské privilegium neprojevovali Jindřichem dosazení biskupové vévodovi bezmeznou oddanost. Když roku 1160 vyžadoval Jindřich po biskupech složení lenní přísahy, tak jako tomu bylo zvykem u císaře (*sicut mos est fieri imperatori*), podvolili se Gerold z Oldenburku, Berno z Meklenburku a Evermod z Ratzeburku pouze neochotně. Helmold zdůrazňuje, že se tak stalo proto, aby „mladá církev“ neutrpěla škodu.⁶³ Znovu se spor v otázce lenní přísahy vyžadované vévodou rozhořel roku 1167. Po smrti biskupa Gera v roce 1163 zůstal biskupský stolec v Lübecku až do února následujícího léta neobsazen. Proti vůli arcibiskupa Hartvika i lübecké kapituly prosadil vévoda do čela církve Geroldova bratra Konráda, se kterým se však brzy dostal do sporu.⁶⁴ V době bojů na konci 60. let 12. století se Konrád přidal na stranu knížat. Ke stejnému kroku měl dokonce přemlouvat arcibiskupa Hartvika. Při osobním setkání vyžadoval Jindřich od biskupa složení lenní přísahy jako důkaz věrnosti. Konrád však odmítl, za což mu byl zakázán vstup do diecéze a odejmuty příjmy. Útočiště našel na delší dobu u arcibiskupa Wichmana z Magdeburku. Teprve na císařovu přimluvu mu byl povolen návrat. Jeho podmínkou však bylo složení dříve odpírané lenní přísahy.⁶⁵

Jindřich se snažil vystupovat vůči biskupům jako skutečný lenní pán. V případě odnětí příjmů využil dokonce stejné taktiky, jaké používal Fridrich I. při sporech s říšskými biskupy.⁶⁶ Mimo osvobození od odvodů z oněch 300 lánů biskupských

⁶¹ TÝŽ, Emmerhard, s. 288, 290. Helmold o jeho nástupu zmiňuje až v souvislostmi s událostmi z let 1159-1160 HELMOLDI, I/88, s. 173. Je však pravděpodobné, že do svého úřadu nastoupil již v roce 1155 J. PETERSOHN, Emmerhard, s. 290.

⁶² O přeložení biskupských sídel HELMOLDI, I/90, s. 175-176; J. PETERSOHN, Der südliche Ostseeraum, s. 63-64, 80-81. K hmotnému zabezpečení HELMOLDI, I/84, s. 162-163; J. PETERSOHN, Der südliche Ostseeraum, s. 76-77.

⁶³ HELMOLDI, I/88, s. 173-174.

⁶⁴ Tamtéž, I/95, s. 186-187, I/97, s. 189-191.

⁶⁵ Tamtéž, II/105, s. 205-207, II/107, s. 210.

⁶⁶ Srovnej B. TÖPFER, Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat, s. 416-422.

pozemků neexistovala v transalbigenských biskupstvích církevní imunita. Biskupští poddaní byli nuceni navštěvovat vévodské soudy, plnit vojenskou povinnost a účastnit se veřejných prací.⁶⁷ V Jindřichově jednání jakoby se zrcadlila slova arcibiskupa Hartvika, který odvracel Vicelina od přijetí investitury z rukou vévody. Oblénění by podle jeho názoru z biskupa, dosavadního pána knížat, udělalo jejich služebníka.⁶⁸

Právě Jindřichovo důsledné dodržování práv propůjčených mu císařovým privilegiem představovalo základní problém ve vztahu k založeným biskupstvím. Výsadní postavení říšského episkopátu spočívalo v jeho bezprostředním vztahu k císaři. Jeho narušení by znamenalo ztrátu této pozice. Uvědomoval si to nejen Hartvik, ale také biskupové, dosazovaní samotným vévodou či z jeho podnětu. Investitura, spojená s lenní přísahou, je stavěla do pozice prostých vazalů světského knížete. Jindřich však šel ještě dál a nerespektoval ani běžné imunity církevních statků. Přes zdůraznění císařských práv v privilegiu z roku 1154 se Jindřich v podstatě nadále alespoň částečně držel představy, že jeho nároky na územích severně od Labe se zakládají na právu dobyvatele. Udělované pozemky a práva tedy chápal jako propůjčování svého alodu.⁶⁹ Podobný přístup však mohl být pro biskupa jen těžko přijatelný. Proto také v líčení vztahu mezi Jindřichem a zalabskými biskupy, zvláště v průběhu konfliktních situací, narážíme neustále na vyzdvihování vévodovy moci a strachu z ní.

Udělení goslarské privilegia souviselo s vyrovnáním mezi štaufským panovníkem a vévodou vedoucím k zajištění Jindřichovy účasti na Fridrichově římské jízdě.⁷⁰ V tomto ohledu se tak Jindřichovy kroky opíraly o panovnickou autoritu. Dokud tato koalice trvala, nemohl žádný z biskupů pomýšlet na účinný odpor. Události z let 1160 a 1167 však ukazují, že Jindřichem dosazení duchovní nebyli se svým postavením spokojeni.

Na územích západně od Labe se biskupové stali vévodovými nejvážnějšími protivníky. Arcibiskup z Brém a biskup z Halberstadtu se dostali do konfliktu s vévodou již na počátku jeho vlády. U zrodu knížecí koalice v šedesátých letech nacházíme příslušníky episkopátu. Ještě před zahájením procesu s Jindřichem vypukl válečný konflikt s biskupem Ulrichem z Halberstadtu, který se mohl navrátit do své diecéze roku 1177 na základě ujednání mezi císařem a papežem. Od roku 1179 bojoval s vévodou Wichman

⁶⁷ Srovnej UHdL č. 81, s. 118-120; J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 445-446.

⁶⁸ „Dabit isne duci huic manus vestras, ut hoc exemplo incipiant esse principum servi, qui fuerant principum domini?“ HELMOLDI, I/69, s. 133.

⁶⁹ J. PETERSOHN, Friedrich Barbarossa, s. 277-278.

⁷⁰ Tamtéž, s. 260, 267.

z Magdeburku. Také zbývající sasští biskupové, dokonce ti, v jejichž diecézi si Jindřich zajistil rozhodující vliv, využili situace a postavili se proti vévodovi.

Chování saského episkopátu po zahájení procesu s Jindřichem se dá vysvětlit pouhým oportunistem. Přesto je nápadné, že ve svědečných řadách vévodových listin není zastoupena řada biskupství vůbec (např. i Halberstadt, Osnabrück, Verden), další pouze v případech, kdy se jednalo o jejich osobní zájmy. Zdá se tedy, že již před začátkem samotného procesu existoval odstup vysokého kléru od vévody.⁷¹

Důvody tohoto odcizení souvisí v první řadě se způsobem jakým vévodova využíval značné množství úřadů, které držel jako leník jednotlivých biskupství. Pro Jindřicha představovaly především prostředek k budování vlastní územní základny. S jejich pomocí rozšiřoval své vlastní knížectví, bez toho, aby dbal na zájmy jednotlivých církevních institucí, které svým chováním zřetelně poškozoval. Navíc v době, kdy se církev pokoušela omezit moc fojtu a jejich úřady si pevněji připoutat prosazením svobodné volby. Tím by se z dědičného vazala mohl stát pouhý doživotní úředník. Jindřichovi se sice povedlo proti podobným tendencím prosadit, tato převaha však byla čistě mocenská. Jeho vztah k církvi a reformnímu hnutí dokládá fakt, že vévoda nikdy nezaložil žádný klášter.⁷²

Důležitou součástí vévodovy církevní politiky bylo dosazování jemu věrných duchovních. Tím si otevíral cestu k zisku jednotlivých úřadů a volnému disponování s nimi. Přes nesporné úspěchy, zvláště v biskupstvích Brémy a Halberstadt, šlo o krátkodobé řešení, které mohla narušit změna mocenské situace či nastoupení nového kandidáta.⁷³ Základem tohoto vévodova „správního“ kléru, který našel uplatnění především v oblastech za Labem, byli převážně duchovní z klášterů v Brunšviku a jeho okolí. Řada z nich byla zároveň členy Jindřichova dvora a kaple.⁷⁴ Ani oni však nebyli zárukou bezmezné oddanosti, o čemž svědčí především případ Konráda z Lübecku.

Přes vzrůstající vévodovu moc a vliv v jednotlivých diecézích si uchoval saský episkopát jako celek svůj bezprostřední vztah k císaři. Na jeho udržení a naopak zesílení

⁷¹ Biskup z Mindenu táhl roku 1176 na pomoc císaři do Itálie s vojskem kolínského arcibiskupa a účastnil se později uvalení achtu na Jindřicha. Arnold z Osnabrücku byl přítomen u císaře při uzavření benátského míru roku 1177, při uvalení achtu i na sněmu v Gelnhausenu. Stejně tak se podílel spolu s biskupem z Münsteru, Paderbornu, Hildesheimu a Mindenu na následujícím tažení proti Jindřichovi. Roku 1179 se v císařově blízkosti objevil Hugo z Verdenu. Také nástupce Konráda z Lübecku Jindřicha nacházíme narozdíl od jeho lenního pána s císařem v Itálii roku 1177. Srovnej J. EHLERS, Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat, s. 451-452, 456 a pozn. č. 96 a 126. K průběhu událostí na konci 70. let srovnej kap. IV/1.

⁷² R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 393-405. Ke vzniku fojtského úřadu, jeho nebezpečí pro církevní instituci a snaze klášterů či biskupů získat jej pod svou kontrolu T. MAYER, Fürsten und Staat, s. 2-3, 21-24.

⁷³ R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 405-417.

měl zájem také Fridrich I. Již na počátku své vlády král cíleně zasáhl do obsazení saských biskupství. Nejvýraznější postavou se po těchto změnách stal Barbarossou dosazený Wichman z Magdeburku, který byl aktivním císařovým spojencem po celou dobu jeho vlády.⁷⁵ Z počtu doložených pobytů saských biskupů u císaře je patrná jejich zesílená vazba k panovníkovi oproti předcházejícímu období. Současně je zjevný značný odstup mezi přítomností biskupů u Fridricha I. a vévody Jindřicha.⁷⁶ Jindřichův tlak vyvolával snahu biskupů hledat protiváhu v upevnění vazby na panovníka. Návštěvy císařova dvora poskytovaly příležitost otevřeně deklarovat bezprostřední vztah k císaři a tím zdůraznit svoji nezávislost na vévodovi.⁷⁷

3. Vévodou v Sasku

Na předcházejících stránkách, jsme se pokusili nastínit podobu saského vévodství. Mocenská rozdrobenost nepůsobila jen napětí při snaze vytvořit ucelené územní državy. Současně determinovala také postavení vévody. Jindřichovy pravomoce v Saském vévodství se dají teoreticky rozlišit na dva okruhy, tedy na pozici v samotném vévodství a v rámci vlastního knížectví. Zmínili jsme, že vévoda měl především zastupovat krále před dalšími knížaty a hrabaty. Zaměříme se tedy nejprve na výkon těchto delegovaných práv.

Roku 1164 vypuklo v zalabských oblastech rozsáhlé povstání vedené Niklotovým synem Přibyslavem, kterého podpořila další slovanská knížata. Jindřich podle Helmolda povolal (*vocavit*) markraběte Albrechta Medvěda a další mocné z celého Saska (*omnes fortissimos tocius Saxoniae*) na pomoc (*in auxilium*) v nadcházejícím tažení. V průběhu tažení vystupují v doprovodu vévody jakási knížata (*ceteri principes*). Přestože však kronikář líčí výpravu velmi podrobně a všímá si činů jednotlivých účastníků z řad vévodovy vazalů, o těchto bezejmenných knížatech nebo jejich bojovnících se nic nedozvídáme. Také další prameny sice vědí o účasti *principes*, jediný jmenovitě uvedený kníže je ale biskup z Mindenu. Můžeme tedy předpokládat, že markrabě výzvu nevyslyšel

⁷⁴ J. EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, s. 54-58; R. HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“*, s. 417-425.

⁷⁵ K osobě Wichmana, jeho vztahu k císaři a podílu na jeho politice J. EHLERS, *Erzbischof Wichmann und das Reich*, s. 20-31; G. KOWALKE, *Wichmann und Barbarossa*, s. 32-41; M. SPRINGER, *Erzbischof Wichmann von Magdeburg*, s. 2-19.

⁷⁶ J. EHLERS, *Heinrich der Löwe und der sächsische episkopat*, s. 458-464; TÝŽ, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, s. 53-54.

⁷⁷ Srovnej A. PLASSMANN, *Die Struktur*, s. 26-31.

a také účast dalších knížat byla omezená a neměla pro výpravu zásadní význam.⁷⁸ To by odpovídalo také obrazu dalších tažení, kdy prameny o účasti knížat mlčí úplně.⁷⁹ Zmínka o biskupu z Mindenu naznačuje, že na Jindřichovu výzvu zareagovala nanejvýš ta knížata, která se nacházela pod vévodovým vlivem. Obecně však neměla Jindřichova žádost závaznou formu a vévoda neměl právo povolávat saská knížata do boje.⁸⁰

Jak bylo řečeno, ve svědečných řadách vévodových listin není zastoupena řada saských biskupství. Řadu dalších biskupů nacházíme u Jindřicha pouze v případě, že šlo o jejich osobní zájmy. Stejně tak ale nemáme na Jindřichových sněmech či svědečných řadách listin doložena významná světská knížata, např. markrabata z Brandenburku či saská falckrabata. Svoji neúčastí dávala knížata jasně najevo, že sněmovním rozhodnutím nepřikládají žádnou obecnou platnost. Výsledky jednání se tak omezovaly na vlastní Jindřichovu mocenskou sféru. Mimo oblasti alodiální či lenní držby tedy ještě na zalabská území. Tomu odpovídala místa konání a složení účastníků. Sněmy byly svolávány do oblastí vévodova dědičného panství, často na hranice se slovanskými územími, a dále do některých biskupských měst. Jejich účastníky tvořila především Jindřichova hraběcí vazalita a ministeriálové. Díky investiturou dané závislosti na vévodovi, je v Jindřichově blízkosti častý výskyt biskupů ze zalabských oblastí. Současně se také pouze účastníci podíleli na plnění přijatých rozhodnutí. Jindřich nikdy nekonal sněmy v místech konání sněmů královských – Goslar, Merseburk.⁸¹

Pro výkon vévodského úřadu mělo z panovníkem delegovaných pravomocí význam především bránění zemského míru. Tento prostředek umožňoval vévodovi prosazovat právo proti knížatům i hrabatům a tím jasně vyzvednout své postavení králova zástupce.⁸² Z doby Jindřichova panování známe dva případy, které lze tímto způsobem vyložit.

Od konce 40. let si opat Wibald z kláštera Corvey stěžoval na násilnosti, páchané na jeho majetku a poddaných hrabaty Widukindem a Volkwinem ze Schwalenberka. Na výzvu císaře měl Jindřich oba bratry dovést k odpovědnosti. O výsledku případného

⁷⁸ Tažení nejpodrobněji líčí HELMOLDI, II/100, S. 195-199. Účast knížat zmiňují ANN. PALID., s. 93 a ANN. EGMUNDANI, s. 463, kde je také zmíněn biskup z Mindenu. K neúčasti Albrechta Medvěda a dalších knížat srovnej H.-O. GAETHKE, Herzog Heinrich der Löwe und die Slawen, s. 298-299; L. PARTENHEIMER, Albrecht der Bär, s. 161-164. Albrechtovu účast naopak předpokládal K. JORDAN, Heinrich der Löwe, S. 93.

⁷⁹ Také roku 1160 vyhlášoval Jindřich výpravu proti Slovanům. Podle Helmolda „*fecit omnes suos paratos esse ad expeditionem*“. Ani zde a následně roku 1163 o účasti dalších saských knížat nic neslyšíme. Výzva se týkala tedy jen vévodovy vazaloty. HELMOLDI, I/87-88, s. 171-174, I/93, s. 181-184.

⁸⁰ Srovnej J. EHLERS, Heinrich der Löwe, s. 24.

⁸¹ J. EHLERS, Der Hof Heinrichs des Löwen, s. 47-54; J. FICKER, Vom Reichsfürstenstande, II/3, s. 286-299.

⁸² Srovnej H. MAURER, Der Herzog von Schwaben, s. 212-216, 253-258.

procesu nevíme nic konkrétního. Jisté je, že jeden z bratrů, Widukind, v případech pokračoval. Teprve poté, co hrabě zabil jednoho z ministeriálů kláštera, byl pohnán před Jindřichův soud. Roku 1157 byl Widukind odsouzen k vyhnanství a ztrátě lén. Hrabě měl také povinnost odškodnit opata, vdovu a děti po ubitém úředníkovi. Je otázkou, do jaké míry byl trest skutečně vykonán a zda Widukind dané podmínky vůbec vyplnil. Na počátku 60. let se však znovu pohyboval na dvoře vévody.

Dalším případem byl spor o dědictví mezi hrabaty Fridrichem a Jindřichem z Arnsberku. Když nedošlo ke shodě, nechal hrabě Jindřich z Arnsberku svého bratra uvrhnout do vězení, kde zemřel hlady. Na základě zprávy o tomto činu podnikl roku 1164 vévoda Jindřich spolu s arcibiskupem kolínským a biskupy z Mindenu, Münsteru a Paderbornu trestnou výpravu. Hrabě byl vyhnán ze země, později jej však nacházíme jako příslušníka kolínské vazalů.⁸³

Z výše naznačených základních povinností vévody, které vykonával z pověření krále, je tedy u Jindřicha prokazatelná pouze jediná. V podstatě prázdná náplň Jindřichova saského titulu vynikne jasně při srovnání s jeho postavením v Bavorsku.

Základy vévodova postavení v Bavorsku byly od těch v Sasku značně odlišné. V průběhu 10. a 11. století bylo vévodství v podstatě korunní zemí, kterou často spravovali příbuzní vládnoucího panovníka, či na určitou dobu dokonce panovník sám. Bavorsko tak zůstávalo poměrně jednotným územním útvarem, kde byla na vévodu delegována rozsáhlá královská práva. Obléháním od krále přecházely na vévodu především vrchní soudní pravomoce, které držitel úřadu vykonával nad celým svěřeným územím. Z toho vyplývalo, že právo vykonávat soudnictví vycházelo od vévody, který byl jako vrchní soudce nadřazen hraběcím a fojtským úřadům. Narozdíl od Saska tak byli držitelé hraběcíh, markraběcíh i falckraběcíh práv v lenním poměru k vévodovi. Vyjádřením tohoto vztahu bylo složení *homagia* a lenní přísahy „*proceres Baiariae*“ novému vévodovi v Řezně v říjnu 1155.

Vévoda získal spolu s královskými soudními pravomocemi v léno také říšské zboží, které se nacházelo na bavorském území. V Bavorsku zároveň existoval zvláštní druh

⁸³ Fridrich I. slibuje roku 1152 opatu Wibaldovi z Corvey podporu v jeho věci, vyzývá k zásahu vévodu Jindřicha a sám zároveň předvolává oba provinilce na sněm do Špýru DF I. č. 21-23, s. 36-38; RI IV 2, 1 č. d120, 129. Stížnost Wibalda na zavražnění svého úředníka z konce roku 1156 RI IV 2, 1 č. 428. V květnu příštího roku vévoda Jindřich zpravuje císaře o vykonání soudu UHdL č. 35, s. 50. Ke sporu hrabat z Arnsberku ANN. EGMUNDANI, s. 463-464. K využití ochrany zemského míru jako nástroje politiky K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 112-114. K možným trestům srovnej G. THEUERKAUF, Sachsenrecht, s. 420-421. Jinak celou situaci vidí Ruth Hildebrand, která Jindřichův postup nehodnotí jako bránění zemského míru. V případě Corvey měl vévoda zasáhnout jako držitel fojtského úřadu kláštera a také u Jindřicha z Arnsberku šlo podle autorky o jiné důvody. Srovnej R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 19-23.

majetku, spojený s vévodským úřadem tzv. „*Herzogsgut*“. V polovině 12. století se však v obou případech nejednalo o rozsáhlé majetky.

Samotný rodinný majetek Jindřicha Lva v Bavorsku byl omezený. Jeho těžiště se nacházelo především na bavorsko-švábském pomezí. Materiální základna vévody zůstávala slabá a zaostávala za majetky jiných rodů, především bavorských falckrabat z rodu Wittelsbachů či hrabaty z Andechs.

Tomu odpovídal také výkon vlády. Jejím centrem byly vévodou svolávané zemské sněmy, kde však byla rozhodnutí vázána na shodu s bavorskými *proceres*. Spolupráce mezi vévodou a knížaty je patrná u příležitosti bránění zemského míru, soudů či prostých majetkových záležitostí.⁸⁴ Vzhledem k omezenému rozsahu vlastní mocenské základny se jednalo vlastně o jedinou možnost, jak své pravomoci uplatnit. Během Jindřichovy vlády také došlo jen k omezeným úspěchům při tvorbě vlastního mocenského teritoria. Ve výběru míst Jindřichových sněmů nápadně vystupuje do popředí Řezno, tedy stejné místo, které pro setkání s bavorskými knížaty volil král. Současně také složení účastníků je v podstatě identické jak u vévody, tak krále. Právě sněmy výrazně podtrhují Jindřichovo postavení králova zástupce v Bavorsku.⁸⁵

V případě Bavorska byla na vévodu delegována vrchní královská práva. Držitel úřadu působil jako mezičlánek mezi králem a „*proceres Baioariae*“, který mohl v rámci svých pravomocí svolávat zemské sněmy, hotovost a předsedat hraběcím soudům. Při oblénění Saskem však vévoda tato práva očividně nenabýval. Sasko nebylo „institucí“, kterou by bylo možné jako celek převzít a saská knížata vykonávala svá práva bez toho, že by vévodu uznávala jako králova zástupce. Jindřich neměl právo povolávat knížata

⁸⁴ Roku 1176 rozhodoval Jindřich v Bavorsku dlouholetý spor mezi mnichy z Reichsberku a hrabětem ze Steinu, který proti klášteru vedl drobnou válku kvůli majetkovým neshodám. K jeho ukončení došlo mimo jiných za účasti markrabat z Andechs, Vohburku a falckraběte Oty z Wittelsbachu, tedy nejvýznamnějších bavorských knížat. UHdL č. 106, s. 161-163. Ke sporu kláštera Reichsberk s pány ze Steinu K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 158-159. Stejní svědkové vystupují roku 1157 při potvrzení darování majetků klášteru Ranshofen UHdL č. 37, s. 51-53. Také v dalších případech nacházíme odkazy na spolupůsobení knížat, především v rámci soudů: „*ex iudicio et sententia principum*“ UHdL č. 47, s. 67, „*coram et iudicio*“ UHdL č. 54-55, s. 78-80.

⁸⁵ K bavorským vévodům za Otonů a Sálců R. SCHIEFFER, Ottonen und Salier in Bayern, s. 59-69. K zisku Bavorska Jindřichem Lvem H. BÜTTNER, Das politische Handeln Friedrich Barbarossas im Jahre 1156, s. 54-64. O. ENGELS, Die Restitution, s. 159-171. Hold Jindřichu Lvovi v Řezně OTTONIS ET RAHEWINI, II/43, s. 151. K charakteristice Jindřichova postavení jako bavorského vévody J. EHLERS, Heinrich der Löwe, s. 47-53; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 151-164; F. KRAMER, Die Welfen, s. 78-87; A. KRAUS, Heinrich der Löwe und Bayern, s. 151-214; A. SCHMID, Heinrich der Löwe als Herzog von Bayern, s. 173-179. Panství Welfů na bavorsko-švábském pohraničí W. STÖRMER, Die süddeutschen Welfen, s. 57-96. Postavení vévody jako „místokrále“, na kterého jsou při oblénění delegována královská práva je patrné také v případě Švábska. Tato situace se nemění ani v průběhu 12. století, kdy díky vynětí Zähringernů z vévodské pravomoci po roce 1098 došlo v podstatě k rozdělení původního vévodství. Srovnej H. MAURER, Der Herzog von Schwaben, 137-145, 204-225, 234-243, 301-312. K rozsahům majetků v bavorském vévodství srovnej mapovou přílohu č. 7.

k návštěvě sněmů či k vojenským tažením, stejně jako nedisponoval vrchní soudní pravomocí v rámci celého území. V Bavorsku vystupoval vévoda spolu s knížaty i hrabaty a jejich společná rozhodnutí byla současně výrazem jednoty země. V Sasku zůstával jediným nástrojem k obecnému uznání vévodovy svrchovanosti ochrana zemského míru.⁸⁶ V rámci tohoto práva se však mohl vévoda spoléhat pouze na svoje vlastní síly a podporu těch, kteří k němu stáli v nějakém užším poměru nebo měli na záležitosti vlastní zájem.⁸⁷

Přesto to bylo právě Sasko a ne Bavorsko, kde Jindřich cílevědomě budoval a rozvíjel své postavení. V bavorském vévodství byl Jindřich především úředníkem krále, jeho práva a část majetků na něj byla přenesena a ve své funkci královského zástupce se pohyboval v mezích daných spoluprací s bavorskými knížaty. Jeho vlastní moc mu nedávala naději tyto hranice překročit a dostat se tak do střetu se silnějšími protivníky. Naproti tomu v saském vévodství sice titul v podstatě postrádal obsah, rozsáhlá majetková základna však dávala možnost jeho hodnotu prosadit.

Vévoda se tedy soustředil především na výstavbu své vlastní domény. Základ její správy tvořila hraběcí a fojtská práva, která však vévoda neměl přímo k dispozici. Většina se jich od dob Jindřichových předchůdců nacházela v rukou Jindřichových vazalů, kteří je drželi jako dědičná léna. V průběhu doby se tak vytvořila vrstva hraběcí vazalů, která se pokoušela ze svého alodiálního majetku a svěřených lén vybudovat vlastní územní panství. Nešlo jen o samotné Jindřichovo dědictví. Stejněmu správnímu členění podléhala také vévodou nově nabytá území, např. državy Winzenburků. Jindřich tedy ve své vlastní doméně vystupoval především jako vrchní lenní pán. Díky dědičnosti nemohl s lény volně disponovat. Taková možnost se nabízela pouze v případě vymření rodu či při porušení lenních povinností.

Jindřich kladl zvýšený důraz na povinnosti, které souvisely s lenním vztahem. Při příležitosti sněmů a soudů po celém Sasku je nápadná častá přítomnost leníků u dvora. Hlavní povinností však byla vojenská služba, kterou vazalové plnili nejen v rámci Saska a

⁸⁶ Srovnej J. EHLERS, Heinrich der Löwe, s. 24.

⁸⁷ U soudu nad Widukindem ze Schwalenberku sice byl biskup z Paderbornu, ten však měl na věci zájem kvůli příbuzenskému poměru s hraběcím rodem. Srovnej G. MEIER, Die Bischöfe, s. 158. Také v případě knížecích účastníků výpravy proti hraběti z Arnsberku šlo o ty, kteří stáli k hraběcímu rodu v příbuzenském poměru nebo byli jeho lenními pány. Zájem kolínského arcibiskupa se dá navíc vykládat již zmíněnou snahou prosadit svůj vliv v regionu. O tom dostatečně vypovídá fakt, že hrabě Jindřich později předal své majetky právě arcibiskupovi, od kterého je následně přijal léno. Rozhodující pro účast tedy byly vlastní zájmy související s územní politikou. Srovnej R. HILDEBRAND, Der sächsische „Staat“, s. 22, 277-278.

zalabských oblastí, ale i v zahraničí, především v Itálii. Doprovázeli však Jindřicha také na cestě do Jeruzaléma.⁸⁸

Jindřichovo chování vůči vlastním vazalům se pravděpodobně vyznačovalo značnou bezohledností. Příkladem může být spor s Adolfem II. ze Schauenburku. Důvodem byl vzkvétající trh v hrabětem založeném Lübecku a solivar v Oldesloe. Jindřich si u Adolfa stěžoval, že výhodně položený trh působí ztrátu jeho vlastnímu městu Bardowick, odkud se stěhovali kupci právě do Lübecku. Také hraběcí solivar měl zapříčinit umenšení zisku stejného podnikání ve vévodově Lüneburku. Jindřich požadoval jako odškodnění polovinu příjmů jak z trhu, tak ze soli. Když hrabě odmítl, nechal vévoda solné jámy zasypat a trh v Lübecku byl zakázán. Povolen zůstal pouze obchod s potravinami. Nakonec hrabě na vévodovo „naléhání“ povolil a město Jindřichovi za nespecifikované odškodné odstoupil.⁸⁹

Zdá se, že Jindřichovy vyhocené požadavky zapříčinily vzrůstající napětí mezi částí vévodovy vazalů. Již v roce 1167 se proti svému lennímu pánovi postavil hrabě Kristián z Oldenburku. S dalekosáhlými důsledky se však tento rozpor projevil až na samotném konci 70. let. Důvodem k otevřené roztržce byla nákladná vojenská služba. Jindřich nehodlal svým vazalům s ní spjatá břemena nijak ulehčit. Spor se týkal zajatců získaných během vojenských tažení v roce 1179. Vévoda vystoupil s požadavkem, že by mu měli být zajatci podle práva vydáni. Proti tomu se však rozhodně postavila část hrabat vedená Adolfem III. ze Schauenburku, která upozorňovala na to, že slouží na vlastní náklady. Zajatci tak pro ně představovali možnost alespoň částečné náhrady za výdaje spojené s tažením. Podle jejich tvrzení, by nebyli schopni tyto náklady nést, pokud by zajatci připadli pouze vévodovi. Jindřich však ze svého požadavku neslevil a spor nakonec vedl až k přechodu části leníků na stranu císaře.⁹⁰

Pokud došlo z Jindřichova pohledu k porušení lenního závazku, využíval prostředků, které mu právo nabízelo, tedy především odejmutí léna. Bez ohledu na jeho potomky připadla léna hraběte z Oldenburku vévodovi, který pravděpodobně do úřadu dosadil jednoho ze svých ministeriálů. Léna hraběte Adolfa III. byla po jeho přechodu na stranu

⁸⁸ Ke správní struktuře Jindřichova knížectví, jejímu vývoji a narůstajícímu napětí mezi vévodou a jeho leníky J. EHLERS, *Heinrich der Löwe*, s. 57, 77; R. HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“*, s. 359-393; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 124-127; I.-M. PETERS, *Heinrich der Löwe als Landesherr*, především s. 87-88, 116-118. Vojenská služba jako hlavní povinnost vyplývající z udělení léna Tamtéž, s. 121-124. Snahu poutat na sebe vazalitu zdůrazněním povinné účasti na sněmech a soudních jednáních podtrhl J. EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, s. 49-53; TÝŽ, *Heinrich der Löwe*, s. 75-77.

⁸⁹ K založení Lübecku i sporu o trh a příjmy ze soli HELMOLDI, I/57, s. 112, I/76, s. 145, I/86, s. 168-169.

⁹⁰ Kristián z Oldenburku se připojil na stranu knížecí koalice roku 1167 HELMOLDI II/103-104, s. 203-204. Spor týkající se odškodnění za výdaje spojené s válečnými taženími ARNOLDI, II/13, s. 51-52, II/16 s. 55-57.

císaře rozdělena na dvě části a spravována Jindřichovými zástupci. Přímo z porušení věrnosti byl roku 1180 obviněn hrabě z Ratzeburku, jehož území se Jindřich následně zmocnil.⁹¹

Zdá se, že ve slovanských oblastech vedle hrabat existovali také představitelé místní správy. Tito předáci – Helmold je označuje jako *seniores*, Arnold výrazem *prefectus* – pravděpodobně zastávali v rámci slovanských komunit význačné postavení. O jednom z nich se Helmold zmiňuje, že byl „*senior terrae et secundus post comitem*“. Právě v případě tohoto staršího jménem Marchard (Marcrad) je také patrný jeho bezprostřední vztah k vévodovi. Marchard získal po odpadnutí hraběte Adolfa III. jeden z jeho hradů a později vystupoval jako vůdce slovanské hotovosti podřízené Jindřichovi. Po vévodově pádu byl Marchard sesazen. Na jeho místo však nastoupil jiný předák. V již ovládnutých slovanských oblastech tedy existovala vrstva slovanské nobility, která mohla být vévodou využita jako protiváha vůči přílišné samostatnosti hrabat.⁹²

Vedle hraběcích vazalů se Jindřich opíral především o skupinu ministeriálů. Její rozsah se v samotném Sasku odhaduje na 400 rodin. Význam pro vévodu byl dán v prvé řadě jejich právním postavením. Ministerialita sice mohla vlastnit majetek, v právním ohledu však byla stále nazírána jako nesvobodná. Jindřich mohl své ministeriály spolu s jejich majetkem a lény směňovat nebo prodávat. Narozdíl od svobodných hraběcích rodin byli ministeriálové pevněji vázáni na svého pána. Jejich neplnoprávné postavení je stavělo do pozice Jindřichových úředníků a vévoda jejich pomocí spravoval především území svého alodiálního panství.

Již jsme si zmínili využití ministeriálů při správě zalabských oblastí. Také v úřadu městského fojta v Goslaru nacházíme příslušníka ministeriality a podobnou situaci lze doložit v dalších městech jako Lübecku, Brunšviku, Lüneburku, Stade. Nejdůležitějším úkolem ministeriality však byla vojenská služba. Hrady obsazené vévodovými ministeriály se staly centry přilehlého okolí a tvořily tak část správní a vojenské organizace.

Nejzřetelněji se význam ministeriality odráží ve složení Jindřichova užšího dvora, který byl vévodovi stále k službám. Při organizaci dvorské správy hrály roli především čtyři základní úřady. Jednalo se o úřad komorníka, maršálka, stolníka a číšníka, které

⁹¹ K případu hraběte z Oldenburku R. HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“*, s. 377. Vyhnání Adolfa a domnělou zradu Bernarda z Ratzeburku ARNOLDI, II/16 s. 57, II/19, s. 61.

⁹² Příklady slovanských „starších“ HELMOLDI, I/47, s. 111, I/87, s. 170, I/92, s. 179, II/100, s. 195; ARNOLDI, II/16, s. 57, II/20-21, s. 62-63, III/1, s. 69. Marcradus vystupuje také jako svědek na listině hlásící se k roku 1148. Ta sice byla zfalšovaná okolo roku 1180. Její svědečná řada však může, i přes možné úpravy, na pravou listinu z roku 1148 odkazovat. Mezi svědky je Marchrad (Marcrad) označen jako „*signifer*“

máme všechny v době panování Jindřicha Lva doloženy. Jejich držitelé náleželi bez výjimky k vévodově ministerialitě. Nejedná se pouze o čestné tituly. Nositel úřadu byl skutečným vykonavatelem správy. Ačkoliv se nedá říci, že by se okruh jeho působnosti kryl výhradně s náplní úřadu. Do popředí vystupuje především vojenská funkce ministeriality.

Důležitá pro posouzení postavení saských ministeriálů je jejich činnost mimo vévodství. Zatímco žádný z bavorských ministeriálů nevystupuje nikdy v Sasku, sasští ministeriálové provázeli Jindřicha nejen do Bavorska a Itálie, ale dokonce do Jeruzaléma. Při cestě do Svaté země se také výrazně projevila funkce maršálka. Ten zde zřetelně vystupoval jako velitel vojenského doprovodu vévody. Během Jindřichovy pouti do Jeruzaléma, byli dva z jeho ministeriálů určeni k přímé službě vévodkyni Matyldě. O jednom z nich se navíc Arnold z Lübecku zmiňuje, že byl vévodou dosazen „*super omnem familiam suam*“. Zastupoval Jindřicha pravděpodobně právě ve věcech týkajících se jeho ministeriality.⁹³

Místem výkonu správy byly především sněmy. Na nich vévoda vyhlášoval vojenské výpravy, soudil či přijímal poselstva. Roku 1156 se konal sněm v Artlenburku, kam dorazila také slovanská knížata. Jednalo se především o otázce křesťanství v zalabských oblastech. V roce 1160 se sněm svolaný do Berenvorde (Barförde) zabýval opět otázkou slovanských knížat. Helmold výslovně uvádí, že sněm byl svolán pro „*marcomannis, quam Teutonicis tam Slavis*“, tedy pravděpodobně pouze pro obyvatele pohraničních oblastí. Protože se Slované, obvinění z porušení míru, nedostavili, byl nad nimi vévodou vynesena achta a vyhlášeno vojenské tažení.⁹⁴

O průběhu samotného jednání nás informují pouze útržkovité zprávy. Situaci komplikuje také nedostatek diplomatického materiálu. V případech, kdy se z vyprávěcích pramenů dozvídáme o svolání sněmu, nedisponujeme často žádnou listinou vydanou v jeho

provincie“ (korouhevník?). Vedle něj jsou ve svědečné řadě zastoupeni také „*iudices*“ a „*korouhevníci*“ dalších oblastí. UHdL č. 12, s. 19-21.

⁹³ K činnosti a právnímu postavení ministeriality saského vévody O. HAENDLE, Die Dienstmänner, s. 68-85. Na užší „Kernhof“ a širší „Außenhof“ rozlišuje vévodský dvůr J. EHLERS, Der Hof Heinrichs des Löwen, s. 47. Výrazná činnost ministeriality v rámci užšího dvora a její služba za hranicemi vlastního vévodství Tamtéž, s. 47-49. K existenci a funkci úřadů na Jindřichově dvoře a jejich výlučnému obsazování ministerialitou C. P. HASSE, Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität, s. 134 a nasl.; TÝŽ, Hofämter am welfischen Fürstenhof, s. 95-107. K událostem okolo pouti do Jeruzaléma ARNOLDI, I/1, s. 11-12, I/3, s. 17. Obecně k ministerialitě BOSL, Karl, Das ius ministerialum, s. 51-94.

⁹⁴ Sněm v Artlenburku HELMOLDI, I/84, s. 162. Sněm v Barförde Tamtéž, I/88, s. 171.

průběhu. Otázka podílu jednotlivých účastníků na přijímání rozhodnutí nebo vynášení soudů je tak jen těžko zodpověditelná.⁹⁵

Samotné centrum vévodova vládního aparátu byl jeho dvůr. Nelze asi ještě hovořit o pevné rezidenci, základ dvora se nacházel tam, kde byl přítomen vévoda. Jeho význam však dokládá nejen existence základních úřadů, ale také fakt, že se Jindřich snažil zajistit jeho funkce také v průběhu své nepřítomnosti v Sasku. Dvůr byl jistě zvláště pro ministerialitu správním centrem. Proto tedy snaha zabezpečit jeho fungování během delší absence.

Také u vévodových hraběcích vazalů lze počítat s dvorem jako centrem pro vyřizování jejich záležitostí. Věci týkající se vazalů měl v ideálním případě rozhodovat lenní soud, který je složen právě z řad leníků.⁹⁶ Víme sice o časté přítomnosti vazalů u vévody, nejde však určit, zda Jindřich svá rozhodnutí vázal na jejich spolupůsobení. Vystává otázka, jakou měrou se na vyhlášení vojenských tažení, soudech, či přijímání dalších rozhodnutí, podíleli právě příslušníci vazalů. Znění listin se omezuje pouze na zdůraznění jejich funkce svědků a ručitelů. Neříká nic o jejich případné radě, či soudu.⁹⁷ Jindřich však požadoval od svých leníků plnění, která podle jejich názoru překračovala rámec vlastních povinností. Můžeme tedy předpokládat, že v případě přijímání rozhodnutí šlo především o vůli vévody. Tomu by nasvědčovaly i zmínky vyprávěcích pramenů.⁹⁸

⁹⁵ K počtu dochovaných vévodových listin a jejich využití především po prosopografické stránce J. EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, s. 45-46. Helmold uvádí sněmy k roku 1156 v Artlenburku, 1160 v Barförde a z roku 1167 v Artlenburku a Stade HELMOLDI, I/84, s. 162, I/87, s. 171, II/105, s. 205. Listiný materiál ve všech případech postrádáme. K dalším předpokládaným sněmovním jednáním srovnej J. FICKER, *Vom Reichsfürstenstande* II/3, s. 291-292.

⁹⁶ K. H. Spieß, *Das Lehnswesen*, s. 31-32.

⁹⁷ Srovnej např. UHdL č. 24, 27, 45, 48, 50, 52, 81. Jediným příkladem, kde by se dalo usuzovat na spolupůsobení Jindřichových leníků, je listina vydaná pravděpodobně roku 1178. Darování majetků k založení kláštera bylo provedeno „...*nostra iudicali auctoritate et comitum et baronum nostrorum firma et sententiali et legitima attestacione*...“ Celý akt a vydání listiny pak „...*auctoritate nostra et baronum nostrorum firma et rata proclamamus*...“ UHdL č. 108, s. 165-166.

⁹⁸ Helmold ve svém líčení přikládá hlavní váhu v rozhodování vévodovi. Na sněmu v Barförde uvalil Jindřich acht na nepřítomné Slované a zároveň proti nim vyhlásil výpravu. HELMOLDI, I/88, s. 171. Poté, co na sněmu ve Stade odmítl biskup Konrád z Lübecku složit vévodovi lenní přísahu, nechal mu Jindřich zamezit přístup do diecéze a odebral desátky. HELMOLDI, II/105, s. 205-206. Ani v případě odebrání lén Kristiánovi z Oldenburku a Adolfovi III. ze Schauenburku o soudu nic neslyšíme. Srovnej literaturu uvedenou v pozn. č. 88. V případě Bernarda z Ratzeburku sice začal vévoda hraběte obviňovat ze spiknutí v přítomnosti dalších leníků a odvolával se dokonce na existenci důkazů, které mohl případně předložit. Žádný soud se však nekonal. Hrabě byl uvězněn a Jindřich vytáhl zmocnit se jeho hradů. K obvinění hraběte z Ratzeburku ARNOLDI, II/19, s. 61.

Shrnutí

Pokusíme-li se shrnout dosažené výsledky, překvapí nás na první pohled v podstatě prázdný titul saského vévody. Oblíbením se Jindřich nestal královým zástupcem v Sasku, neboť saská knížata nepřiznávala vévodské hodnosti žádný význam. Přesto v sobě titul „*dux Saxonie*“ teoreticky ukrýval nárok na víc, než být jen jedním ze sobě rovných. Prostředkem k prosazení jeho reálné váhy bylo bránění zemského míru v rámci celého vévodství. To však nezáviselo na delegovaném právu, ale spíše na vlastním mocenském potenciálu.

Jindřichova politická aktivita v Sasku tedy směřovala k vybudování silné mocenské pozice. Na počátku zmíněný proces teritorializace je na příkladu saského vévody velmi dobře patrný. Jindřich si v Sasku a zalabských oblastech vytvářel vlastní knížectví. Základem vévodova postavení neměly být na úřad delegované pravomoce, jejichž uplatnění by záviselo na spolupráci s knížaty a hrabaty. Jeho moc se měla opírat o panství nad rozsáhlým teritoriem, kde by vévoda vystupoval jako svrchovaný pán. Zděděné državy v Sasku k tomu nabízely dobré východiště. Jejich scelování a rozšiřování muselo být vedeno na úkor dalších příslušníků aristokracie. Jindřich se nechoval při tvorbě teritoriálního panství jinak než ostatní knížata. Rozsah jeho zisků a neskryvaná násilná povaha politiky ale udivoval již současníky.⁹⁹

Ohrožení byli především sasští biskupové. Pro výkon světské správy potřebovali do jednotlivých úřadů dosazovat leníky z řad laiků. Jindřich však nepokrytě využíval fojtská i hraběcí práva k vlastním účelům a zacházel s nimi jako se svým vlastnictvím. Jednotlivým biskupstvím hrozila ztráta materiální základny. Jindřich navíc uplatňoval svůj vliv k prosazení svých kandidátů na místo biskupa. Vývoj mohl směřovat k tomu, že by jednotliví biskupové zůstali duchovními správci diecéze, kterou by z mocenského i hospodářského hlediska vlastně nedisponovali.

Světská knížata byla naopak Jindřichovými zisky omezena při vytváření vlastního územního panství. Jeho mocenská převaha znamenala pro všechny ohrožení jejich postavení. Situace, která se tak vyvinula v Sasku, by se dala dobře popsat výrokem „*všichni proti jednomu*“. Vévodova převaha nebyla dána pouze rozsáhlým majetkem, ale

⁹⁹ „*Et increvit ducis potestas super omnes qui fuerunt ante eum, et factus est princeps principum terrae, et conculcavit colla rebellium et effregit municiones eorum et perdidit viros desertores et fecit pacem in terra et edificavit municiones firmissimas et possedit hereditatem multam nimis.*“ HELMOLDI, II/102, s. 201.

také koalici se štaufským panovníkem. Císařova podpora se vždy ukázala jako rozhodující jazýček na vahách a pokud trvala, bylo Jindřichovo postavení v podstatě nenapadnutelné.

Ve své vlastní doméně mohl vévoda od počátku vystupovat jako skutečný panovník, svolávat sněmy i vojenskou hotovost svých leníků a ministeriálů. Správa založená na lenních vztazích ale současně představovala určitou slabinu. Léna se dědila v jednotlivých hraběcích rodech a jejich držitelé k nim měli odpovídající vztah. Čím náročnější byla Jindřichova politika, tím větší kladla zátěž na jeho vazaly. Lenní poměr, na kterém se zakládalo Jindřichovo postavení, však nebyl jednostranný. Stejně jako vazal svému pánovi, byl také pán zavázán určitými povinnostmi leníkovi. Lenní pán se měl především zdržet všeho jednání, které by leníka poškozovalo na jeho držbě. Pokud Jindřich této zásady – tak jako v případě hrabat ze Schauenburku – nedbal, vystavoval se nebezpečí kolapsu lenních vztahů.

Také v tomto případě jistě sehrávala roli panovníkova podpora. Proti vévodovi neuspěla mocná knížata, těžko mohl mít nějakou šanci otevřený odpor jeho leníků. Případ Kristiána z Oldenburku, který proti svému lennímu pánovi vystoupil na straně knížecí koalice, byl ale varovným příkladem. Jindřich sice vládl v rámci své domény jako neomezený pán, události na konci 70. let 12. století ale ukázaly, jak nejisté mělo toto postavení ve skutečnosti základy.¹⁰⁰

Je možné, že sám Jindřich si slabiny postavení založeného na lenním vztahu uvědomoval. Tak bychom si mohli vysvětlit snahu vybudovat správu zalabských oblastí na principu hradské organizace řízené dosazovanými úředníky. Doba několika málo let, po kterou organizace fungovala, však nedovoluje tuto možnost lépe posoudit. Také zmínky o slovanských starších a jejich napojení na Jindřicha však naznačují, že vévoda nespoléhal pouze na věrnost svých leníků. Oproti běžnému lennímu poměru skýtalo lepší východiska pro tvorbu centralizované správy využití ministeriálů. S jejich pomocí však Jindřich neovládal celé své knížectví. Ministerialita sice tvořila základ Jindřichova dvora, zůstávala však stále jen jednou z částí vládního aparátu, jehož významnější a také mocnější skupinu tvořily hraběcí rody.

¹⁰⁰ K náplni lenních vrahů a událostem na konci 70. let srovnej kap. III, IV/1.

II. České knížectví

Narozdíl od saského vévody přejímal kníže při svém nástupu ucelený státní útvar. Ze své středočeské domény ovládli Přemyslovci během 10. století území Čech. Přes krizi na přelomu tisíciletí se na počátku 11. století zmocnili také Moravy. V tomto období se vytvářel správní systém přemyslovského státu, jehož dokončení spadá do období vlády Břetislava I. (1037-1055). Tato tzv. hradská soustava se stala vojenskou, správní a hospodářskou základnou knížecí moci. Přemyslovský stát se s její pomocí členil na hradské obvody (provincie). Nelze si však představit, že území bylo tímto způsobem beze zbytku ovládáno. Hranice jednotlivých obvodů nebyly, a ani nemohly být, přesně stanoveny. Souvislé osídlení se nacházelo především v nížinách velkých řek. Další sídelní enklávy tvořily spíše izolované body uprostřed lesů. Vyšší polohy zůstávaly do 12. století opuštěné.¹⁰¹

Hrady se staly administrativními centry jednotlivých provincií. Zde se soustředila politická, vojenská, hospodářská, soudní a církevní správa. Představitelem hradského obvodu byl kastelán (*castellanus*). V dané provincii zastupoval knížete, z čehož plynula nejen značná moc, ale také nezanedbatelný zisk. Vedle kastelána známe úřady sudího a především vilika, který se staral o knížecí příjmy. Mimo hradskou správu se důležité úřady formovaly přímo na knížecím dvoře. Na nejstarší zmínky narážíme již v 10. století. V průběhu doby se vytvořily dvě skupiny úřadů. První byla spojena především s čestnými službami a zabezpečením dvora (např. maršálek, lovčí, stolník, číšník). V případě druhé skupiny se držitel úřadu podílel přímo na státní správě (komorník, kancléř). Šlo tedy nejen o prestižní funkce, ale blízkost ke knížeti zaručovala odpovídající podíl na politické moci.¹⁰²

S rozvojem hradské správy se měnila knížecí družina. Z původního svazku bojovníků se stával státní aparát. Dosazením družiníků do jednotlivých hradů zajistil kníže nejen výkon správy, ale na druhé straně jim současně poskytl část z příjmů, které hradská

¹⁰¹ Za předobraz budoucí hradské soustavy lze považovat organizaci původní přemyslovské domény ve středních Čechách, jak ji rekonstruoval J. SLÁMA, *Střední Čechy*, 71-84. Dále k vývoji a rozsahu hradské organizace v Čechách a na Moravě L. HOSÁK, *Územní rozsah*, s. 141-151; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Hrad Spytihněv*, s. 19-37; TÝŽ, *Morava*, 7-26; P. J. MICHNA, *K utváření raně středověké Moravy*, s. 716-744; R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 96-101; J. VÁLKA, *Středověká Morava*, 36-45; M. WIHODA, *Znojemští údělníci*, s. 18-45; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 153-157, 175-180. K teritoriálnímu vývoji L. HOSÁK, *Teritoriální vývoj*, s. 133-149. K hranicím s německými oblastmi H. J. KARP, *Grenzen in Ostmitteleuropa*, s. 92-112, 114-118. Stav osídlení J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 15-19.

¹⁰² Z. FIALA, *Přemyslovské Čechy*, s. 34-39; R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 101-104; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 149-187. Ke dvoru Přemyslovců I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 29-45.

organizace vytvářela. Spolu s tím probíhala vnitřní diferenciací družiny. Jako politický činitel nám vedle knížete vystupuje stále více především skupina předáků. Tito „*proceres, comites, milites primi ordinis...*“ byli knížetem dosazováni do hradských a dvorských úřadů. Jejich podíl na politické moci neustále stoupal a panující kníže bez jejich podpory nebyl schopen účinně vládnout. Právě oni se stávají „Čechy“ v politickém slova smyslu. Pro posouzení postavení českého knížete je tedy rozhodující především jeho poměr k předákům.¹⁰³

1. Volba „Čechů“

Když kronikář Jarloch popisoval k roku 1189 počátek vlády knížete Konráda II. Oty (1189-1191), jevil se mu zisk knížectví spojený s obsazením Prahy a zajištěním přízně „Čechů“. Praha zastávala v rámci přemyslovského panství zcela mimořádný význam. Uzavřený za hradbami Pražského hradu stál kamenný stolec českých knížat. Pouze usednutím na tento „trůn“ se jeden z příslušníků přemyslovské dynastie stával vládnoucím knížetem.¹⁰⁴

Od poloviny 11. století nástupnické poměry upravoval tzv. stařešinský řád, podle kterého měla vláda v Praze připadnout vždy nejstaršímu z rodu. Tento princip se však v praxi udržel jen do konce století. Přemyslovský rod se významnou měrou rozrostl. Přelom 11.-12. století probíhal ve znamení bojů o nástupnictví a častého střídání panujících Přemyslovců na pražském trůnu. Předáci, kteří měli být podle představy Břetislava I. (1035-1055) především garanty nástupnického řádu, stále více tento nástupnický pořádek vlastně vytvářeli. Teoreticky sice nebyl stařešinský řád zapomenut, v praktické politice však znamenal jen málo. Reálně o nastoupení přemyslovského knížete rozhodovala volba „Čechů“, pro které se stala nezadatelným právem.¹⁰⁵

¹⁰³ K významu družiny pro formování přemyslovského státu F. GRAUS, *Raně středověké družiny*, s. 1-18. K postupné proměně družiny R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 32-36; TÝŽ, *K počátkům*, s. 144-147; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 140-146, 195-198. Vývoj světské elity od předáků až k počátkům šlechty V. VANÍČEK, *Velké dějiny*, s. 151-162. Omezení výrazu „Čechové“ na předáky S. RUSSOCKI, *Protoparlamentarismus v Čechách*, s. 39-40; J. ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“, s. 112-114.

¹⁰⁴ JARLOCH, s. 508 „...*primo castrum, deinde Boemiam nec non et favorem Boemorum...*“. K významu Pražského hradu a kamenného stolce pro nastolování knížat D. TŘEŠTÍK, *Počátky*, s. 340-347; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 331-335.

¹⁰⁵ Mnich Sázavský uvádí volbu knížete jako výsadní právo předáků v řeči, kterou měli roku 1126 jménem knížete Soběslava I. přednést jeho poslové před císařem Lotharem III. Podle jeho podání: „...*electio ducis Boemiae...semper autem in Boemiae principum constitit arbitrio...*“. MNICH SÁZ., s. 255. Takové pojetí je ale patrné také v řeči, kterou vložil do úst Soběslava I. vyšehradský kanovník. V projevu před shromážděním na Vyšehradě hájil kníže legitimitu své vlády právě odkazem na volbu předáků. KAN. VYŠ., s. 209. Stařešinský řád, jehož garanty měli být předáci, určil jako regulaci nástupnických poměrů umírající Břetislav

Vrchní vládu si snažili podržet příslušníci pražské větve rodu. Výraznou výhodou pro ně byl především význam Prahy v nastolovacím rituálu. Současně se zdá, že v rámci volby si rozhodující slovo připisovali předáci z Čech.¹⁰⁶ Moravští úředníci, přes své oprávněné nároky zaručované stařešinským zákonem, dosáhli na pražský trůn pouze v několika případech. Od první čtvrtiny 12. století se boje o nástupnictví omezily především na dva rozrody pražských Přemyslovců, které nazýváme podle synů knížete Vratislava II. (1061-1092, od 1085/86 král) Vladislava I. (1109-1117, 1120-1125) („Vladislavovci“) a Soběslava I. („Soběslavovci“).¹⁰⁷ Neznamenal to však, že do hry nemohli vstupovat další příslušníci dynastie.

Jako doklad významu volebního práva mohou sloužit události provázející nástup knížete Vladislava II.. Roku 1138 nechal panující kníže Soběslav I. na sněmu v Řezně označit syna Vladislava za svého nástupce tím, že mu římský král Konrád III. předal korouhev. Po svém návratu do Čech povolal kníže „*bojovníky prvního i druhého*“ řádu na sněm do Sadské. Tam je „*z části prosil a z části jim rozkazoval*“, aby po jeho smrti zachovali věrnost synovi Vladislavovi a ustanovili jej knížetem. Přes složené přísahy se však v době, kdy Soběslav I. umíral, sjeli „*primates Bohemii*“ na Vyšehradě, kde začali rokovat o budoucím knížeti. Podle kronikáře „*usilovali jedni toho, druzí onoho zvolit a nastolit na stolec*“. Nakonec se celé shromáždění mělo sjednotit za výběrem předáka jménem Načerát. Volba padla na Vladislava, nešlo však o syna umírajícího knížete, nýbrž o jeho bratrance, syna Vladislava I.¹⁰⁸

Nerozhodovala tedy designace římským králem, ani sliby vynucené, či vyprošené, předcházejícím knížetem. Čeští předáci měli právo volby, které jim dávalo možnost dosadit vlastního kandidáta. Nastoupení na pražský trůn ale nebyl jen úspěch daného

I. KOSMAS, II/13, s. 102. Ke sporům o trůn, porušení seniorátu a rostoucímu vlivu předáků na regulaci nástupnictví Z. FIALA, Přemyslovské Čechy, s. 17-18, 62; R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 16-18, 38-39; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 74, 126-146. Srovnej též F. GRAUS, Adel, Land und Herrscher, s. 135-138. Stařešinský řád připomíná ještě Mnich Sázavský, když prostřednictvím Oty II. Olomouckého nechal zaznít, že Soběslav nastoupil aniž by respektoval dědické právo olomouckého úředníka. MNICH. SÁZ., s. 254. I v případě Konráda II. Znojemského se vzbouřenci proti Vladislavovi II. přiklonili k oprávněnému nástupci, jehož práva původně chtěl respektovat i Soběslav I. B. KRZEMIENSKA, Moravští Přemyslovci, s. 46-48. Respektováním stařešinského řádu můžeme snad vyložit i události roku 1173, či odstoupení Vladislava Jindřicha ve prospěch Přemysla Otakara I. roku 1197. JARLOCH, s. 466, 514-515.

¹⁰⁶ Tak bychom mohli chápat situaci, kdy si roku 1109 bojovníci z Moravy (*universi, qui erant de Moravia*) zvolili po zavraždění knížete Svatopluka novým knížetem Otu II. Olomouckého. Tato volba, ale nebyla uznána, neboť neproběhla se souhlasem „Čechů“ a biskupa. KOSMAS, III/27, s. 196-197.

¹⁰⁷ Ze tří moravských Přemyslovců na pražském trůnu dosáhl knížectví na základě seniorátního práva pouze Konrád Brněnský (1092). Svatopluk (1107-1109) si knížecí stolec vojensky uzurpoval a Konrád II. Ota (1189-1191) jej získal pravděpodobně díky dohodě s knížetem Bedřichem. J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 121, 130-131, 320-323. O lepších vyhlídkách pražských Přemyslovců Tamtéž, s. 330.

¹⁰⁸ KAN. VYŠ., s. 231-232. K událostem V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 651-655, 753-756; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 229-230.

přemyslovského knížete, jednalo se také o úspěch velmožů, kteří o jeho dosazení nejvíce usilovali.

Roku 1197 se pokusil již jednou sesazený Přemysl Otakar I. (1192-1193, 1197-1230, od 1198 král) znovu získat ztracené knížectví. V čele s Přemyslem vytáhli jeho věrní, kteří byli připraveni „*bud' zemřít nebo získat sobě chleba a svému pánovi knížectví*“.¹⁰⁹ Možná poněkud s nadsázkou, přesto ale výstižně, postihl kronikář, jaký význam mělo pro jednotlivé předáky usednutí jimi podporovaného kandidáta na knížecí stolec. Za svoji přízeň měli velmoži právo očekávat nejen zvýšený podíl na moci, ale tím logicky na příjmech, které z jejího vykonávání plynuly. Šlo o místa ve státní správě, tedy především o úřady v rámci hradské organizace či dvora. Pokud kníže očekávání nenaplnil, docházelo k projevům nespokojenosti, která mohla přerůst až v otevřený odboj a snahu nalézt si „lepšího“ panovníka.¹¹⁰

Soběslav I. byl sice roku 1125 intronizován za jásotu předáků, tři roky po jeho nástupu však slyšíme o mnohých zatčených a uvězněných „*principes Bohemorum*“. V roce 1130 kníže odhalil spiknutí, které jej mělo připravit o život. Není jisté co vedlo k zatýkání v roce 1128. Pozdější spiknutí nám alespoň některé možné důvody nespokojenosti ozřejmuje. Samotnou vraždu sice měli spáchat jen řadoví bojovníci, v pozadí však stáli významnější osoby. Jmenovitě známe především předáky Miroslava a Střezimíra, syny „hraběte“ Jana. Miroslav při výslechu vypověděl, že byl k činu přemlouván knížetem Břetislavem a biskupem Menhartem. Přesto jsou zároveň jasně patrné osobní důvody k takovému činu. Zatímco Miroslavův otec byl pokládán za předního z velmožů, jeho syn se žádného významnějšího postavení nedopracoval. Navíc jeho další bratr údajně nevinně trpěl v žaláři. Změnu mělo přinést dosazení nového knížete, které by Miroslavovi vyneslo jeden z výnosných kastelánských či dvorských úřadů. Ačkoliv to není přímo řečeno, Miroslav by tak vlastně dosáhl významného postavení svého otce.¹¹¹

Podobnost s událostmi na přelomu 20. a 30. let nacházíme o desetiletí později. Již rok po Vladislavově nástupu se náhle dozvídáme o popravách a prchajících předácích. Roku 1142 pak část urozených přešla na Moravu, kde si zvolili za knížete Konráda II. Znojemského. Důvodem k tomuto činu měla být podle Vincencia nespokojenost s průběhem Vladislavovy vlády. Dokonce ti, kteří drželi lepší benefica (*meliora beneficia*), se cítili být odstrčeni od vlády, kterou kníže vykonával podle rady svých věrných

¹⁰⁹ JARLOCH, s. 514.

¹¹⁰ Srovnej S. RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm Czech*, s. 33-34; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 141.

¹¹¹ KAN. VYŠ., s. 206, 207-212. K událostem roku 1130 J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 47-67.

(*consilium sibi fidelium*). A tak „starší a urozenější“ část Čechů přešla ke Konrádovi Znojenskému, který v jejich čele vytáhl na Prahu, aby se zmocnil knížectví. Za Vladislavem naopak stáli „nižší a mladší“. Přes prvotní úspěch Konrádova vojska se moravskému údělníkovi nepodařilo Prahu dobýt. Po zásahu římského krále Konráda III. si Vladislav podržel moc ve svých rukou.¹¹²

Je zajímavé, že za vůdce vzbouřenců byl považován stejný muž, který měl stát za Vladislavovou volbou. Předák jménem Načerát nám vystupuje již v roce 1126 jako člen poselstva ke králi Lotharovi. Nemůžeme vyloučit případnou shodu jmen. Roku 1140 však Načerátova volba ovlivnila názor celého vyšehradského shromáždění. Muselo se tedy jednat o muže, který si již v předcházejím období vydobyl významnou pozici. Je tedy pravděpodobné, že šlo o stejnou osobu.¹¹³ Nejde však o Načerata jako jednotlivce. Jistě zastupoval mínění větší skupiny, kterou bychom mohli chápat jako jeho generační druhy. Jejich postoj se nám však zrcadlí právě v Načerátově jednání.

Roku 1126 stál Načerát za „svým“ knížetem a byl odhodlán bránit jeho nároky se zbraní v ruce. O 14 let později se právě on stal hlavní příčinou nezvolení Soběslavova syna. V mezidobí se dozvídáme o napětí mezi knížetem a předáky, jehož vyvrcholením byl proces z června 1130. Souzen byl především Miroslav a jeho blízcí příbuzní. Přesto byl Soběslavův postup varováním pro velmože jako celek. Kníže sice vděčil předákům za volbu a následnou podporu, ti se ale asi necítili náležitě odměněni. Nemuselo jít, jako v případě Miroslava, jen o zisk lepšího hmotného zázemí. Soběslav se projevil jako energický panovník a velmoži mohli být nespokojeni především se svým nedostatečným podílem na moci. Zatýkáni nestačilo a kníže proto sáhl k drastičtějším opatřením. Na dobu své vlády si tak nad „Čechy“ zajistil rozhodující převahu, která vyvrcholila snahou o prosazení synova nástupnictví. Soběslavova smrt však předákům přinesla možnost zvolit si knížete, který by lépe vyhovoval jejich představám. Situace se ale opakovala. Vladislav sice mohl Načerátovi a dalším udělit ona lepší beneficia, jako panovník si však počínal samostatně a opíral se pouze o skupinu svých věrných. Navíc se očividně nebál uplatnit politiku tvrdé ruky. Pro Načerata i ostatní „starší a urozenější“ by tak Vladislavův způsob vlády vlastně znamenal návrat do doby Soběslava I. Řešení představoval pokus o nastolení jiného knížete.¹¹⁴

¹¹² KAN. VYŠ., s. 234-236; MNICH SÁZ., s. 261; VINCENCIUS, s. 410-413; V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 765-780; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 230-231.

¹¹³ Srovnej V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 754.

¹¹⁴ K upevnění pozice panovníka za vlády Soběslava I. a zastrahovacímu rázu procesu B. KRZEMIENSKA, Moravští Přemyslovci, s. 41-45; J. ŽEMLIČKA, Vyšehrad, s. 49-61; TÝŽ, Čechy, s. 221-230.

2. Kníže a dynastie

Možnost výběru panovníka byl pro předáky omezen na členy přemyslovské dynastie. Vztah mezi vládnoucím Přemyslovcem a dalšími členy rodu tak ve velké míře spoluurčoval osudy jeho vlády. Teoreticky bychom mohli poměr panujícího knížete ke zbylým členům dynastie rozlišit na dva samostatné okruhy. V první skupině by se nacházeli ti, kteří měli k panovníkovi „nejblíže“, tedy pražští Přemyslovci.

Pražští bratřenci představovali pro vládnoucího knížete poměrně palčivý problém. V Čechách, či případně v zahraničním exilu, se od nástupu Soběslava I. pohybovalo vždy několik možných uchazečů o trůn. Dokonce v případě, kdy sami nevyvíjeli aktivitu směřující k jeho získání, hrozilo nebezpečí, že se stanou obětí soupeření mezi knížetem a předáky. Ti mohli nevládnoucího Přemyslovce v podstatě využít jako zbraně proti dosavadnímu panovníkovi. Taková role pravděpodobně připadla ve druhé polovině 20. let Břetislavovi. Od roku 1140 se naplno rozhořel zápas mezi Vladislavovci a Soběslavovci. Příslušníci té z větví, která nebyla v danou chvíli u moci, cílevědomě usilovali o zvrát poměrů. Na věci neměnila nic ani krátkodobá „příměří“. Současný pobyt panovníka a jeho případného soka na území Čech představoval nebezpečí pro oba. Osudy synů Soběslava I. jsou toho ukázkovým příkladem.

Ani v případě odchodu nevládnoucího Přemyslovce za hranice nebezpečí nepominulo. Častým cílem exulantů se stával císařský dvůr. Přemyslovský претенdent se tak mohl stát poměrně účinným nátlakovým prostředkem na českého panovníka. Případná podpora jeho snah ze strany císaře byla vážnějším nebezpečím než vpády, které mohl osamocený „čekatel“ na trůn podnikat v čele své družiny.

Problémy se ale netýkaly jen vyloženě politicko-mocenské sféry. Skupinu svých pražských příbuzných, a to včetně vlastní rodiny, musel kníže odpovídajícím způsobem zabezpečit. Vzhledem k tomu, že nešlo jen o samotné osoby členů dynastie, ale i o jejich družiny, nejednalo se jistě o zanedbatelnou záležitost. Kníže jim mohl vykazovat údíly v rámci hradské organizace na území Čech nebo je zaopatřit na vlastním dvoře. Víme, že Oldřich obdržel Hradecko a Soběslavovi slíbil Vladislav II. v roce 1161 blíže nespecifikovaná „*beneficia*“. Rozsáhlý úděl ve východních Čechách spravovali Děpoltici (potomci bratra Vladislava II. Děpolta). Na kastelanie a výnosy z nich si však dělali nárok čeští předáci. Čím větší byl rozrod pražských Přemyslovců, tím těžší muselo být tyto

otázky řešit. Případná nespokojenost samozřejmě ještě více zvyšovala možnost vypuknutí mocenských konfliktů.¹¹⁵

Zatímco vztah s pražskými bratřenci byl tedy v podstatě neustále napjatý, oporu mohl vládnoucí Přemyslovec nalézt především v nejužší rodině. Od počátku své vlády se Vladislav II. spoléhal na podporu svých mladších bratrů Jindřicha a Děpolda. Zvláště aktivně se na Vladislavově politice podílel především Děpolt, který často zastupoval panovníka u císaře Fridricha Barbarossy.¹¹⁶

Podobně se Vladislavův syn Bedřich spoléhal na svého nevlastního mladšího bratra Přemysla. Ten na konci 70. let 12. století držel olomoucký úděl, což je jistě možno chápat jako doklad bratrovy důvěry. Poté, co roku 1182 získal Olomoucko Konrád Ota, pobýval Přemysl na pražském dvoře. Roku 1185 velel dvěma trestným výpravám, které proti Konrádovi vyslal kníže Bedřich. Bedřicha v kritické situaci podpořil také bratr Vojtěch, salcburský arcibiskup.¹¹⁷

Důvěra však nebyla vždy pravidlem. Roku 1173 odstoupil syn Soběslava I. Oldřich knížecí hodnost staršímu bratrovi Soběslavovi II. Ten jej na oplátku dosadil do Olomoucka. Když se však v letech 1176-1177 vyhrotila politická situace v neprospěch vládnoucího knížete, nechal Soběslav II. z neznámých důvodů bratra uvěznit. Oldřich následně ve vězení zemřel.¹¹⁸

Druhou skupinu příbuzných tvořili moravští Přemyslovci. Zatímco Čechy měly připadnout nejstaršímu z rodu, Morava byla rozdělena na úděly pro mladší syny Břetislava

¹¹⁵ K jednotlivým členům přemyslovského rodu od nastoupení Soběslava I. nejpodrobněji V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 598 a nasl. Roli Břetislava jako nevinné oběti sporu předáků se Soběslavem zdůraznili B. KRZEMIENSKA, *Moravští Přemyslovci*, s. 41-45; J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 56-57. K pobytu Přemyslovců v exilu a jejich případnému významu pro říšskou diplomacii TÝŽ, *Přemyslovští „emigranti“*, s. 513-524. K rozsahu a výjimečnosti děpoltického údělu J. DEJMEK, *Děpoltici*, s. 89-144. O obtížích spojených se zaopatřením nevládnoucích, pražských příslušníků dynastie srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 330-331.

¹¹⁶ Jindřich táhl spolu s Vladislavem na křížovou výpravu, zatímco Děpolt zastupoval knížete v Čechách. VINCENCIUS, s. 417-418. Jindřich stál v roce 1157 v čele poselstva, které mělo přivést z Uher manželku pro Vladislavova syna Bedřicha. MNICH SÁZ., s. 264. Ve stejném roce pak oba bratry nacházíme spolu s Vladislavem na výpravě do Polska. VINCENCIUS, s. 424. V pozdější době jsme informováni hlavně o akcích Děpolda. Zvláště o jeho účasti na italských výpravách a jednání na dvoře Fridricha Barbarossy. Tamtéž, s. 430, 437, 452-453. Děpoltova politická angažovanost vynikne především z jeho vystupování ve svědečných řadách Barbarossových listin DF I č. 173, 191, 192, 193, 221, 337, 344, 348, 350, 353, 356, 358, 388, 473, 516, 531.

¹¹⁷ K Přemyslově účasti na bratrově politice srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 316-319. A dále CDB I č. 291, 295, 300, 305, 310, 317. K Vojtěchově pomoci JARLOCH, s. 506. Zajímavou postavou mezi Vladislavovými syny je Svatopluk. O tomto Vladislavovu synu víme pouze, že si za manželku vzal dceru uherského krále Gejzy II., sestru Alžběty, manželky Bedřicha. V roce 1169 pak zabil jednoho z oblíbenců krále Vladislava a musel před otcovým hněvem prchnout do Uher. Následně se sice mohl vrátit zpět do Čech, více zpráv o něm však postrádáme. Víme pouze, že zemřel jako vyhnanec v Německu. JARLOCH, s. 463-464; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 938, 983-984.

I. Jednalo se nejprve o Olomoucko a Brněnsko. Později přibylo rozdělením brněnského údělu Znojemsko. Ačkoliv byly „provincie“ dědičné v rámci rodin prvních údělníků, stály pod vrchní vládou pražského knížete.¹¹⁹ Formálně byla tato svrchovanost vyjádřena přísahou údělníka, současně byl ale vládnoucí Přemyslovec chápán jako jeho ochránce.¹²⁰ Jak již bylo řečeno, měli moravští údělníci díky stařešinskému řádu nárok nastoupit na pražský stolec. V praxi díky této regulaci nástupnictví dosáhl vlády bezpochyby jedině Konrád I. Brněnský (1092).¹²¹

Již na konci 11. století se pražští Přemyslovci pokusili své moravské příbuzné z nástupnictví v podstatě vyloučit a tato tendence pokračovala nadále. Navíc docházelo k zásahům do samotných moravských údělů. Snaha násilně ovlivňovat moravské poměry je spojena také s nástupem Soběslava I. Ota II. Olomoucký, jehož oprávněný nárok na trůn byl Soběslavovým nástupem opomenut, byl zabit roku 1126. Jeho nezletilého syna odvezli příbuzní do zahraničí. Údělů byli zbaveni zbylí dva Přemyslovci – Konrád II. Znojemský a Vratislav Brněnský. V Olomouci až do nástupu Vladislava II. vládl zástupce pražského knížete. Roku 1130 se do svého údělu mohl vrátit Konrád II. Znojemský, o čtyři roky později jeho bratr Vratislav Brněnský.¹²²

Na počátku vlády Vladislava II. se do svého údělu vrátil dědic Olomoucka Ota III. Ačkoliv Vladislav II. v odpověď na pokus o své sesazení zpustošil celou Moravu, k vyhánění údělníků, mimo krátkodobého exilu Konráda II. Znojemského v roce 1146, nedošlo.¹²³ Roku 1156 zemřel Vratislav Brněnský a úděl snad získal do správy jeho bratr

¹¹⁸ J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 314. Těžko za Oldřichovým zajetím hledat nějaké dlouhodobější odcizení, ještě v únoru 1177 vystupují jak Oldřich, tak Václav jako svědci bratrovy listiny. CDB I č. 279, s. 245.

¹¹⁹ K vytvoření údělů Břetislavem a jejich obnovení jeho synem Vratislavem KOSMAS, II/14, s. 105, II/18, s. 110. Jejich dědičnost naznačuje Kosmas, zároveň ale hovoří o vrchní moci pražského knížete Tamtéž II/43, s. 148, II/45, s. 152, III/34, s. 205. Také k roku 1144 hovoří Vincencius o pražském knížeti jako o pánovi údělníků (*dominum suum ducem*). VINCENCIUS, s. 414. Srovnej B. KRZEMIENSKA, Moravští Přemyslovci, s. 18-25; Z. MĚŘÍNSKÝ, Morava, s. 8-12. Vrchní postavení pražského knížete podtrhuje i vyžádání jeho souhlasu při majetkových transakcích na Moravě. J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 349-350.

¹²⁰ Přísahy údělníků připomíná Vincencius při líčení událostí roku 1142. VINCENCIUS, s. 411. Postavení knížete jako protektora moravských bratranců zaznívá u Kosmy v řeči manželky Konráda Brněnského k Vratislavovi II. Ta královi připomíná, že chce drancovat území svého bratra, kterého by měl být ochráncem (poručníkem) „...*fratrem tuum, cui debeas esse tutela*“. KOSMAS, II/45, s. 151-152. Podobné pojetí je ale patrné i v případě poselství Jindřicha Zdíka k Otovi III. Olomouckému v roce 1142. Pokud by Ota dostal svých závazků vůči knížeti, zavazoval se Vladislav, že mu nikdy neodmítne ozbrojenou pomoc (*quod quamdiu vivit, pro honore suo tuendo gladius suus si opus esset ei non deerit*). VINCENCIUS, s. 411.

¹²¹ Svatopluk si trůn uzurpoval a v případě Konráda Oty není možné vzhledem k chybějícím údajům posoudit, zda byl v době svého nástupu na pražský trůn skutečně nejstarším z rodu.

¹²² K obcházení práv údělníků a událostem na Moravě od konce 11. století do nástupu Vladislava II. srovnej B. KRZEMIENSKA, Moravští Přemyslovci, s. 30-33; Z. MĚŘÍNSKÝ, Morava, s. 13-18; TÝŽ, Církevní instituce, s. 65-82; M. WIHODA, Znojemští údělníci, s. 20-25.

¹²³ VINCENCIUS, s. 409-416.

Konrád II. Znojemský. Po smrti Oty III. roku 1160 podržel Olomoucko sám kníže a později jej svěřil synovi Bedřichovi.¹²⁴

K vyhocení poměrů mezi moravskými a pražskými Přemyslovci došlo znovu až na konci 70. let 12. století. Nejprve se k roku 1175 dozvídáme o napětí mezi Soběslavem II. a synem Konráda II. Znojemského Konrádem Otou. Jeho příčiny neznáme, víme pouze, že se tentokrát podařilo rozpory překonat. O dva roky později však již došlo k otevřenému střetu. Soběslav II. chtěl odebrat nejen Brněnský úděl, který mu předtím daroval, ale vyhnat ho také ze Znojemska. Kníže vpadl s vojskem na Moravu, ale neuspěl. Když se následujícího roku do Čech vrátil Vladislavův syn Bedřich, byl to Konrád Ota, kdo v podstatě rozhodl zápas se Soběslavem II. v jeho prospěch.¹²⁵

Zatímco v předcházejícím období zasahovala do poměrů na Moravě především pražská knížata, dochází za Konráda Oty ke znatelné změně. Již jeho otec držel pravděpodobně jak znojemský, tak brněnský úděl. Konrád však usiloval o sjednocení celé Moravy. Zisk Brněnska vycházel bezpochyby z jeho iniciativy.¹²⁶ Také v případě vystoupení na straně Bedřicha nešlo o nezištnou pomoc. Konrád pravděpodobně počítal se ziskem Olomoucka. Kníže však do údělu dosadil svého bratra a tak tuto část Moravy vázal ke své osobě. Roku 1182 se proti Bedřichovi postavili čeští předáci a zvolili si knížetem právě Konráda Otou. Ten sice v jejich čele úspěšně dobyl Prahu, díky zásahu císaře bylo ale knížectví navráceno Bedřichovi. Konrád Ota však získal Olomoucko, na čemž nezměnily nic ani následující vpády českého vojska. Teprve po nástupu Konráda Oty na pražský trůn slyšíme znovu o dalších údělnících.¹²⁷

Pokud se pokusíme shrnout vztah pražských knížat k Moravě, na první pohled je patrný především zvýšený zájem o Olomoucko. V případě, kdy v brněnském či znojemském údělu nevládl z jakýchkoliv důvodů oprávněný držitel, mohl zastávat místo

¹²⁴ Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava*, s. 23; M. WIHODA, *Znojemští údělníci*, s. 26-27.

¹²⁵ JARLOCH, s. 471-475; M. WIHODA, *Znojemští údělníci*, s. 28.

¹²⁶ Rostislav Nový hovoří o zisku brněnského údělu již k 1174 a podmiňuje tuto skutečnost Konrádovou podporou Soběslavova nastoupení. R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 149. O Konrádově postoji v průběhu událostí z let 1173-1174 však prameny nic nevyprávějí. Roku 1175 stál před Soběslavem střet s rakouským vévodou kvůli nejasným hranicím a Konrád hrozil postavit se na stranu nepřítele. Postoupení Brněnska by zajistilo údělníkovu loajalitu a podporu. Pro zisk Brněnska se mi tedy jeví pravděpodobnější až tento rok.

¹²⁷ Konrádovo očekávání zisku Olomouce již po zatčení Oldřicha v roce 1177 V. NOVOTNÝ, *České dějiny* I.2, s. 1045. K událostem roku 1182 viz kap. IV/3. Význam Přemyslova markraběcího titulu R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 150; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 316. Olomoučtí údělníci vystupují po Konrádově nástupu jako svědci CDB I, č. 326, s. 301. Zajímavou kapitolou je možný pokus dělit již existující úděly v době vlády knížete-biskupa Jindřicha Břetislava. Zatímco Znojemsko si po bezdětném Konrádovi podržel přímo kníže, zbývající úděly byly rozděleny mezi oprávněné dědice. Tak vidí události R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 149. Na nejasnost celé situace naopak upozorňuje J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 371.

správce některý z jeho moravských příbuzných.¹²⁸ Do Olomouce naopak v takovém případě pražský kníže vždy dosazoval vlastního zástupce. Převážně někoho ze své nejužší rodiny, bratra či syna. Od smrti Oty III. až do roku 1182 bylo Olomoucko pevně vázáno k Praze.¹²⁹ Úděl svou rozlohou dvojnásobně převyšoval oba zbývající. Současně jím procházely významné dálkové a místní komunikace.¹³⁰ Nelze jistě přehlížet ani postavení olomouckého biskupa. Jeho diecéze zahrnovala všechny tři moravské úděly a biskup platil za exponenta Prahy. Jako takový se mohl spolehnout na podporu vládnoucího knížete. Pokud navíc v Olomouci sídlil některý z pražských Přemyslovců, představoval spolu s biskupem účinný nástroj k zasahování do oblastí Brněnska a Znojemska.¹³¹ Není jistě náhodou, že se po zisku olomouckého údělu pokusil Konrád Ota získat vliv na obsazení biskupského stolce. Reakce Bedřicha naopak ukazuje, jakou důležitost pražský kníže přikládal zachování svého vlivu v Olomouci.¹³²

V případě Znojemska dochází po návratu údělu do rukou Konráda II. roku 1130 k stabilizaci poměrů.¹³³ Zajímavá je situace v Brně. Víme sice o dvou Vratislavových synech, vzhledem k tomu, že úděl držel od poloviny 70. let 12. století Konrád Ota, byla jejich práva očividně přehlížena.¹³⁴ Je možné, že v případě, kdy pražský kníže kontroloval, ať již sám či prostřednictvím svého zástupce, Olomoucko, byl ochoten připustit spojení obou zbývajících údělů pod vládou jednoho z moravských Přemyslovců.

Pokusíme-li se celou situaci obrátit a podívat se na poměr moravských Přemyslovců k Čechům, zarazí nás na první pohled vztah k seniorátnímu ustanovení, které mělo moravským větvím rodu zajišťovat právo na pražský stolec. Od pokusu Oty II. Olomouckého z roku 1126 dobýt si oprávněnou vládu k podobné události vlastně nedošlo. Navíc je možné, že jeho snaha získat vládu v Čechách s pomocí římského krále, byla

¹²⁸ Ota II. Olomoucký v Brně, Konrád II., Konrád Ota také na Brněnsku.

¹²⁹ Vladislav II. sice povolal Otou III. z vyhnanství, po jeho smrti ale sám úděl podržel, aby ho nakonec předal synovi Bedřichovi. Za Soběslava II. se v Olomouci vystřídali jeho bratři Oldřich a Václav. Po svém druhém nástupu k vládě předal Bedřich úděl bratrovi Přemyslovi. O synech Oty III. v této době neslyšíme a to i přes to, že minimálně při nástupu Přemysla do Olomouce byli oba již dospělí. V případě Olomoucka se hovoří dokonce o sekundogenituře českých knížat. Srovnej M. WIHODA, Znojemští údělníci, s. 27.

¹³⁰ K rozloze srovnej mapu u B. KRZEMIENSKA, Moravští Přemyslovci, s. 19. Geografickou polohu údělu a jím procházející komunikace P. J. MICHNA, K utváření raně středověké Moravy, s. 719-724.

¹³¹ Srovnej M. WIHODA, Znojemští údělníci, s. 20; J. VÁLKA, Středověká Morava, s. 38.

¹³² Srovnej kap. IV/3.

¹³³ Výjimku tvoří pouze krátkodobé vyhnanství Konráda II. v roce 1146.

¹³⁴ Je otázka co po smrti Vratislava bylo s jeho syny, Spytihněvem († 1198) a Svatoplukem († 1199). Svatbu Vratislava s ruskou princeznou zmiňuje kronikář k roku 1132. KAN. VYŠ., s. 215. Nevíme sice jistě, že se jednalo o jediný Vratislavův sňatek, ale i kdybychom vycházeli z předpokladu, že se oba sourozenci narodili nejpozději v rozmezí let 1154-1156, pak by museli na počátku 70. let již dosahovat dospělého věku. Zisk Brněnska Konrádem Otou tak byl očividně nelegitimní. Nemohlo se v žádném případě jednat o regenství. Pokud by se ale některý ze sourozenců narodil během 30. let, byla již předpokládaná správa Konráda II. neoprávněná. Každopádně se zdá, jakoby pražský kníže uznal Brněnsko za „zájmovou sféru“ Znojma.

vyprovokována až odejmutím Brněnska, které do té doby držel.¹³⁵ Konrád II. Znojemský byl sice pravděpodobně nejstarším z rodu. Navíc jej Soběslav I. po nějaký čas prezentoval jako svého nástupce. Problém je, že nevíme nic o tom, že by již před povstáním z roku 1142 vystoupil se svými nároky on sám. Přísahy, které zmiňuje Vincencius, znamenají, že Konrád Vladislavův nástup uznal. Ani boj Konráda Oty proti Bedřichovi v roce 1182 neměl co do činění s oprávněnými nároky na trůn. Ostatně byl to právě znojemský údělník, který Bedřichovi na pražský stolec výraznou měrou dopomohl. Také v případě pozdějšího Konrádova nastoupení není jisté, zda byl údělník skutečně nejstarším z rodu. Navíc nesmíme opomíjet schůzku v Kníně, kde se předpokládá právě dohoda o nástupnictví. Na předběžná ujednání ukazuje způsob, jakým Konrád Ota dosáhl Pražského hradu.¹³⁶

Dostáváme se tak k hmotnému zázemí moravských Přemyslovců. Na první pohled byl údělník oproti svým pražským bratrancům ve značné výhodě. Disponoval dědičně vlastním územím, které poskytovalo jemu a jeho rodině nejen výživu, ale případně mohlo sloužit jako základ mocenských ambicí. Je ale otázkou, jakou měrou bylo toto zázemí pro získání vlády v Praze dostačující. Nejlepší pozici měl olomoucký údělník, který se opíral o pět hradeckých obvodů a tedy jistě o odpovídající vojenskou hotovost. Ve znojemském údělu však existovaly obvody dva a v brněnském vlastně pouze jediný.¹³⁷ Nesmíme také zapomínat, že panovník již od 11. století uděloval příjmy či pozemkový majetek na Moravě církevním institucím z Čech. Další část příslušela olomouckému biskupství, jehož správní organizace zesílila díky Zdikově reformě z první poloviny 12. stol.¹³⁸

Žádný z pokusů o zisk trůnu z let 1142, 1182 a 1189 se neodehrál pouze silami jednotlivého údělníka.¹³⁹ Roku 1185 sice držel Konrád Ota ve svých rukou sjednocenou Moravu a při druhém Přemyslově vpádu dokonce obdržel značnou pomoc z Rakous. Českému vojsku však stále nebyl rovnocenným soupeřem. Průběh tažení jej donutil

¹³⁵ Ota své nároky otevřeně prezentoval již před Vladislavovou smrtí, podle Kosmy se měl dokonce zapřísahat, že buď získá knížectví, nebo zemře. Když však byla situace rozhodnuta v Soběslavův prospěch, vrátil se na Moravu. K nastoupení Soběslava I. a postoji Oty II. Olomouckého KOSMAS, II/58-60, 233-239. Odejmutí Brněnska a vyhledání císaře v Řezně KAN. VYŠ. 203. Otův další postup v otázce nástupnictví považuje za vyprovokovaný odejmutím Brněnska V. NOVOTNÝ, České dějiny 1.2, s. 564-566; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 221.

¹³⁶ K dohodám o nástupnictví mezi Soběslavem I. a Konrádem II. Znojemským B. KRZEMIENSKA, Moravští Přemyslovci, s. 45-49. Nastoupení Konráda Oty na pražský stolec JARLOCH, s. 508.

¹³⁷ L. HOSÁK, Územní rozsah, s. 141-151.

¹³⁸ L. JAN, Církevní instituce, s. 134-135; Z. MĚŘÍNSKÝ, Hrad Spytihněv, s. 23-24; TÝŽ, Církevní instituce, s. 62; R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 156-160.

¹³⁹ V prvním případě šlo o širší koalici na které se podíleli nejen všichni moravští Přemyslovci, ale i synové Soběslava I. a urozenější část českých předáků od kterých také evidentně vycházela iniciativa. Roku 1182 byl nejprve Bedřich vypuzen ze země předáky, kteří si následně zvolili za knížete Konráda Otu a spolu s ním dobyli Prahu. V roce 1189 sice Konrád Ota získal (nedobyl!) Pražský hrad, přesto si neopomněl zajistit přízeň „Čechů“.

vyhledat usmíření, „*nebot' uznal, že nemůže klást odpor knížeti Bedřichovi a Čechům*“.¹⁴⁰ Samotný moravský údělník tak pro českého knížete nepředstavoval větší ohrožení, než jeho pražští bratrance. Navíc zde mohl do hry vstupovat další faktor. To co poznamenal ke snaze Přemysla a jeho věrných v roce 1197 Jarloch, by se dalo u moravských Přemyslovců obrátit. V případě neúspěchu by údělník nejen nezískal onen pomyslný chléb-knížectví, ale riskoval by i ztrátu svého krajíce-údělu. A to nejen pro svoji osobu, ale především pro své nástupce. Nezapomeňme, že úděly byly dědičné. Což samo od sebe mohlo moravské Přemyslovce zdržovat od nejistých dobrodružství. Případ Oty II. Olomouckého a jeho syna, který se navrátil z exilu jen díky milosti Vladislava II., byl přinejmenším varováním. Pokud chtěl údělník reálně pomýšlet na pražský stolec, musel si – stejně jako jeho pražský bratranec – získat přízeň „Čechů“.

3. „Consilio Bohemorum“

Mimo volby knížete se předáci chtěli podílet také na jeho vládě. Ve starším období šlo nejspíše jen o samotnou účast velmožů, kteří měli knížecím rozhodnutím poskytnout „obecný“ souhlas. Skutečné spolurozhodování se pravděpodobně neočekávalo. Když dva z českých předáků vystoupili roku 1068 proti snaze Vratislava II. dosadit za pražského biskupa místo bratra Jaromíra svého kaplana Lance, ušli následnému potrestání ze strany knížete jen díky útěku.¹⁴¹ V roce 1108 si sice Svatopluk stěžoval na zradu Vršovců před svolanými velmoži, o jejich mínění však naprosto nešlo. Knížetem již předem označení zrádci nebyli souzeni, ale na místě popraveni, zatčeni či zmrzačeni. Následoval Svatoplukův rozkaz k vyvraždění celého rodu, který byl ještě podpořen slibem odměny.¹⁴²

Rozdíl mezi touto formou účasti a skutečným podílem na rozhodnutí je patrný z průběhu vyšehradského procesu v roce 1130. K shromážděným urozeným i neurozeným nejprve promluvil kníže. Obvinění měli podle něho vypovídat před celým shromážděním, aby se nezdálo, že je chce nechat zahubit jen z vlastní zášti a ctižádosti. K výsledku samotného Miroslava byl dokonce určen jeden z předáků, který tak formálně vedl celé šetření. Ačkoliv to není přímo řečeno, rozsudek mohl být vynesena na základě společného

¹⁴⁰ JARLOCH, s. 506-507. Při odražení vpádu Soběslava II. se Konrádu Otovi dostalo též pomoci z Rakous. Tamtéž, s. 472.

¹⁴¹ KOSMAS, II/23-24, s. 115-117.

¹⁴² Tamtéž, III/23, s. 191-192. K vzrůstajícímu podílu předáků na rozhodování F. GRAUS, Adel, Land und Herrscher, s. 140-142. S přehledem starších názorů J. ŽEMLIČKA, Te ducem, s. 369-384.

rozhodnutí. Protože v průběhu vyšetřování padlo podezření na biskupa Menharta, musel se také on po svém návratu z Jeruzaléma ospravedlnit před knížetem a předáky.¹⁴³

I když připustíme celkový inscenační ráz soudu, už samotný fakt, že Soběslav netrestal jen ze své vlastní vůle, má svůj nesporný význam. Kníže svým jednáním vlastně naplňoval Kosmovu představu vladaře, který se při svých rozhodnutích opírá o radu předáků a je tudíž protikladem tyрана, jenž naopak jedná pouze na základě své „žádosti“. Celý proces se ale netýkal jen odsouzení spiklenců. Soběslav hájil podle kronikáře ve své úvodní řeči především své oprávněné nástupnictví. To si neměl zajistit válkou nebo jiným násilím, ale volbou bratra a předáků, tedy podle práva. Přestože dbal prospěchu země a předáků, byli to právě velmoži, kteří se jej pokusili připravit o život. Odsouzením obžalovaných tak vlastně byla znovu potvrzena legitimita Soběslavova panování. Kníže svým projevem uznal volbu „Čechů“ za předpoklad oprávněné vlády. Svoláním shromáždění zároveň přiznal předákům právo spolurozhodování. Obě skutečnosti však dovedně využil ve svůj prospěch.¹⁴⁴

Právě u soudů je podíl předáků na rozhodování velmi dobře patrný. Nejednalo se jen o „velké“ případy, jako byl proces s Miroslavem nebo ospravedlnění biskupa Menharta. Před knížecí soud se dostávaly především majetkoprávní záležitosti. Roku 1177 předložil Soběslavovi II. a předákům svoji záležitost biskup Fridrich, který se přel s bojovníkem Přibyslavem o vlastnictví újezdu. Spor se vlekl již delší dobu a rozhodnutí bylo bezúspěšně hledáno za přítomnosti knížete a předáků. K řešení došlo „*rozhodnutím moudrých mužů*“, které bylo schváleno za přítomnosti kanovníků a „Čechů“. Je tedy možné, že existovala užší skupina soudců, jejíž výroky byly kvůli „*věčné záruce*“ vyhlašovány před všemi

¹⁴³ Vynesení rozsudku skrze shromážděné naznačuje zmínka týkající se dalších odsouzených, kteří byli poté, co neprošli božím shledání jako vinní a odsouzeni k trestu smrti. Výraz „*sententiam decretum est*“ odkazuje pravděpodobně právě na takový konsensus. Je pouze otázkou, nakolik se ho účastnili všichni přítomní. Stejně jako v případě výslechu se nejspíše při vynesení rozsudku „porota“ skládala pouze z předáků. KAN. VYŠ., s. 210-211. K šetření Menhartovy účasti na spiknutí Tamtéž, s. 213-214.

¹⁴⁴ Kosmas svoji představu tyрана vložil do postavy Boleslava I., jehož charakterizoval jako muže, který vše činil pouze na základě své vůle a hnutí mysli, vládl bez porady a uvážení (*nihil consilio, nihil ratione regeret, sed omnia pro sua voluntate atque impetu animi ageret*). Jako jeho opak, bychom mohli chápat knížete, který se bude řídit radami odstupujícího Jaromíra intronizovanému Břetislavovi I. Podle něj měl kníže ty, kteří byli ve zbrani mocnější a statečnější, věrnější a bohatší, nejen ctít jako otce a milovat jako bratry, ale především popřávat sluchu jejich radám. Jim měl také svěřit správu země (...*colas ut patres, hos diligas ut fratres et in omnibus negociis tibi consiliarios habeas. His urbes et populum ad regendum committas...*). KOSMAS, I/19, s. 39, II/42, s. 79. Soběslavova řeč KAN. VYŠ., s. 209-210. Jinými slovy. Soběslav byl řádně zvolen, tudíž vládl po právu. Jeho panování bylo ve prospěch země i předáků. Spiknutí proti knížeti tudíž bylo třeba chápat jako zradu, která zasluhovala nejvyšší trest. Protože Soběslav nebyl „tyran“, nechal o něm rozhodnout právě předáky. Svědkem a „garantem“ tohoto rozhodnutí byl navíc i obecný lid. Rozsudek se sice reálně týkal jen úzké skupiny viníků, protože však mělo spiknutí daleko širší základnu, byli teoreticky odsouzeni všichni možní nespokojenci. Soběslav tak v podstatě nechal předáky odsoudit samy sebe, a to i pro případ budoucích neshod.

„Čechy“.¹⁴⁵ Přehlédnout se ale nedá ani zásah knížete, který zajistil Přibyslavovi jako odškodnění za přičtení újezdu biskupovi jiný statek.¹⁴⁶ Také v případě dalšího soudu z doby Soběslavovy vlády se listina přímo zmiňuje účast velmožů.¹⁴⁷ Podíl předáků na prosazování (nalézání) práva nám nepřimo dosvědčuje také Vincencius, když roku 1142 poznamenal, že od vzbouřeným „*nobiles*“ vzešlo bezpráví, ačkoliv od nich mělo pocházet právo.¹⁴⁸

Rozhodnutí v rámci soudního jednání však nebyla jediná, u kterých neměli předáci chybět. Když se po své korunovaci v Řezně vrátil do Prahy král Vladislav, nechal svolat shromáždění, na kterém oznámil nejen zisk královské hodnosti, ale také úmysl táhnout na Milán. Ačkoliv jednání o Vladislavově korunovaci a vojenské pomoci probíhala již od roku 1156, zůstávala v tajnosti. Nyní vyvolala mezi „*nobiles de senioribus Boemie*“ rozhořčení. Podle jejich názoru nemělo být takové rozhodnutí učiněno bez porady s nimi. Zloba se obrátila především proti biskupovi Danielovi, který byl předáky pokládán za strůjce celé dohody. Král však ujednání prezentoval jako záležitost mezi ním a císařem. Tažení vyhlásil za dobrovolné a účastníkům slíbil hradit náklady. Teprve v té chvíli převládlo nadšení nad pochybnostmi.¹⁴⁹ Stejná situace nastala o několik let později. Vladislav se chystal zasáhnout v Uhrách ve prospěch nezletilého krále Štěpána III. (1161-1173). Když však oznámil své rozhodnutí na sněmu v Praze, část předáků protestovala. Vladislav opět vyhlásil výpravu jako dobrovolnou a odpor utichl.¹⁵⁰

Vidíme tedy výrazný posun. Ačkoliv předáci, kteří se otevřeně postavili proti rozhodnutí Vratislava II., jednali podle Kosmy „*pravdivě a oprávněně*“, čelili obvinění ze zrady a nezbyvalo jim nic jiného než útek.¹⁵¹ O necelé století později byl odpor vůči panovníkově vůli naprosto oprávněný a přímý postih nespokojencům nehrozil. Velmoži byli přesvědčeni o svém právu spolupůsobit na panovníkových rozhodnutích. Ohled na jejich mínění dokonce nutil knížete své úmysly alespoň částečně korigovat.

¹⁴⁵ „...*causa sepius coram duce et primatibus eius multociens ventilata fuerat nec determinata...Et ut hoc in perpetuum ratum et invulsum permaneat, prudentum virorum consilio, presentibus canonicis et omnibus Boemis collaudantur...*“ CDB I, č. 280, s. 247. K uplatnění zvláštní vrstvy „soudců“ při rozhodování sporů srovnej J. ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“, s. 118-119.

¹⁴⁶ „*Duce vero eum (újezd) mihi et ecclesie mee in hereditatem conferente, ipsius ducis consilio, conventu meo in id ipsum consentiente, ut heec querela sopiatur per omnia, villam ecclesie Lazi nomine hereditario iure ei (Přibyslavovi) possidendam contuli.*“ CDB I, č. 280, s. 247.

¹⁴⁷ Privilegium, které sloužilo v tomto případě jako důkaz, bylo čteno „...*coram nobis (knížete) et totius nostre consesus curie...*“ CDB I, č. 288, s. 254.

¹⁴⁸ „...*a quibus equitas oriri debuit, egressa est iniquitas.*“ VINCENCIUS, s. 410.

¹⁴⁹ Za tajná označuje jednání ve Würzburku VINCENCIUS, s. 424. Korunovace a ohlášení výpravy Tamtéž, s. 426-428. K udělení královské hodnosti J. KEJŘ, Korunovace, s. 641-660.

¹⁵⁰ VINCENCIUS, s. 455. K situaci v Uhrách J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 261.

Pokud hovoříme o právu předáků na spolurozhodování důležitých otázek, musíme si také říci, kde bylo uplatňováno. Terminologie užívaná v pramenech pro shromáždění Čechů je kolísavá, podobně jako jejich reálná náplň. V literatuře je však nejčastěji nacházíme pod označením sněmy či kolokvia. Za základ politického života platily dva termíny sněmů, konaných pravidelně v Praze u příležitosti svátků sv. Václava (28. září) a Víta (15. červen). Ačkoliv byly oba hlavní sněmovní termíny vázány pevně k Praze, nebyla jediným sněmovním místem. Kníže pořádal kolokvia také na jiných místech v Čechách a čas jejich svolání se řídil momentální potřebou. Tak například svolal na 29. června 1138 Soběslav I. sněm do Sadské, aby zde prosazoval synovo nástupnictví.¹⁵²

Na sněmech se měl panovník v ideálním případě radit se všemi „Čechy“. Současně však narážíme v jeho blízkosti na skupinu věrných, která spolu s knížetem formovala rozhodnutí, jež byla později případně prosazována. Takové rádce nacházíme především vedle Vladislava II. Po smrti biskupa Daniela v roce 1167 se Vladislav a jeho rádci (*consiliari*) rozhodli ponechat biskupský stolec neobsazený. Roku 1174 reagovali Vladislav a Bedřich na výzvu císaře až po poradě se svými věrnými (*suos fideles consulunt*). Nedá se asi předpokládat, že by tito věrní tvořili jakýsi pevný poradní orgán. Přesto, pokud panovník vládl jen s pomocí takto omezeného okruhu osob, vyvolával tím nevoli ostatních předáků. Právě tento důvod vedl k povstání proti Vladislavovi II. z roku 1142. Stejně tak za přijetím královské koruny a slibem tažení na Milán, viděli předáci působení biskupa Daniela.¹⁵³

Biskup je v literatuře shodně pokládán za předního tvůrce královské politiky. K jakému okruhu lidí mohli patřit další z Vladislavových „*fideles*“ nám naznačují osudy předáka Velislava. V roce 1142 jej Vincencius jmenuje jako prvního mezi těmi „*comites*“, kteří měli v bitvě s povstalcí možnost osvědčit svoji věrnost knížeti. Po porážce to byl opět Velislav, který svého pána doprovázel do říše žádat pomoc u římského krále. Následující rok po vyplenění Moravy obdařil Vladislav „*vybrané a ve zbrani ověřené bojovníky*

¹⁵¹ „*At vero Zmil et Koyata quamvis inter principes concionati sint vera et iusta, tamen, nisi noctu elapsi delituissent fuga, sine omni audientia dux eos ut hostes rei publice punisset.*“ KOSMAS, II/24, s. 117.

¹⁵² Na takovém shromáždění byl 28. září 1131 za účasti knížete, lidu a kléru zproštěn biskup Menhart jakékoliv spojitosti se spiknutím z předcházejícího roku. 29. září 1134 proběhla na sněmu volba nového pražského biskupa Jana. Také volba olomouckého biskupa se 29. září 1157 kryla s obvyklým datem pro pořádání sněmu. Po svém návratu do Prahy roku 1160 je biskup Daniel prvně dosvědčen v listině z 16. června. Pravděpodobně tedy můžeme jeho vystoupení dávat do spojitosti s konaným kolokviem. K uvedeným sněmovním shromážděním KAN. VYŠ., s. 213-214, 221; VINCENCIUS, s. 426. Daniel je zmíněn listinou z 16. června 1160 CDB I č. 208, s. 196. K termínům a místům sněmovních shromáždění J. ŽEMLIČKA, Politický kalendář, s. 31-47. Obecně ke knížecím sněmům Z. ŠIMEČEK, K charakteristice, 593-601; J. ŽEMLIČKA, „Omnes Bohemii“, s. 115-121.

¹⁵³ JARLOCH, s. 463, 465; VINCENCIUS, s. 410, 427.

mnohými užitky“. Jako dovětek uvádí Vincencius, že téhož roku daroval Vladislav Velislavovi hrad Vyšehrad. Velislava tedy můžeme bezpochyby započítat mezi ty věrné“, podle jejichž rady kníže „řídil správu svého knížectví“. O Velislavovi navíc kronikář poznamenává, že byl knížeti od dětství oddán. Skupina věrných okolo knížete se tedy formovala především z „ověřených“ lidí. Nebudeme jistě daleko od pravdy, když její jádro budeme hledat v osobách, které obklopovaly Vladislava již při jeho útěcích do říše.¹⁵⁴

4. Pozemková „šlechta“

Držiteli některého z knížecích úřadů náležel podíl na příjmech z hradské správy. Ten mohl být značně různorodý, od naturálních dávek po cennosti či peníze. Postupem doby však do držení předáků přecházelo také pozemkové vlastnictví. Jeho původ můžeme hledat za knížecími dary, výsluhami či čistou uzurpací. Výsluhy (z latinského *deservire*) uděloval kníže za prokázané služby. Nešlo však o formu daru. Výsluha nebyla chápána jako přechod do osobního vlastnictví, nýbrž pouze do užívání. Z toho vyplývalo, že držitel nemohl se statkem bez souhlasu panovníka volně nakládat. Současně bylo právo na užívání výsluhy časově omezené. Končilo smrtí držitele, případně vymřením jeho přímých potomků. Přesto je pravděpodobné, že takto nabyté statky, pokud zůstaly v užívání po dobu více generací, začaly být považovány za plné vlastnictví (*patrimonium*). Jako „čistou“ formu výsluhy bychom mohli chápat již zmíněné předání Vyšehradu na Velislava, který jej od knížete získal do konce života (*usque ad finem vite*). Jako příklad, kdy se naopak podařilo rodině výsluhy si přivlastnit, by mohl sloužit velmož Cěč. Ten s výsluhami, které získal od knížete Bedřicha již po pár letech nakládal jako s osobním vlastnictvím.¹⁵⁵

V první polovině 12. století zůstával rozsah pozemkového majetku značně omezený. Jeho charakteristickým znakem byla značná roztržitost. Šlo o několik osad, roztroušených v regionu. Na přelomu 12.-13. století je však již patrná změna. Zvětšoval se nejen rozsah pozemkového vlastnictví, ale docházelo současně k scelování vlastních území. Přesto nešlo o rozsáhlá teritoria. Pozemková držba byla členěna na několik

¹⁵⁴ VINCENCIUS, s. 411-414. Pro ustálený názor na význam Danielovy politické aktivity srovnej V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 962; J. KEJŘ, Korunovace, s. 656; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 262. K osobě i politické činnosti biskupa P. HILSCH, Die Bischöfe, s. 30-138. K panovníkovým „*fideles*“ J. ŽEMLIČKA, „Omnes Bohemi“, s. 114-115.

¹⁵⁵ V případě Velislava sice Vincencius uvádí, že statek byl knížetem darován (*donatur*), přesto je ze souvislosti patrné, že se jedná o výsluhu VINCENCIUS, s. 414. K charakteristice výsluh především V. VANĚČEK, Dvě studie, s. 5-17. Cěčův převod majetku CDB I. č. 296, s. 265.

koncentrovanějších celků, které však od sebe mohly být odděleny většími vzdálenostmi. Významnou úlohu při růstu pozemkového vlastnictví „Čechů“ sehrálo období mezi léty 1172-1197. Časté střídání panujících a vnitřní nepokoje dávaly předákům možnost nejen přivlastnit si propůjčené statky, ale případně uzurpovat další knížecí majetek. Významnou výhodou v tomto procesu bylo pravděpodobně zastávání kastelánského úřadu v některém z hradských obvodů. Z pohledu předáků lze za stabilizační moment v tomto vývoji považovat rok 1189. Podle tzv. Statut Konráda Oty si měli „*nobiles, tam maiores quam minores*“ statky, které do této doby oprávněně drželi, uchovat i nadále. Ačkoliv se v dochovaných potvrzeních Statut mluví o „*hereditates* - dědictví“, lze jej chápat jako spojení všech výše zmíněných prvků. Za „dědictví“, a tedy své patrimonium, pokládali předáci nejen skutečně vlastní majetek, ale také knížecí výsluhy. V případě Statut se jistě nejedná o završení celého procesu. Pro „*nobiles*“ byla písemná kodifikace jejich dosavadní pozemkové držby spíše základem pro další vývoj.¹⁵⁶

V průběhu 12. století můžeme sledovat také další z procesů ovlivňující výrazným způsobem proměny ve struktuře pozemkového vlastnictví. Tím je kolonizace, která nabývá na intenzitě před polovinou století. Demografický nárůst přesáhl možnosti, které k obživě nabízelo původní sídelní území. Osídlení se tak rozšiřovalo do vyšších, původně zalesněných poloh.

V kolonizovaných oblastech se nově vytvářely vlastnické vztahy. To přispělo nejen k těsnější závislosti příchozích usedlíků na nových pozemkových pánech (kníže, církev, velmoži), ale současně umožňovalo budování souvislejších územních držav. Základ majetku a moci pozdější pozemkové šlechty se vytvářel na okraji pohraničních hvozdů, za hranicemi původní sídelní ekumeny. Na počátku byl panovníkem udělený vytyčený kus neosídleného území – újezd (*circuitum*). V jeho rámci se uplatnila kolonizační aktivita držitele, který sem přivedl nové osadníky. Možnost kolonizovat ve větším rozsahu se tedy naskýtal velmožským rodům, jejichž statky ve staré sídelní oblasti se stávaly východiskem pro tuto činnost. Jednalo se však o náročný a dlouhodobější proces. Mezi

¹⁵⁶ K vývoji pozemkové držby předáků R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 105-114; D. TŘEŠTÍK, K sociální struktuře, s. 537-567; J. ŽEMLIČKA, Ke zrodu, s. 17-38; TÝŽ, Čechy, s. 283-290, 358-364. Pro Moravu M. WIHODA, Geneze, s. 23-41. Na příkladech jednotlivých rodů doložili význam dlouhodobého obsazení kastelánského úřadu pro vznik pozemkového vlastnictví, jeho vývoj a snahu po vytvoření ucelených držav J. URBAN, Lichtenburkové, s. 13-42; T. VELÍMSKÝ, Hrabšiči, s. 14-42, 87-96. Text statut máme doložen pouze v pozdějších potvrzeních. CDB II, č. 234, s. 222-225, č. 325, s. 329-332, CDB III, č. 164, s. 202-205. Pod pojmem „*hereditas*“ mohly být výsluhy zahrnuty z důvodu jejich častého udílení „*iure hereditatio*“. Srovnej V. VANĚČEK, Dvě studie, s. 11. Ale i vzhledem ke značně odlišnému významu pojmu „dědictví“ ve středověku, je použití výrazu „*hereditates*“ pro výsluhy odpovídající. Srovnej D. TŘEŠTÍK, K sociální struktuře, s. 550-551; R. NOVÝ, Přemyslovský stát, s. 111.

ziskem újezdu a jeho přeměnou na pozemkové panství mohla ležet doba několika desetiletí. Reálný mocenský potenciál spočívající na vlastních teritoriích, byl tedy pro předáky okolo poloviny století zatím jen příslibem do budoucna.¹⁵⁷

Narůstající majetek umožnil velmožům obklopovat se vlastními družinami. Na takové „*militēs*“ jsme narazili již v případě odsouzeného předáka Miroslava. V průběhu století se doklady o nich množí. Roku 1185 zachránili během bitvy dva z družiníků život svého pána Jiřího z Milevska. Z bojiště si však odnesl smrtelná zranění číšník (*dapifer*) tohoto velmože. Tato zmínka nám může naznačovat, že minimálně nejmocnější předáci nejen vytvářeli vlastní družinou hierarchii, ale současně při její organizaci napodobovali uspořádání přemyslovského dvora.¹⁵⁸

Náležet mezi urozené bylo pravděpodobně dědičnou záležitostí. Tato dědičnost však současně nezabezpečovala odpovídající podíl na moci. Dobře nám tento protiklad naznačuje Miroslavovo postavení. Ten sice patřil mezi „*primates*“, zatímco však jeho otec byl jeden z nejvznešenějších, Miroslav sám platil za „*nejmenšího*“ z předáků.¹⁵⁹ Ti, kteří vystupují jako vedoucí a politicky nejlivnější složka této skupiny, jsou označováni jako „*senioribus et nobilioribus, nobiles de senioribus*“ či „*melior nobiliorque pars*“. Vedle nich naopak stojí „*inferior et iunior, nobilium iuventus*“. Ona „lepší“ urozenost nebyla dána pouze skutečným „stářími“. „*Seniores*“ za sebou měli dlouholetou službou prokázanou „užitečnost“, drželi úřady a očekávali, že je kníže bude zvat k radě.¹⁶⁰ Naopak mladší museli své schopnosti a věrnost teprve prokázat. Proto je to právě „panská“ mládež, která s nadšením následovala knížete na vojenská tažení.

Zatímco obě předcházející skupiny patří souhrně mezi „*militēs primi ordinis*“, setkali jsme se roku 1128 s „*militēs secundi ordinis*“. Tito „*bojovníci druhého řádu*“ jsou pravděpodobně identičtí s „*menšími*“ urozenými (*nobiles minores*), které známe z potvrzení Statut. Jednalo se o nižší knížecí bojovníky usazené na jednotlivých hradech či v jejich okolí. Stejně tak se do této skupiny mohou započítat družiníci jednotlivých

¹⁵⁷ Ke kolonizaci 12. století a jejímu vztahu k pozemkové držbě velmožů T. VELÍMSKÝ, K problematice, s. 81-123; J. ŽEMLIČKA, K charakteristice, s. 58-81, TÝŽ, Čechy, s. 272-284. K roli újezdů T. VELÍMSKÝ, Trans montes, především s. 110-120. Jako příklad rozsahu a kompaktnosti pozemkové držby předáků na konci 12. století, na jejímž počátku stál neosídlený újed, pro nás může být „panství“ Mašřov předáka Milhosta, které se skládalo z 15 vesnic a 2 dvorů. CDB I, č. 355, s. 319-320; T. VELÍMSKÝ, Trans montes, s. 69-80.

¹⁵⁸ JARLOCH, s. 507. Příklady družin velmožů J. BAKALA, K počátkům, s. 382-383.

¹⁵⁹ „...*patre tuo in hac provincia nullus nobilior nullusque sapientior fuit? tu autem inter alios huius terrae primates pro minimo haberis...*“ KAN. VYŠ., s. 210.

¹⁶⁰ J. ŽEMLIČKA, „Omnes Bohemi“, s. 128.

předáků. Ačkoliv bližší informace postrádáme, je tato vrstva pojmána jako předobraz nižší šlechty a zemanských rodů.¹⁶¹

5. Církev

Reformní snahy církve ovlivňující od 11. století v mnoha ohledech evropskou politiku, zůstaly v Čechách dlouhou dobu bez dopadu. Česká církev byla vlastnickou církví v plném slova smyslu. Jednotlivé církevní instituce byly zabezpečeny díky účasti na důchodech hradské organizace nebo pozemkovými majetky, díky úpravě vlastnických poměrů pomocí tzv. zakladatelských práv však šlo o držbu pouze propůjčenou. Zakladatel – kníže, předáci – si nadále uchovával vrchní dispoziční práva. Církev tak měla své majetky uděleny do užívání a správy, nikoliv do plného vlastnictví. Případné dary mohly být zpochybněné dědici či širším příbuzenstvem dárce. Z takto získaného majetku byla církev nucena nejen odvádět určité povinnosti (dávky, služby, pohostinství zakladateli...), ale majetek sloužil také jako případný hospodářský rezervoár zakladatele. Hospodářské imunity se udělovaly jen v jednotlivých případech.

S tím souvisí napojení církve na světskou moc vůbec. Slyšíme sice o volbě biskupa, na které se podíleli předáci i klérus, rozhodující však byl souhlas panovníka. Pražský biskup byl sice nejvyšším duchovním správcem Čech, na reálnou správu církve však neměl v podstatě vliv. Církevní správa se od svého vzniku kryla se správou státní a světské úředníci nad ní také vykonávali dohled. To samé platí pro kostely zakládané jednotlivými velmoži. Mezi biskupem a nižšími složkami kléru neexistovalo spojení. Příjmy v podobě desátků zůstávaly u světských pánů církevních institucí, samotný biskup obdržel pouze část. Vybírání desátku bylo navíc pravděpodobně závislé na souhlasu zakladatele. Kanonické či římské právo náleželo k duchovní výbavě některých vybraných špiček z řad kléru, jeho praktické použití se ale omezovalo na recepce pojmů, které až do 13. století postrádaly reálnou náplň. Také soudní imunity církevních statků spadají až do tohoto období. Samotné nevelké državy pražského biskupa se navíc vyznačovaly značnou roztržitostí. Změnu v tomto ohledu přinesla až kolonizace.¹⁶²

¹⁶¹ D. TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře*, s. 558; J. ŽEMLIČKA, *K charakteristice*, s. 70; TÝŽ, *Čechy*, s. 200.

¹⁶² Z. FIALA, *Die Organisation*, s. 136-146; F. HRUBÝ, *Církevní zřízení (1916)*, s. 27-53, 279-287, 385-398; V. VANĚČEK, *Základy I*, s. 25-79, II, s. 63 a nasl. *Soudní imunity se objevují až od 20. let 13. století*. TÝŽ, *Základy III*, s. 14-15. *Pronikání římského a kanonického práva* M. BOHÁČEK, *Římské právo*, s. 461-486; V. VANĚČEK, *Pronikání*, s. 27-40. *K pozemkové držbě pražského biskupa* I. BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 166-182. *Obecně ke stavu církve a reformním snahám v průběhu 12. století* J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 240-253.

Poněkud jinak vypadala situace v případě olomouckého biskupství. Biskup byl politickým exponentem pražského knížete na Moravě a mohl se spolehnout na jeho podporu. S tím souviselo také dřívější uplatnění reformních snah, které mířilo k posílení postavení biskupa vůči úředníkům. Reforma Jindřicha Zdíka (1126-1150) vedla k centralizaci správy diecéze. V první řadě došlo ke zpevnění hospodářských základů a jejich soustředění pod moc biskupa. Z politického hlediska znamenalo takové posílení současně nárůst vlivu pražského knížete na Moravě. Olomoucký biskup představoval jako samostatný mocenský činitel pro vládnoucího Přemyslovce nespornou výhodu. Naopak v případě pražského biskupství byl podobný vývoj opožděn a z hlediska biskupa složitější.¹⁶³ Přes všechny reformní náběhy se postavení církve v Čechách do počátku 13. století výrazněji nezměnilo a pražský, stejně jako olomoucký biskup, zůstával nadále především knížecím kaplanem.¹⁶⁴

Shrnutí

Na předcházejících stránkách jsme se pokusili naznačit vztah mezi českým panovníkem a dalšími nositeli moci v rámci českého státu. Často jsme používali pojmy právo či nárok. Musíme si ale uvědomit, že tato „práva“ nebyla nijak písemně fixována a už vůbec neměla objektivní platnost. Také v případě Břetislavova seniorátního ustanovení se až do Kosmovy doby jednalo spíše o ústně tradovanou normu, která již navíc ztratila na praktickém významu. Než o „právech“ by bylo lépe hovořit o dvou odlišných názorech na vlastní postavení v mechanismu přemyslovského státu.

Na jedné straně byl stát patrimonium dynastie, kterou reprezentoval vládnoucí kníže. Ten byl vlastníkem země i lidí. Vzhledem k reálným možnostem, tedy především rozsahu panství, soudil, vládl a ochraňoval prostřednictvím svých zástupců-úředníků. To však neměnilo nic na tom, že šlo o prosazování zákonů a rozhodnutí knížete. Rozdíl mezi knížecí družinou (ve smyslu správního aparátu, který se skládal jak z *militēs primi*, tak *secundi ordinis*) a masou obyvatelstva, byl především v tom, že prostřednictvím jedněch ovládal kníže ty druhé. Jednalo se ale stále o tutéž knížecí moc. Postavení panovníka by pak dobře charakterizovalo např. vyhlášení Břetislavových dekretů, ale také Vladislavovo oznámení přijetí koruny a tažení na Milán. V ideální podobě panovník vyhlašoval, ostatní

¹⁶³ Obecně k církevnímu vývoji na Moravě L. JAN, Církevní instituce, s. 132-133; Z. MĚŘÍNSKÝ, Církevní instituce, s. 57-65. K reformě Jindřicha Zdíka F. HRUBÝ, Církevní zřízení (1916), s. 261-278.

měli jeho rozhodnutí pouze přijímat. Takové pojetí vlastního postavení bychom u členů přemyslovské dynastie mohli považovat za v podstatě neměnné.¹⁶⁵

Existovala však také druhá představa, jejímiž nositeli se stali předáci, především ti, kteří patřili mezi „*starší a urozenější*“. „Čechové“ nepopírali jedinečné právo dynastie na vládu, stejně tak uznávali, že jejich moc je odvozená z moci knížete.¹⁶⁶ Rozdíl byl ale v tom, že se na ní nechtěli podílet pouze pasivně, ale aktivně spolurozhodovat. Rozhodujícím momentem ve vývoji této představy bylo pravděpodobně porušení seniorátního ustanovení na přelomu 11.-12. století a dlouhodobé boje o vládu. Možnost výběru knížete se stala sama o sobě důležitým politickým nástrojem. Panovník však navíc musel splňovat určité „náležitosti“. Tedy především nevládnout jako „tyran“, ale poskytnout velmožům co největší podíl na své vládě. Takový názor se pravděpodobně vyvíjel delší dobu. Kosmas vložil svoji představu ideálního panovníka již do úst Jaromíra. Vyhlášení dekretů v Hnězdně, stejně jako reakce Vratislava II. na překaženou volbu biskupa, svědčí spíše pro zpětnou projekci kronikářovy současnosti. V každém případě se zdá, že ve 20. letech 12. století již považovali velmoži volbu, stejně jako aktivní účast na vládě, za své „právo“.

Obě pojetí představovala ideál a politická realita byla tvořena jejich střetem. Jednou zvolený panovník se snažil vládnout co nejvíce podle své vůle. Tím se však automaticky musel dostat do více či méně otevřeného sporu s předáky. Hodně pravděpodobně záleželo na vlastní osobnosti knížete. Soběslav I. i Vladislav II. se již na počátku své vlády projeví jako energičtí panovníci. Vladislav se navíc očividně dokázal obklopit schopnými lidmi, kteří úspěšně vytvářeli jeho politiku. Brzy po svém nástupu musela obě knížata čelit nespokojenosti předáků. Překonání tohoto odporu vedlo k upevnění pozice a doba jejich vlády byla ve znamení stabilizace a posílení knížecí moci. Zdaleka to ale neznamenalo, že by „práva“ předáků byla zapomenuta. Vystoupení „*starších a urozených*“ v roce 1158 a 1164 dokazuje, že již pevně patřila k jejich myšlenkovému světu. Je zajímavé, že oba zmiňovaní panovníci svým chováním tato „práva“ v teoretické rovině v podstatě uznávali.

V každém případě musel panovník dříve, či později, řešit otázku nástupnictví. Jak naznačuje příklad Soběslava I., zabýval se kníže tímto problémem nejen delší dobu, ale

¹⁶⁴ Z. FIALA, *Die Organisation*, s. 134; F. HRUBÝ, *Církevní zřízení* (1916), s. 286-287; R. TUREK, *Das Verhältnis*, s. 95-99.

¹⁶⁵ K „magickému“ oprávnění dynastie na vládu F. GRAUS, *Kirchliche*, s. 148-165. Srovnej též D. TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře*, s. 537-549. Takové pojetí je do konce 12. století patrné také z knížecích (královských) pečeti R. NOVÝ, *K počátkům*, s. 156-161.

hledal také různá východiska. Současně však jeho snaha dokazuje, jak slabá byla v tomto ohledu jeho pozice. Dohody s nejstarším z přemyslovského rodu, oblénění římským králem, vymáhané sliby od předáků, to všechno jen podtrhuje neschopnost knížete bezpečně zajistit vládu svému potomkovi. Zárukou úspěchu nebyla ani předešlá autoritativní vláda. Naopak je možné, že snaha prosadit nástupce a tím připravit „Čechy“ o volbu, ještě snižovala šance na usednutí na pražský trůn. Pokud kníže neuspokojil předáky ohledně podílu na vládě, pak by nastoupení jím prosazovaného kandidáta jejich „práva“ v podstatě úplně popřelo.

Usednutí na pražský trůn neznamenal počátek dlouhé a úspěšné vlády. Zdá se, že především první roky po nástupu byly kritické. Knížete ohrožovali nejen případní opomenutí uchazeči, ale jeho počínání bylo asi také bedlivě sledováno předáky. Pokud vládce nějakým způsobem nesplňoval jejich očekávání, mohli jejich naplnění vkládat do nástupu nového panovníka.¹⁶⁷

Přesto je současně patrné, že se nejednalo o mocenský dualismus. Neexistovali dva nezávislí mocnější činitelé. Moc byla svázána pevně s dynastií, a jen skrze ní přecházela na jednotlivé předáky. Tím byl dán určitý rámec, který „Čechové“ v námi sledovaném období nikdy nepřekročili. Dynastie měla mnoho knížat, jen jedno z nich však mělo vládnout z kameného trůnu v Praze. A jen tento kníže mohl předákům poskytnout svou moc tím, že jim přenechal své úřady a také podíl na vládě. „Čechové“ museli mít knížete, tento panovník však měl alespoň částečně splňovat jejich představy. Pokud ne, byla zde další knížata. Početný rozrod dynastie a ambice jednotlivých členů představoval pro vládnoucího Přemyslovce v podstatě neustálou hrozbu. Současně ale byla sama dynastie integrujícím a státotvorným elementem. Ústřední vláda mohla být sice oslabena, tak jako se stalo v období mezi léty 1172-1197. Práva a postavení dynastie jako takové však v žádném případě narušena nebyla.

Přes vzrůstající pozemkový majetek předáků potvrzený Statuty, byl stále rozhodující osobní poměr ke knížeti. Jen ten zajišťoval udržení a posílení vybudované pozice. Právě

¹⁶⁶ To je patrné v případě spiknutí proti Soběslavovi I. Miroslav měl za svůj čin získat některou z kastelánií či dvorský úřad. Ty mu však mohl udělit jedině kníže. Jen z jeho rukou měl Miroslav možnost získat úřad, který by mu zajistil podíl na moci.

¹⁶⁷ Názna sporu s předáky jsou v případě Soběslava I. patrné tři roky po jeho nástupu. Vladislav II. musel rázně zakročit proti nespokojencům již necelé dva roky po usednutí na trůn a o rok později čelil otevřenému pokusu o sesazení. Soběslav II. vládl pět let a z Jarlochova líčení, především ze zmínky o „knížeti sedláků“ a přeběhnutí „Čechů“ k Bedřichovi, je jejich nespokojenost jasně patrná. Proti Bedřichovi se předáci postavili necelé čtyři roky po té, co si vydobyl knížecí hodnost a znovu pak o dva roky později. Konrád II. Ota vládl pouze tři roky a poznámka o získání přízně „Čechů“, kterou můžeme spojit s vydáním Statut, říká jasně, komu měl být kníže za své usednutí na pražský trůn vděčný. Přemysl Otakar I. byl při své první vládě již po roce kvůli nepřizní velmožů nucen prchnout ze země.

příslušníci nejmocnějších rodů soupeřili o držení dvorských úřadů a v blízkosti panovníka je nacházíme častěji, než v přidělených kasteláníích.¹⁶⁸ Zároveň předáci netvořili pevnou, kompaktní skupinu, nebyl zde jen rozdíl mezi bojovníky prvního a druhého řádu. Také „lepší urození“ byli rozděleni na „starší“ a „mladší“. Navíc mohl panovník některým projevovat větší milost než druhým a tím je pevněji vázat ke svojí osobě.¹⁶⁹ To vše dávalo schopnému panovníkovi prostor, aby mohl situaci zvrátit ve prospěch autoritativní knížecí vlády. Problém byl, že ji neodkazoval svému nástupci. Nový kníže si musel toto postavení sám za sebe v podstatě „vybojovat“. S každou volbou se začínalo vlastně od začátku. Neexistovaly instituce, které by nastoupivšímu panovníkovi poskytly oporu. Se zvoleným knížetem se k moci dostávala skupina jeho věrných, jenž však netvořila dostatečnou protiváhu proti zbytku předáků. Nejvlivnější „starší a urozené“ zdědil vládnoucí Přemyslovec z předcházejícího období. Jim také vděčil za svou volbu. Pokud panovník nesplňoval jejich představy, hrozilo reálné nebezpečí, že se obrátí k jinému členovi dynastie.

¹⁶⁸ J. URBAN, Lichtenburkové, s. 13-19, 23-25; T. VELÍMSKÝ, Hrabšici, s. 23-32; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 358-359.

¹⁶⁹ Mimo již zmíněného Velislava šlo také o předáka jménem Vojslava, kterého Vladislav povýšil nad ostatní velmože. Toho ze žárlivosti na jeho moc zabil králův syn Svatopluk. JARLOCH, s. 463-464.

III. Lenní stát

Základem vztahu mezi vazalem (leníkem) a jeho pánem bylo tzv. *homagium* (jinak též *hominium*; ritualizovaný akt, při němž leník vkládal ruce do rukou budoucího pána), následované lenní přísahou (*fides, sacramentum...*). Leník se zavazoval věrností. Ta znamenala, že se vyhne jakémukoliv jednání, které by mohlo pána poškodit. Současně měl být ale připraven aktivně pomoci „radou“ (*consilium*) a „pomocí“ (*auxilium*). Obě tyto povinnosti našly své vyjádření v návštěvě panovníkových sněmů a poskytnutí vojenské pomoci.

Pán předával vazalovi léno (*investitura*), které bylo materiální protiváhou leníkova *homagia*. Právě z převzetí léna vyplývaly vazalovy povinnosti. Stejně tak jako vazal pánovi, měl být pán věrný vazalovi. Tedy především nebránit mu v užívání léna, či jej jinak v jeho držbě poškozovat. V případě potřeby mu měl také poskytnout ochranu.

Pokud by došlo k porušení věrnosti (*felonie*), pozbýval lenní poměr platnosti. Pro leníka byla následkem ztráta léna. Stejně nebezpečí ale hrozilo také lennímu pánu. Felonie z jeho strany zbavovala vazala povinné věrnosti a mohla vést ke ztrátě vydaného léna.

Lenní vztah byl osobní vazbou mezi pánem a jeho vazalem. Nepřecházel proto automaticky na nástupce, ale musel být znovu obnovován. Léna tedy nebyla teoreticky dědičná, ale v případě smrti vazala přecházela zpět na pána, který je znovu uděloval. Naopak při nástupu nového lenního pána, měl leník povinnost opět vykonat *homagium*.¹⁷⁰

Takto vytvořený obraz je však pouze ideálem. V reálu bylo lenní právo pouze normou, která udávala určitý rámeček. Jeho reálná náplň závisela na momentální politické,

¹⁷⁰ *Homagium (hominium)*, známé z karolinského období jako komendace, je formou podřízení se budoucímu pánu. Závazkem, ze kterého vyplývá poslušnost a služba. Následující lenní přísaha je literaturou chápána jako určité zmírnění tohoto „aktu podrobení“. Lenní přísaha je oboustranná, zavazuje k věrnosti jak vazala, tak jeho pána. Leníkova věrnost je původně chápána ve smyslu tzv. „*negative Treue*“, tedy jako povinnost vyhnout se jakémukoliv jednání, které by poškodilo pána. Postupem doby však lenní přísaha zahrnuje také „pozitivní“ povinnosti a v podstatě přejímá funkci *homagia*. Pro sledované období však platí *homagium* v německých oblastech za zakládací akt lenního vztahu. V textu je výraz *homagium* využíván jako pars pro toto, zahrnující v sobě jak samotné *homagium*, tak lenní přísahu. S takovým pojetím se ostatně setkáváme také v pramenech. Spojení *homagia* a přísahy je v literatuře též označováno jako hold (*Huldigung*). K významu pojmů *homagium-hominium* a lenní přísah B. DIESTELKAMP, *Homagium*, s. 225-228; F. L. GANSHOF, *Was ist das Lehnswesen?*, 73-80; K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 392-393; K.H. SPIEB, *Lehnseid*, s. 1707-1708. K využití výrazu *homagium-hominium* pro celý akt navázání lenního vztahu, či jejich zahrnutí pod pojem „*Huldigung*“ A. HOLENSTEIN, *Die Huldigung*, s. 10. K navázání lenního vztahu, jeho obnovování, povinností a sankcím v případě jejich porušení F. L. GANSHOF, *Was ist das Lehnswesen?*, s. 71-162; S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 20-35; K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 30-31, 400-440, 465-476; H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 479-513, 531-546, 596-623; K. H. SPIEB, *Das Lehnswesen*, s. 22-24, 27-28. Za samotný propůjčený lenní objekt může být považováno prakticky cokoliv. F. L. GANSHOF, *Was ist das Lehnswesen?*, s. 120-134; K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 34-66; H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 471-474. Existovaly však také zvláštní formy lén, při jejich udělování nedošlo k vytvoření vazalského poměru. B. KASTEN, *Beneficium*, s. 243-261.

stejně jako společenské situaci.¹⁷¹ Jinak řečeno, prosazení vlastní lenní svrchovanosti a s ní spojených povinností, bylo odvislé od možností jednotlivých pánů.

Náplň lenních vztahů v průběhu panování Fridricha Barbarossy je určena několika faktory. Především se léna stávala dědičná a obnovování vztahu pomocí *homagia* spíše formalitou. To platilo také pro vévodství. Král měl sice teoreticky právo s nimi volně disponovat, v praxi se již v předcházejícím období prosadila dědičnost a její nerespektování zavdávalo příčinu ke konfliktům.¹⁷²

Z výše naznačených povinností byla pro panovníka důležitá zvláště vojenská pomoc. Vojenské tažení bylo vázáno na souhlas knížat. Navíc je patrná nejen snaha o časové a místní omezení účasti na podnikaných taženích, ale také o získání náhrady výdajů spojených s výpravou. Kníže měl možnost svou neúčast vykoupit nebo dokonce omluvit, což jej zbavovalo nebezpečí případného postihu. Fridrich Barbarossa však kladl na osobní účast zvýšený důraz a na případné pokusy o vykoupení či omluvu v některých případech nedbal.¹⁷³

Na výpravách nacházíme především knížata, která se také při jiných příležitostech pohybují v panovnickově blízkosti. Ani ta však nejsou na všech taženích Fridricha I. Některá knížata se naopak na výpravách vůbec nepodílela. Zdá se, že účast nebyla motivována ani tak povinnostmi, jako především osobním vztahem k panovníkovi. Roli hrálo také očekávání podpory v případě sporů, nebo zisku různých privilegií.¹⁷⁴

¹⁷¹ Tak charakterizoval lenní právo K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 13.

¹⁷² K dědičnosti lén S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 34-35, 276, 280-283; H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 640-644; K. H. SPIEB, *Das Lehnswesen*, s. 23. K dědičnosti vévodství již v sálském období H. W. GOETZ, *Das Herzogtum*, s. 270.

¹⁷³ K vojenským povinnostem K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 413-421. K reálnému stavu plnění vojenské povinnosti v době Fridricha I. G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 55-115, 182-211, 215-224, 233-240; K. F. KRIEGER, *German Military*, s. 154-161. Přestože bylo roku 1158 umožněno vykoupení se nebo i zastoupení na vojenském tažení, dbal Fridrich I. v pozdější době na toto ustanovení jen málo. Srovnej G. ALTHOFF, *Die Historiographie*, s. 169-171.

¹⁷⁴ I tak výrazný spojenec Fridricha I. jako byl bavorský falckrabě Ota z Wittelsbachu chyběl na čtvrté italské výpravě v letech 1166-1168 a na tažení do Polska roku 1172. Podobně hrabě Bertold IV. z Andechs, který se jinak podílel na všech výpravách do Itálie, chyběl v letech 1163-1164 a 1166-1168. Stejně tak nebyl přítomen na obou polských taženích. Srovnej G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten (Anhang)*, s. 64-65, 68-69; J. P. STÖCKEL, *Reichsbischöfe und Reichsheerfahrt*, s. 70-72. Oba zároveň patří k těm, které nacházíme často při jiných příležitostech u dvora císaře A. PLASSMANN, *Die Struktur*, s. 76-79. Účast na výpravách především jako výraz vztahu mezi knížetem a panovníkem G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 208-211. U duchovních knížat je výrazný podíl na tažení především v případě arcibiskupů z Kolína. Často jsou také zastoupeni např. arcibiskup z Mohuče, Magdeburku a biskupové z Bamberku či Würzburku. Ani v těchto případech však nešlo o účast na všech Fridrichových výpravách. Naproti tomu salcburský arcibiskup se do roku 1184 na taženích nepodílel. V některých případech chybí dokonce zastoupení z jeho církevní provincie vůbec. J. P. STÖCKEL, *Reichsbischöfe und Reichsheerfahrt*, s. 64-66; B. TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat*, s. 422-426. Vojenská služba byla velmi nákladná. Víme o případech, kdy (arci)biskupové byli nuceni zastavovat hmotný majetek, příjmy, v některých případech dokonce území, aby se mohli tažení vůbec zúčastnit. G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*,

Teoreticky je také *consilium*, tedy návštěva dvora lenního pána a účast na jednáních nebo soudech, vazalovou povinností. Prakticky však žádná konkrétní regulace neexistovala. Panovníkův dvůr byl sice „srdcem“ říše, nenacházel se však na jednom místě. To má svůj význam, neboť králův itinerář odráží jeho vztah k jednotlivým regionům. Ještě důležitější než samotná přítomnost krále na jednotlivých územích bylo množství knížat a hrabat, které se mu na místech pobytu podařilo okolo sebe shromáždit. Úspěšná vláda vyžadovala jejich spolupůsobení na panovníkových rozhodnutích. Tímto způsobem se jim dostávalo nejen posvěcení, ale zároveň „obecné“ platnosti. Čím širší byl okruh zainteresovaných, tím větší měla tato rozhodnutí váhu a dosah. Neznamená to však, že by všechna knížata a hrabata vyhledávala pravidelně dvůr. Důležité bylo regionální ohraničení. Většina hrabat omezovala svou účast pouze na případy, kdy se panovník nacházel v jejich regionu (tedy Sasové=Sasko, Bavoři=Bavorsko atd.). Na řešení nadregionálních otázek se podíleli především příslušníci nejvyšší říšské aristokracie. Jejich rozhodování se omezovalo na určitá vybraná místa pobytu panovníka (především Worms, Würzburg, Řezno) a knížata tak musela za panovníkem podnikat delší cesty. Skutečně pravidelný pobyt u dvora vykazovala jen omezená skupina osob.¹⁷⁵

Návštěvu dvora a podíl na jednání nelze pojímat jako povinnost. Zájem na účasti měl panovník i knížata. Nešlo jen o podíl na spolurozhodování důležitých otázek, vystupováním u dvora a případnou účastí na ceremoniích prezentovala knížata své vlastní postavení. Současně dával pobyt v blízkosti panovníka možnost prosazovat své osobní zájmy. Kvůli nim neváhala řada knížat překonat na cestě ke dvoru značné vzdálenosti.¹⁷⁶

Přesto samozřejmě nejde lenní povinnosti zcela relativizovat. V případě návštěvy dvora jde o oboustranný zájem. Pokud však došlo k nevyslyšení panovníkova případného předvolání, hrozil viníkovi postih.¹⁷⁷ Vojenská tažení sice musela být odsouhlasena na sněmech, Fridrichovi I. se však podařilo na výpravách zainteresovat značný počet knížat, především říšských biskupů. Roli hrál nejen vliv na obsazování jednotlivých církevních

s. 198-207; H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 40-44. Srovnej též T. KÖLZER, Der Hof, s. 230-233.

¹⁷⁵ Ke dvoru, jeho funkci a přítomnosti knížat T. KÖLZER, Der Hof, s. 220-234; H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 37-38; A. PLASSMANN, Die Struktur (passim). K otázce a významu zapojení knížat do spolurozhodování v době vlády Fridricha I. Barbarossy H. APPELT, Kaiserurkunde, s. 81-96; H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 38-39; B. TÖPFER, Kaiser Friedrich Barbarossa – Grundlinien seiner Politik, s. 14, 26-28. Zapojování knížat do rozhodování důležitých otázek si výrazně všímají i soudobé prameny N. BREUER, Geschichtsbild, s. 68-71.

¹⁷⁶ T. KÖLZER, Der Hof, s. 227-229; H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 37-38; A. PLASSMANN, Die Struktur, s. 1-4. Dvorské sněmy a slavnosti jako možnost sebeprezentace panovníka i knížat M. LINDNER, Fest und Herrschaft, s. 164-168.

¹⁷⁷ K. F. KRIEGER, Die Lehnshoheit, s. 423. Srovnej též kap. IV/1.

úřadů, ale také důraz na investituru regáliemi, která vytvářela lenní vazbu biskupů na panovníka. Králova nemilost a případné odebrání regálií s sebou přinášela nebezpečí uzurpace církevních lén světskými pány. Nepravidelná účast a udělovaná privilegia však současně ukazují, že mezi císařem a episkopátem nešlo o poměr na základě prosté poslušnosti.¹⁷⁸

To platí také pro světská knížata. Neaktivnější účastníci jsou právě ti, kteří od panovníka v předcházejícím období získali významná privilegia, nebo naopak byla jejich služba v budoucnu výrazně odměněna.¹⁷⁹ Případné neplnění povinností mohlo být sice teoreticky potrestáno odejmutím lén, v praxi se toto opatření striktně vztahovalo pouze na drobnější vazaly. Lenní právo tak bylo uplatňováno především do té míry, do jaké ho měl panovník možnost prosazovat.¹⁸⁰

Průvodním jevem vývoje lenních vztahů je fenomén, který v německé odborné literatuře nese označení „*Verdinglichung*“. Pojetí *homagia* je spojeno s představou závazku k neomezené službě, bez ohledu na přijaté léno. Naopak „zvěčnění“ lenního poměru neklade důraz na personální vztah, ale na léno jako takové. Vazal již neměl sloužit, protože držel léno, ale pouze do té míry, pokud mu to léno dovolovalo. Jen měl-li z léna užitek, byl sám pánovi zavázán věrností a službou.¹⁸¹

Doba vlády Fridricha I. sice představovala posun ve vývoji lenních vztahů a panovník se jejich rozvíjením snažil budovat základy centrální moci. Přesto zůstávaly lenní normy formované pomocí italských legistů z velké části bez obsahu, protože císař neměl prostředky je prosadit. Fridrichovy možnosti byly limitovány již od počátku vztahem

¹⁷⁸ Právě Fridrich I. striktně vyžadoval složení lenní přísahy a zní plynoucích povinností. M. BORGOLTE, *Die mittelalterliche Kirche*, 22-23. Podíl episkopátu na vojenských výpravách Barbarossy a důvody pevnější vazby na císaře G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 215-216, 236-238; B. TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiuskopat*, s. 389-422.

¹⁷⁹ Jako příklad můžeme uvést již zmiňované Otu z Wittelsbachu a Bertolda IV. z Andechs. Zatímco první získal roku 1180 bavorské vévodství, druhý byl od roku 1173 markrabětem istrijským a na počátku 80. let obdržel jeho syn vévodský titul. K udělení Bavorska Wittelsbachům A. SCHMID, *Die früheren Wittelsbacher*, s. 91-105. Na případu Wittelsbachů je dobře patrné, jakou roli sehrála ve vzestupu rodu těsná vazba na císaře. S. Weinfurter, *Der Aufstieg*, s. 147-156. K udělení markraběcí hodnosti hrabatům z Andechs R. HÄRTEL, *Friedrich I. und die Länder*, s. 342-343. Udělení titulu meránských vévodů H. WERLE, *Titelherzogtum und Herzogsherrschaft*, s. 278-284.

¹⁸⁰ K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 465-466. Odejmutí lén za nedostavení se k římské jízdě máme doloženo k roku 1154. V případě arcibiskupa z Brém a biskupa z Halberstadtu hrálo však roli jejich nepřátelství s Jindřichem Lvem. Jména dalších postižených bohužel neznáme. Současně je ale možné, že král chtěl hned na počátku své vlády zdůraznit svoji snahu na prosazení vojenské povinnosti. V každém případě je odnětí lén za zanedbání vojenské výpravy z roku 1154 jediným známým případem z doby Barbarosovy vlády. G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 57-58. Srovnej též K. F. KRIEGER, *German Military*, s. 159-161.

¹⁸¹ Neomezená služba vyplývající z *homagia* např. B. DIESTELKAMP, *Homagium*, s. 227; K. F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 392. Pojem „*Verdinglichung*“ S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 34. V plné míře

velkých lenníků ke svým povinnostem. Roli samozřejmě hrály osobní vztahy mezi Barbarossou a jednotlivými knížaty. V obecné rovině však platilo, že pokud chtěl panovník dosáhnout podpory svých cílů, musel mít sám co nabídnout a respektovat zájmy jednotlivých knížat.¹⁸²

1. Císařův vévoda – vévodův císař

Obrátíme-li pozornost k saskému vévodovi, zjistíme, že pro něj platí v podstatě vše z výše naznačeného. Jindřich se v prvních deseti letech vlády Fridricha I. pohyboval v jeho blízkosti více, než kterýkoliv jiný kníže. Roku 1152 se Jindřich podílel na volbě Fridricha Barbarossy římským králem. Po ní se vydal s nově zvoleným panovníkem na jeho korunovační jízdu královstvím. Když roku 1154 vyrážel Barbarossa na římskou jízdu, vedl Jindřich nejpočetnější z vojenských kontingentů. Osobně se také vyznamenal v bojích, které se v Římě rozpoutaly během císařské korunovace. Ačkoliv se Jindřich hned od počátku neúčastnil druhé italské výpravy, připojil se k císařskému vojsku v červnu roku 1159 před Cremou. Od ledna 1161 se podílel na obléhání Milána.¹⁸³

Ačkoliv v následujícím období politická aktivita vévody u dvora klesá, drží se v porovnání s dalšími knížaty stále v nadprůměrné výši.¹⁸⁴ Zajímavá je skutečnost, že nemáme zprávu o tom, že by se Jindřich od dobytí Milána v roce 1162 účastnil panovníkových tažení.¹⁸⁵ Na jeho dalších politických aktivitách se však podílel. Saský vévoda odpřisáhl roku 1165 na sněmu ve Würzburgu jako první ze světských knížat, že nikdy neuzná „schizmatika Rolanda“ (Alexandr III.) papežem. Spolu s mohučským a kolínským arcibiskupem byl hlavou poselstva, které císař vyslal roku 1168 k anglickému a

se sice toto pojetí prosadilo až v pozdním středověku. LexMA 5, Lehen, -swesen, 1/4 Lehnrecht, s. 1809-1811. Přesto například v reakci Jindřichových hrabat na požadavek vydání zajatců je jasně patrné.

¹⁸² K realizaci „lenního státu“ Barbarossou s přehledem poměrně konstantních názorů literatury S. HAUSER, Staufische Lehnpolitik, s. 395-407. Srovnej též H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 48-56; K. H. SPIEB, Das Lehnswesen, s. 41-44. K oboustranné „užitečnosti“ císaře a knížat H. KELLER, Zwischen univervalen Begrenzung, s. 360-363.

¹⁸³ Přítomnost saského vévody v blízkosti Fridricha Barbarossy nejlépe dosvědčuje jeho vystupování ve svědečných řadách panovníkových listin. Podle výpočtů A. Plassmann svědčil Jindřich v období mezi lety 1152-1162 na 40% dochovaných listin. Pokud se do výpočtu zahrnou jen v Německu vystavené listiny, pak dokonce na 60%! A. PLASSMANN, Die Struktur, s. 20-21. K podílu Jindřicha Lva na volbě Fridricha I. H. APPELT, Heinrich der Löwe, s. 97-108. Vévodova účast na následující korunovační jízdě H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 37. Jindřichovy účasti na římské jízdě a jeho statečnosti při bojích v Římě si všímá nejen HELMOLDI, I/81, s. 155, ale také VINCENCIUS, s. 422. Jindřichův příchod do Itálie roku 1159 zmiňuje OTTONIS ET RAHEWINI, Gesta, IV/46, s. 285-286; ANN. MAGD., s. 191. K účasti na výpravách srovnej G. GATTERMANN, Die deutschen Fürsten (Anhang), s. 62-64; J. P. STÖCKEL, Reichsbischöfe und Reichsheerfahrt, s. 70.

¹⁸⁴ A. PLASSMANN, Die Struktur, s. 21.

¹⁸⁵ G. GATTERMANN, Die deutschen Fürsten (Anhang), s. 64.

francouzskému králi. O rok později se v Bamberku podílel na volbě Jindřicha VI. (1169-1197) římským králem. V roce 1174 rozhodoval v Řezně spolu s dalšími knížaty o sesazení salcburského arcibiskupa Vojtěcha.¹⁸⁶

Náš pohled však můžeme také obrátit. Nejen vévoda císaři, ale také císař „sloužil“ vévodovi. Již roku 1152 urovnal nový král v Jindřichův prospěch spor s brandenburským markrabětem. Téhož roku pravděpodobně Jindřich obdržel fojtství říšského města Goslar. V roce 1154 získal vévoda právo investitury biskupů v zalabských oblastech. O rok později byl obléhán bavorským vévodstvím a 17. září 1156 v Řezně byl celý spor o Bavorsko uzavřen. Nešlo ale jen o privilegia a uznaná práva. Roku 1163 císař zabránil vzniku koalice namířené proti saskému vévodovi. Konečně v průběhu let 1166-1170 Fridrich I. otevřeně stranil Jindřichovi při jeho střetu se saskou opozicí.¹⁸⁷

Uvedené příklady Jindřichova podílu na říšské politice nejsou samozřejmě zdaleka kompletní. Přesto pro naše účely postačují. Vidíme těsnou spolupráci s panovníkem, od něhož Jindřich naopak získal významná privilegia a podporu. Jindřich byl přítomen u důležitých rozhodnutí a událostí, naopak u řady dalších chyběl.¹⁸⁸ Nejnápadněji ale vystupuje do popředí jeho absence na italských výpravách po roce 1162. Fakt, že se nejmocnější z panovníkových vazalů nepodílel na čtyřech významných válečných kampaních,¹⁸⁹ jen podtrhuje výše naznačený reálný obsah lenního poměru mezi králem a knížaty. Pokud Jindřich, stejně jako kterýkoliv jiný z knížat, dal přednost událostem ve svém regionu souvisejícím s jeho vlastní územní politikou, neměl král prostředky jej k výpravě donutit.¹⁹⁰ Mezi říšskými knížaty a císařem nešlo o poměr založený na poslušnosti a povinnosti, ale spíše na vzájemné podpoře.

¹⁸⁶ Würzburgskou přísahu popisují především dvě zprávy vyhotovené císařskou kanceláří pro německá knížata DF I. č. 480-481, s. 395-399. Poselství Fridricha I. k Jindřichovi II. Anglickému a Ludvíkovi VII. Francouzskému RI IV 2, 3 č. 1811, 1813-1815. Bamberká volba Jindřicha VI. CHRON. MAG. PRES., s. 490; ANN. PALID., s. 94; ANN. PEGAV., s. 260. Jindřich v Bamberku vystupuje jako svědek DF I. č. 553, s. 16. K řezenskému sněmu a sesazení Vojtěcha CHRON. MAG. PRES., s. 498. Jindřicha připomíná DF I. č. 622, s. 116, č. 623, s. 117. Obecně k Jindřichově účasti na říšské politice od volby Fridricha I. do nastoupení páté italské výpravy roku 1174 J. EHLERS, Heinrich der Löwe, s. 37-46; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 48-75, 165-183.

¹⁸⁷ Srovnej kap. I/1-2.

¹⁸⁸ Nevíme nic o jeho účasti při významných událostech, jako byl sněm v Kostnici roku 1153. Jindřich chybí ve svědečných řadách zde vydaných listin DF I. č. 52-53, s. 87-92. To platí i pro sněm v Besanconu roku 1157. DF I. č. 183-188, s. 306-316. Pro svatořečení Karla Velikého na přelomu let 1165/1166. DF I. č. 501-503, s. 427-435. Nebyl přítomen ani v Řezně při korunovaci Vladislava II. v lednu 1158. DF I. č. 201-202, s. 335-339. Srovnej též K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 53, 64, 185-186.

¹⁸⁹ 1163-64/ 1166-67 třetí a čtvrtá italská výprava, 1172 druhá polská výprava, 1174-78 pátá italská výprava. K jejich průběhu a císařově politice v této době F. OPLL, Fridrich Barbarossa, s. 87-131.

¹⁹⁰ Jindřich nebyl v tomto ohledu žádnou výjimkou. Lze to dobře ukázat na postoji saských knížat k čtvrté italské výpravě z let 1166-67. Těsně před jejím začátkem se Fridrich I. sešel v srpnu roku 1166 s řadou saských knížat v Boyneburku. DF I. č. 516, s. 453-454. Na následujícím tažení se však s výjimkou biskupa z Halberstadtu, Verdenu a hotovosti biskupa z Hildesheimu žádný z nich nepodílel. Dokonce arcibiskup

2. Císařův kníže – „knížecí“ císař

Obrátíme-li pozornost ke vztahu mezi římským králem a českým knížetem, narazíme hned zpočátku na zásadní problém. Tím je samotný lenní poměr mezi oběma panovníky. Vévoda dostával jako protiváhu *homagia* svůj úřad a s tím spojená práva a pozemkový majetek jako léno. Vévodství jako úřad, tedy soubor práv a majetků, zůstávalo ve vrchním vlastnictví panovníka. Mohlo být vévodovi teoreticky – tedy za příhodných mocenských podmínek – také odebráno a libovolně uděleno jinému knížeti.¹⁹¹ V Čechách však neleželo žádné říšské zboží ani neexistovala práva, která by mohl císař udělit, delegovat nebo naopak odebrat. Přesto sama přemyslovská knížata oblíbení pro sebe či své nástupce vyhledávala a císař se pokoušel dosazovat nebo sesazovat jednotlivé panovníky.¹⁹²

Pokud se zaměříme na vztah českých knížat a římských králů od nástupu Soběslava I., narazíme hned zpočátku na důležitou událost. Ačkoliv kníže v bitvě u Chlumce porazil římského krále Lothara III. (1125-1137, od 1133 císař), složil mu *homagium* a přijal od něj

Wichman z Magdeburku, jinak významný spoluvůrce panovnické politiky, dal přednost nadcházejícímu střetu s vévodou, před podporou svého císaře. To samé platí též o třetí italské výpravě. Také při této příležitosti dala knížata přednost vlastním zájmům, před účastí na císařově tažení. Účast na třetí a čtvrté italské výpravě G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 87-93; J. P. STÖCKEL, *Reichsbischofe und Reichsheerfahrt*, s. 65, 71; B. TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichseppiskopat*, s. 425. Současně můžeme znovu zdůraznit, že podíl na takových událostech, jako byla volba krále, spolurozhodování říšských záležitostí, či účast na poselstvech ke královským dvorům, lze těžko chápat jako povinnost. Účast na panovnických volbách a rozhodování byla právem. Vystupování v rámci dvorského života pak sebeprezentací. K vývoji volebního práva v průběhu 12. století H. KELLER, *Schwäbische Herzöge*, s. 123-162; U. REULING, *Zur Entwicklung*, s. 262-270.

¹⁹¹ Srovnej kapitola IV/1.

¹⁹² Lenní poměr českého panovníka k římskému králi představuje základní problém v rámci studia středověkých „česko-německých“ vztahů. Komplikovanost celé otázky, odhlédneme-li od nacionálních hledisek, je dána především pohledem na náplň lenních vztahů jako takových. Pokud budeme jednotlivé zmínky pramenů o lenní přísaze, předání knížectví, sesazení nebo dosazení panovníka, účasti na vojenské výpravě nebo sněmu atd., chápat v ideálním slova smyslu (tedy forma = obsah), musíme automaticky dospět k představě Čech jako „říšského vévodství“ a jejich panovníka jako „říšského vévody“ se všemi právy i povinnostmi. Jeho určité zvláštní postavení bude dáno pouze větší nezávislostí uvnitř vlastní země, kde oproti ostatním vévodstvím došlo dříve k teritorializaci panství. Přesto se bude stále jednat o vévodství pod plnou svrchovaností římského krále. K takovému výsledku dospěl např. W. WEGENER, *Böhmen (passim)*. Čechy za říšské léno považoval ale také Václav Novotný. Tomu se sice jejich postavení zdálo „velmi privilegované“, přesto z udělení léna plynuly povinnosti k dvorské a vojenské službě. Srovnej V. NOVOTNÝ, *Adolfův Bachmanna*, s. 42; TÝŽ, *Čechy I/1*, s. 555-557. Naopak položíme-li důraz na reálnou náplň tohoto poměru, bude se jevit jako formální, na politickém vývoji závislý, účelový prostředek, který nenarušoval faktickou nezávislost Čech. Se shrnutím starší literatury Z. FIALA, *Vztah*, s. 23-95; TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, s. 142-156. Současná literatura zdůrazňuje výjimečné postavení Čech, jako země, kde král neměl žádná práva srovnatelná s německými vévodstvími. Zároveň však poukazuje na „vplývání“ státu do ústrojí německého *regna* díky podílu knížete na říšské politice. Oblíbením byla uznána králova svrchovanost v rámci středověké hierarchie. Za lenním poměrem se však nehledá pevný „státoprávní“ rámec. Naopak je celý svazek prezentován jako proměnlivý, závislý na momentálním rozložení sil. V této souvislosti se upozorňuje také na celkově těžko definovatelný charakter německého *regna* jako takového. Srovnej W. H. FRITZE, *Corona*, s. 209-296; J. KEJŘ, *Korunovace*, s. 641-660; TÝŽ, *Böhmen und das Reich*, s. 241-289; TÝŽ, *Böhmen zur Zeit*, s. 101-113. Tento vývoj a jeho proměnlivost reflektují také soudobé domácí prameny. M.

Čechy v léno. V následujícím období se Soběslav s vojenskou pomocí účastnil na straně císaře boje proti Štaufům. Vojenský kontingent vyslal také na Lotharovu římskou jízdu. Tím však jeho politická aktivita nekončila. Soběslav působil jako prostředník a přímluvec u krále Lothara při stížnosti uherského krále Bély II. (1131-1141) proti polskému knížeti Boleslavovi III. (1102-1138).¹⁹³

Pomoc českého knížete však nezůstávala u krále bez odezvy. Lothar se stal kmotrem jednoho ze Soběslavových synů. Ten měl přislíbeno, že po smrti Jindřicha z Grojče získá jeho léna. Lothar také knížete prezentoval jako věrného spojence při osobních setkání. V únoru 1132 vedl se Soběslavem důvěrný rozhovor v Bamberku. Při zprostředkování v již zmíněném sporu mezi Bélou II. a Boleslavem III., byl Soběslav od císaře přijat „*přátelsky a se ctí*“, načež se Lothar zavázal, postupovat v záležitosti podle jeho přání. Na sněmu v Merseburku, kam se Boleslav III. následujícího roku dostavil, bylo Soběslavovi I. přiřčeno čestné místo po králově pravici. Zásluhy knížete byly vyzvedávány, což kontrastovalo s poníženým postavením Boleslava III.¹⁹⁴

Po Lotharově smrti nechal Soběslav svého prvorozeného syna oblétnit Konrádem III. Na jeho politice se podílel především vojenskou pomocí.¹⁹⁵ Po svém nástupu si nechal udělit od Konráda III. Čechy v léno také Vladislav II. Římský král mu o dva roky později dopomohl zpět na pražský trůn. Vladislava pojil s Konrádem III, díky sňatku s babenberkovnou Gertrudou, nevlastní královou sestrou, příbuzenský svazek. Až do královny smrti se tak Vladislavova politika vyznačovala spoluprací s babenberskými příbuznými i samotným králem.¹⁹⁶

Nástup Fridricha I. Barbarossy byl provázen ze strany českého panovníka odstupem. Jeho důvodem se pravděpodobně stal napjatý vztah mezi králem a Babenberky. Přesto

BLÁHOVÁ, Die Beziehung, s. 23-48. Lenním poměrem z pohledu účasti českých panovníků na říšských výpravách se zabýval J. VOLF, Účast (passim).

¹⁹³ I přes tendenční líčení průběhu střetu se prameny na Soběslavovu *homagi*u shodují. Srovnej ANN. SAXO, s. 763; CHRON. REG., s. 64; MNICH. SÁZ., s. 257; OTTONIS ET RAHEWINI, I/21, s. 35. Vyšehradský kanovník oproti tomu pouze zmiňuje, že Soběslav krále spolu se zbytkem vojska ušetřil a nechal jej v míru odtáhnout. KAN. VYŠ., s. 203. Podobně s důrazem na odpuštěnou křivdu králem ANN. MAGD., s. 183. Konečné smíření klade vyšehradský kanovník k následujícím roku. Na sněmu z 22. května v Merseburku si měl Soběslav současně usmiřovat také příbuzné padlých knížat. ANN. PEGAV., s. 255; ANSELMII, s. 381; KANN. VYŠ., s. 205. Průběh bitvy, přijetí léna a následná účast na Lotharově politice V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 576-582, 599-601, 612-613, 620-621, 627-628, 634-636, 639.

¹⁹⁴ KAN. VYŠ., s. 214, 217-218, 222-223. K významu osobních rozhovorů s králem a vzájemnému prokazování úcty srovnej G. ALTHOFF, Colloquium familiare, s. 157-184; TÝŽ, Huld, s. 199-228.

¹⁹⁵ Mimo účasti na sněmu v Bamberku roku 1138, svědčil Soběslav I. ještě na přelomu července-srpna v Hersfeldu, kde se shromáždilo královské vojsko k tažení proti Sasům. DK III. č. 10, s. 19, č. 34, s. 56. K Soběslavově pomoci KAN. VYŠ., s. 230. Srovnej V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 657-658. Soběslavova účast na válečných podnicích obou německých panovníků J. VOLF, Účast (1907), s. 393-395, (1908) s. 177.

¹⁹⁶ Srovnej V. NOVOTNÝ, České dějiny, s. 758-759, 799-844.

nešlo o úplné zpřetrhání styků s Barbarossovým dvorem, jak naznačuje účast biskupa Daniela na sněmu v Merseburku. Otevřenou roztržku nevyvolala ani neúčast Vladislava na římské jízdě. Řešení sporu s Babenberky přineslo také urovnání vztahů mezi Fridrichem I. a Vladislavem II. Naopak byla ze strany císaře znát snaha o pevnější připoutání si českého knížete. V červnu roku 1156 se Vladislav II. zúčastnil würzburgské svatby Fridricha I., kde podle náznaků Vincencia došlo k výměně slibu vojenské pomoci za získání královské koruny a navrácení Budyšina. Na podzim téhož roku vyhlásil Vladislav II. na sněmu v Řezně povýšení bavorské východní marky na vévodství. Následující rok se podílel na polském tažení císaře. V lednu roku 1158 byl Vladislav II. v Řezně korunován na krále a složil při této příležitosti slib účasti na plánované výpravě proti Milánu. Tažení z let 1158-59 bylo jedinou italskou výpravou, na které se český král podílel osobně. Na dalších výpravách se s výjimkou let 1163-64 však účastnily české jednotky pod vedením králova bratra Děpolda či syna Bedřicha. Osobně se Vladislav II. podílel až na druhé polské výpravě roku 1172. Také v případě návštěvy sněmů se český král nechával spíše zastupovat bratrem Děpoltem nebo pražským biskupem Danielem. Vladislav II. se však podílel nejen na politice císaře, ale také na aktivitách jednotlivých říšských knížat. Viděli jsme, že český král měl roku 1163 patřit k formující se koalici proti saskému vévodovi. O tři roky později pomáhaly české jednotky švábskému vévodovi Fridrichovi z Rothenburku plenit državy Welfa VI.¹⁹⁷

Vladislavův nástupce Soběslav II. získal pražský trůn především díky zásahu Fridricha Barbarossy. Politická angažovanost na císařově politice, odhlédneme-li od vyslání slíbeného oddílu na pátou italskou výpravu, byla nulová. Jeho nástupce Bedřich přiváděly na císařský dvůr především spory. Za povšimnutí stojí ale jiné dvě události spadající do období jeho vlády. Když byl roku 1183 koncipován v italské Piacenze návrh mírové smlouvy mezi císařem a Lombardskou ligou, byl český panovník jmenován jako jeden z knížat, která jí mají svou přísahou potvrdit. O rok později se měl na sněmu v Mohuči dostat Bedřich do sporu s dalšími knížaty. Zajímavý je jeho důvod. Šlo totiž o to, kdo po slavnostní korunovací ponese v průvodu před císařem meč. Mimo českého knížete se

¹⁹⁷ Pro další politickou aktivitu krále po roce 1167, zvláště ve spojitosti s osobou syna Vojtěcha srovnej kapitolu IV/2. K vyrovnání mezi štaufským panovníkem, Jindřichem Lvem a Babenberkem Jindřichem Jasomirgottem H. BÜTTNER, *Das politische Handeln*, s. 54-57. Privilegium minus vyhlášené „*Wadizlao illustri duce Boemie*“ DF I. č. 151, s. 255-260. K privilegii např. F. GÜTERBOCK, *Barbarossas Privileg*, s. 507-534. K angažovanosti Vladislava, Děpolda a Daniela u dvora císaře srovnej A. PLASSMANN, *Die Struktur*, s. 66-67. K tomu také listiny uvedené v pozn. č. 113, 227. Vojenské výpravy do Itálie a Polska J. VOLF, *Účast* (1907), s. 396, (1908) s. 177-182. Také v případě, kdy byl král osobně pozván na sněm v St. Jean de Losne, dostavil se pouze Děpold a Daniel. Pozvání zmiňuje HELMOLDI I/91, s. 177. Plenění švábských držav Welfa VI. OTTONIS DE SANCTO BLAS., s. 21. K Vladislavově politice a historickému vývoji v době vlády Fridricha I. V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, s. 846-1009; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 235-239, 253-264.

tohoto aktu totiž chtěli ujmout také vévoda rakouský, saský, falckrabě rýnský a lantkrabě durynský. Krátká vláda Bedřichova nástupce Konráda II. Oty je pak plně ve znamení spolupráce se štaufským panovníkem.¹⁹⁸

Opět by bylo možné tento stručný výčet rozšířit. Přesto je již z výše uvedeného možné udělat poměrně jasný závěr. Český kníže vedl soukromé rozhovory s králem, účastnil se na významných událostech, při kterých zaujímal mezi shromážděnými přední postavení a poskytoval králi vojenskou pomoc. Ta sice v případě Polska směřovala do oblasti vlastních zájmů, těžko to ale platí o Itálii. Panovník se ale také podílel na běžných sporech mezi jednotlivými říšskými knížaty. Při konečném podpisu mírové smlouvy mezi Lombardskou ligou a císařem český panovník chyběl.¹⁹⁹ Již samotné zahrnutí mezi případné ručitele císařova míru je dostatečně výmluvné. Bedřich také otevřeně usiloval prokazovat císaři čestnou službu tak jako říšská knížata. Český kníže se tedy sám prezentoval, byl prezentován, a také chápán jako jeden z říšských knížat.

Dostáváme se tak znovu k lennímu poměru. Výše jsme zmínili, že český panovník nadržel říšské léno, úřad ani jiná práva. Přesto jsme jej nyní označili za říšského knížete. Protimluv je jen zdánlivý a opět se odvíjí od chápání složeného *homagia*. V první řadě musíme zdůraznit, že v námi uvedených příkladech česká knížata oblénění vyhledávala. Soběslav I. dokonce ve chvíli, kdy měl osud římského krále doslova ve svých rukou.²⁰⁰ Je otázkou, zda bylo složení *homagia* současníky chápáno natolik striktně, jak jej chápe výše uvedená literatura. Zda muselo nutně vytvářet vztah závislosti a poslušnosti, který se odvíjel od přijatého léna.

Angličtí králové skládali v průběhu 12. století *homagium* za své pevninské državy do rukou francouzských panovníků. Pro naše účely je důležité, že o jeho vykonání usilovali. Složení *homagia* Wilhelmem Aethelingem synem anglického krále Jindřicha I.

¹⁹⁸ Soběslavovo usednutí na pražský trůn roku 1173 bylo spojené se slibem této vojenské pomoci. JARLOCH, s. 466. Přesto tento závazek v roce 1174 Barbarossa českému knížeti znovu připomínal. DF I. č. 636, s. 133. K Bedřichovi a událostem z let 1182 a 1187 srovnej kap. IV/3-5. „*Dux de Boemia*“ je uveden v návrhu mírové smlouvy mezi knížaty, která „*iuvare debent*“. DF I. č. 844, s. 64. Spor v Mohuči GISLEBERTI, s. 142-143. Konrád se vyhnul křížové výpravě, na druhou stranu však těsně spolupracoval s Jindřichem VI. JARLOCH, s. 508-509.

¹⁹⁹ DF I. č. 848, s. 75.

²⁰⁰ To je zřejmé jak z obou případů z doby vlády Soběslava I., tak při nástupu Vladislava II. Naopak nemáme doloženo oblénění Vladislava II. Fridrichem I. Barbarossou. Oldřich o udělení Čech v léno usiloval již roku 1152. Následná dlouhodobá přítomnost na dvoře Fridricha I. tuto snahu jen podtrhuje. Jasně to také vyplývá z odpovědi dané Oldřichovi Barbarossou po jeho stížnosti na dosazení Bedřicha. Zajímavé v tomto ohledu je předání „léna“ bratrovi Soběslavovi. Také za přítomnosti Bedřicha na císařském dvoře stály jistě snahy o udělení Čech. Konrád Ota se po získání Prahy a přízně Čechů odebral do Řezna, kde přijal Čechy v léno od Barbarossy. Oblénění Konráda Oty JARLOCH, s. 508. Chybějící oblénění Vladislava II. Barbarossou J. KEJŘ, Korunovace, s. 643-644. K udělení léna Oldřichovi a Bedřichovi, stejně jako k událostem 70. let srovnej kap. IV/2-3.

(1100-1135), bylo dokonce roku 1120 podmínkou míru, který tento panovník uzavřel po vyhrané bitvě s francouzským králem Ludvíkem VI (1108-1137). V průběhu 12. století bylo *homagium* anglických králů skládané za pevninské državy výrazem vzájemného uznání. Anglický panovník jako normanský vévoda akceptoval společensky nadřazené postavení francouzského krále. Tento svazek však byl formou přátelského (příbuzenského) poměru, při kterém byl sice zachován rozdílný společenský status, jediným z něho vyplývajícím závazkem však bylo vyhnout se jednání poškozujícího lenního pána (tzv. „*negative Treue*“). *Homagium* tak vyjasnilo společenské postavení a umožnilo další kontakty bez toho, aby bylo třeba neustále dbát na zachování „tváře“. Jeho složení využíval anglický panovník jako potvrzení svých nároků (nebo nároků svých dědiců) na normanské vévodství, oproti dalším členům anglického královského rodu.²⁰¹

Takový výklad nemusí být samozřejmě obecně platný pro navazování všech lenních vztahů. Důležité ale je, že podobné nazírání funkce *homagia* bylo ve středověku možné. Pokud jej český kníže skládal dobrovolně, navíc za situace, kdy mohl spíše žádat než nabízet, nechápal jistě *homagium* jako akt podrobení se, který by zakládal povinnost k službě. Jednalo se o vzájemné uznání, které se stalo východiskem pro další kontakty. Z jeho složení nevyplývala jiná povinnost, než právě „*negative Treue*“, která však tvoří také jádro rodinných, či přátelských vztahů. Všechny další služby byly závislé na případném jednání a především dobrovolnosti.²⁰²

Takový vztah se však nepotřebuje odvíjet od udělení říšského léna či práv. Český panovník se mohl díky bezprostřednímu vztahu ke králi, který se zakládal na složeném *homagiu*, stát jedním z říšských knížat. Toto postavení podtrhoval jeho osobní přístup ke králi a účast na jeho politických i reprezentativních aktivitách. Tato účast však nevyplývala ze samotného *homagia*, ale byla dána oboustranným zájmem. Za svoje služby, byl český kníže také odměňován. Nešlo jen o vyhlídky na případný zisk území, či čestná vyznamenání jako byla královská koruna. Podíl na politických aktivitách odměňovaný

²⁰¹ K. van EICKELS, Vom inszenierten Konsens, především s. 14-29, 312-333, 399-403. Jak bylo důležité vyjasnit si vlastní postavení v rámci schůzky středověkých panovníků, nám ukazuje příklad z doby druhé křížové výpravy. Jen samotné první setkání a pozdrav mezi byzantským císařem Manuelem I. a římským králem Konrádem III., bylo třeba delší dobu dohadovat, aby si oba zúčastnění zachovali „tvář“. Takový problém však v případě složeného *homagia* odpadal. Vztah byl vyjasněn a jak pán, tak jeho leník, mohli spolu jednat, či si prokazovat úctu bez toho, aniž by bylo třeba neustále dbát na zachování svého společenského statusu. Historika o setkání Manuela I. a Konráda III. ARNOLDI, I/10, s. 25-26. K tomu též G. ALTHOFF, Beratungen, s. 59. K pojmu „*negative Treue*“ srovnej poznámku č. 158.

²⁰² Srovnej K. van EICKELS, Vom inszenierten Konsens, s. 20. TÝŽ, Wo man im Mittelalter zwei Herren dienen konnte, s. 170-174. Stejně charakterizoval lenní vztah již Jiří Veselý, který se touto problematikou zabýval především pro mladší období: „...*lenní poměr neznamenal jen vztah nadřazenosti a podřazenosti. Byl*

prokazováním úcty demonstroval okolnímu světu spojenectví, které nebylo možno přehlédnout. Sama o sobě musela prezentace takového přátelského poměru posilovat postavení českého knížete nejen v říši, ale také v samotných Čechách. Formálně však šlo o vztah mezi osobami, které nestály na stejném stupni společenského žebříčku. Jeho navázání bylo možné jedině prostřednictvím lenního poměru, tedy jediným způsobem, který doba pro podobné situace nabízela.

Složené *homagium* nevypovídá nic o státoprávním postavení Čech v říši, či mimo ni. Vypovídá o tom, že jak český panovník, tak římský král, měli zájem na existenci vzájemného vztahu, který by vytvářel základy možné spolupráce. Jeho rozvíjení zcela logicky vtahovalo českého knížete a jeho knížectví stále více do ústrojí německého *regna*.

Na první pohled nebyla lenní vazba mezi saským vévodou a českým knížetem na jedné, a římským králem na druhé straně, příliš rozdílná. V obou případech šlo především o oboustranou podporu. Přesto zásadní rozdíl existoval. Měl souvislost právě s obléháním říšským zbožím a právy. Je patrný na průběhu a především na možném výsledku konfliktních situací s římským králem.

to jediný způsob vhodný k tomu, aby dva svobodné a svéprávné subjekty měly možnost poskytovat si – bez újmy na své cti – vzájemně služby různého druhu.“ J. VESELÝ, K otázce lenního vztahu, s. 61.

IV. Politické procesy

1. Jindřich Lev

Pád saského vévody bývá tradičně spojován s průběhem a výsledkem setkání s císařem v Chiavenně na přelomu ledna a února 1176. Po krachu míru z Montebella uzavřeného s Lombardskou ligou předcházejícího roku, se císař vzhledem k nedostatku vojenských sil nacházel v těžkém postavení.²⁰³ Za této situace požádal o pomoc svého synovce Jindřicha Lva. Průběh schůzky, během níž se měl císař vévodovy pomoci doprošovat ponižujícím způsobem, není možno přesněji rekonstruovat.²⁰⁴ Výsledkem setkání ale bylo Jindřichovo odmítnutí. Jeho důvodem měl být nesouhlas Fridricha I. s udělením říšského města Goslar, které vévoda za svoji pomoc požadoval. Nedají se ale vyloučit ani neshody, vyvolané Štaufovým postupem v otázce dědictví po bezdětném Welfovi VI., o které Jindřich také usiloval, či celková nechuť k italským dobrodružstvím císaře.²⁰⁵ Vévoda nebyl v tomto případě povinen panovníkovu výzvu vyslyšet. A ani požadavek na odstoupení Goslaru se nevy-mykal dobovým zvyklostem.²⁰⁶

Porážka u Legnana (26. května 1176) znamenala obrat v císařově politice vůči severoitalským komunám i papeži.²⁰⁷ Předběžné úmluvy z Anagni z listopadu 1176 a benátský mír, uzavřený 22.-24. července 1177, však zároveň ukazují na pozměněný vztah k Jindřichovi. Pro Sasko a jeho vévodu měly mít zásadní důsledky změny v církevní hierarchii. Novým arcibiskupem v Brémách se stal již jednou zvolený Askánek Sigfrid, který tak nahradil vévodovi oddaného Balduina. Biskupský stolec v Halberstadtu opět získal dříve vyhnaný Ulrich. Zároveň měla být oběma církevními institucím navracena všechna léna, propůjčená jejich předchůdci a další zcizené zboží.²⁰⁸ Vzhledem k tomu, že se většinou jednalo o léna vévody, ztrácel tak Jindřich nejen svůj vliv v obou biskupstvích, ale také bohatou pozemkovou držbu. Když Ulrich vyžadoval navrácení lén, vévoda odmítl,

²⁰³ K průběhu páté italské výpravy Fridricha Barbarossy F. OPPL, *Fridrich Barbarossa*, s. 122-131.

²⁰⁴ Setkání v Chiavenně rozdílným způsobem popisují ARNOLDI, II/1, s. 37-38; BURCHARDI, S. 53-54; OTTONIS DE SANCTO BLAS., s. 33-34; SÄCHS. WELTCHRON., s. 229. Srovnej K. JORDAN, *Heinrich der Löwe* s. 188-189. Zmatená výpověď písemných pramenů vedla nejen k pochybnostem o průběhu, ale dokonce o samotném uskutečnění této schůzky F. GÜTERBOCK, *Die Gelnhäuser Urkunde*, s. 157 a nasl.

²⁰⁵ F. GÜTERBOCK, *Die Gelnhäuser Urkunde*, s. 151-152; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 190-191.

²⁰⁶ Mimo prací K. F. Kriegera a G. Gattermanna uvedených v pozn. č. 170, srovnej též H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 361.

²⁰⁷ F. OPPL, *Fridrich Barbarossa*, s. 111-131.

²⁰⁸ Úmluvy z Anagni a konečné podmínky benátského míru DF I. č. 658, s. 161-165, č. 687, s. 202-206. K článkům míru mřícími proti vévodovi a znovudosazení již jednou zvoleného Sigfrida J. EHLERS, *Heinrich der Löwe und der sächsische Episkopat*, s. 450-454.

za což byl stížen klatbou. Jako odpověď následovalo zničení biskupského hradu Hornburk. Ve stejné době se rozhořely boje mezi vévodovými straníky a kolínským arcibiskupem, který v létě 1178 uzavřel spojeneckou smlouvu s biskupem Ulrichem. S pokračujícím bojem se rozrůstala i knížecí koalice.²⁰⁹

Události z let 1177/78 připomínají podobnou situaci, která se odehrála před 10 lety. Také roku 1168 našel císař, vracející se z neúspěšného italského tažení, Sasko rozvrácené válkou mezi vévodou a knížaty. Zatímco se však roku 1168 postavil na Jindřichovu stranu, nyní vypadala situace jinak. Na setkání císaře s knížaty ve Špýru v listopadu roku 1178 došlo k vzájemnému obviňování mezi Jindřichem a skupinou knížat, vedenou kolínským arcibiskupem. Fridrich I. pozval obě strany na říšský sněm do Wormsu plánovaný na polovinu ledna 1179, kde se měl Jindřich obhájit proti vzneseným obviněním.²¹⁰ Zdá se tedy, že vévoda platil již od počátku více za obžalovaného, než za žalobce. Pro Jindřichův další osud však byla rozhodující především jeho neochota účastnit se císařových sněmů a s nimi spojených soudních jednání.

Základním pramenem, informujícím nás o procesu je listina, vystavená 13. dubna 1180 v Gelnhausenu.²¹¹ Interpretace části textu, vztahujícího se k odůvodnění právních kroků, jejich průběhu a termínům soudů je sporná a také další prameny si ve své výpovědi odporují.²¹² Přesto je možné v procesu rozlišit dvě základní složky, soud podle zemského a podle lenního práva. Důvodem prvního byly stížnosti knížat na vévodou páchané bezpráví, kvůli kterému měl být Jindřich souzen na základě švábského práva. Vévoda se na plánovaný wormský sněm nedostavil a nereagoval ani na další předvolání. Na magdeburském sněmu v červnu roku 1179 na něj byl proto uvalen acht.²¹³ Teprve po ukončení procesu podle zemského práva uvalením achtu, se do událostí aktivněji zapojil císař. Možná již v Magdeburku, ale pravděpodobněji až na dalším sněmu konaném v srpnu v blízkosti Gery, vystoupil s vlastním obviněním. Vévoda opakovaným nevyslyšením pozvání před královský soud nedbal jedné ze základních povinností leníka. Protože Jindřich ani nadále nereagoval na předvolání, byl v lednu 1180 na sněmu ve Würzburku na

²⁰⁹ K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 192-196, M. LINDNER, Friedrich Barbarossa, Heinrich der Löwe und die ostsächsische Fürsten, s. 191-192.

²¹⁰ ARNOLDI, II/10, s. 47-48.

²¹¹ DF I. č. 795, s. 360-363.

²¹² K. HEINEMEYER, Der Prozeß, s. 3-23; F. GÜTERBOCK, Die Gelnhäuser Urkunde, s. 44-119; K. JORDAN, Heinrich der Löwe, s. 197; H. MITTEIS, Politische Prozesse, s. 48-73; E. E. STENGEL, Zum Prozeß, s. 116-132.

²¹³ V případě achtu šlo o donucovací prostředek, který měl Jindřicha přimět dostavit se k soudu. Skutečným trestem spojeným se ztrátou majetkových i osobních práv je až „Aberacht“. Srovnej K. HEINEMEYER, Der Prozeß, s. 38-39.

základě výroku shromážděných knížat (*sentecia principum*) zbaven obou vévodství a dalších říšských lén. Důvodem rozsudku byla urážka majestátu (*pro reatu maiestatis*), kterou Jindřich způsobil nedbáním pozvání k císařovu soudu a tedy neplněním povinnosti vazala. Listina ze 13. dubna zároveň určuje další osud saského vévodství. To bylo rozděleno na dvě části. Západní část Saska byla jako samostatné vévodství udělena v léno kolínskému arcibiskupovi, zbývající východní území získal Askánek Bernard z Anhaltu.²¹⁴ Nešlo však o slovanské oblasti za Labem, které od roku 1181 držela slovanská knížata jako bezprostřední leníci císaře.²¹⁵ Saské falckrabství, uprázdněné po vymření Sommerschenburků v roce 1179, udělil císař v Gelnhausenu durynskému lantkraběti. Na sněmu došlo také k vyhlášení říšské výpravy proti Jindřichovi stanovené na konec července téhož roku.²¹⁶

Ještě před jejím nastoupením byl na Jindřicha na sněmu v Řezně uvalen tzv. „*Aberacht*“, který měl pro postiženého za následek ztrátu veškerých, jak majetkových, tak osobních práv. Na stejném sněmu bylo také jednáno o udělení bavorského vévodství Otovi z Wittelsbachu, které bylo nakonec uskutečněno 16. září 1180.²¹⁷ K dělení došlo také v případě Bavorska. Na samostatné vévodství bylo povýšeno Štýrsko a nezávislého postavení vůči bavorským vévodům dosáhla ziskem vévodského titulu také hrabata z Andechs.²¹⁸ Samotné tažení zaráží svým hladkým průběhem. Ještě v srpnu roku 1180 stanovil Fridrich I. spolu s knížaty tři termíny, během kterých měli Jindřichovi spojenci přestoupit na císařovu stranu. Pokud by tak neučinili, hrozilo jim i jejich potomkům odebrání dědičných statků.²¹⁹ Již během prvního měsíce tažení došlo k přechodu řady vazalů, ale i ministeriálů do tábora císaře. Do Fridrichovy moci se tak bez boje dostala řada významných opěrných bodů.²²⁰ Úspěšně pokračovaly pro císaře a knížata boje také následujícího roku. Jejich vyvrcholením se stala srpnová kapitulace Lübecku. Po

²¹⁴ Pegavské anály uvádějí jako hranici obou nově vzniklých vévodství řeku Wezeru. ANN. PEGAV., s. 263. K průběhu procesu, termínech soudních jednání a důvodech rozsudku K. HEINEMEYER, *Der Prozeß*, s. 23-60; F. GÜTERBOCK, *Die Gelnhäuser Urkunde*, s. 73-135; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 197-205; H. MITTEIS, *Politische Prozesse*, 49-71.

²¹⁵ H. O. GAETHKE, *Herzog Heinrich der Löwe und die Slawen*, s. 446-449.

²¹⁶ Udělení saského falckrabství ANN. PEGAV., s. 263. K výpravě a jejímu průběhu K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 204-208.

²¹⁷ K řezenskému jednání a uvalení „*Aberachtu*“ ANN. PEGAV., s. 263; CHRON. MAG. PRES., 506-507; ANN. MAGD., s. 194-195; K. HEINEMEYER, *Der Prozeß*, s. 37-41; F. GÜTERBOCK, *Die Gelnhäuser Urkunde*, s. 123-127; H. MITTEIS, *Politische Prozesse*, s. 70-71. Udělení Bavorska Wittelsbachům ANN. PEGAV., s. 264; KRAUS, *Andreas, Geschichte Bayerns*, München 1983, s. 100-101; A. SCHMID, *Die früheren Wittelsbacher*, s. 91-105.

²¹⁸ K povýšení Štýrska H. APPELT, *Die Erhebung*, s. 206-219. Udělení titulu meránských vévodů hrabatům z Andechs H. WERLE, *Titelherzogtum und Herzogsherrschaft*, s. 278-284.

²¹⁹ ANN. PEGAV., s. 263-264.

²²⁰ K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 205.

předběžných jednáních se Jindřich objevil na listopadovém sněmu v Erfurtu, aby se podrobil císařově milosti. Na základě rozsudku knížat bylo sice potvrzeno odejmutí vévodství a lén, přesto byl Jindřich zbaven „*Aberachtu*“ a získal nazpět svoji alodiální držbu. Musel se však zavázat, že odejde na tři roky do vyhnanství, přičemž jeho návrat měl být spojen s výslovným svolením císaře.²²¹

Na první pohled se může zdát Jindřichův rychlý pád překvapivý, má však své logické opodstatnění. Přes uklidnění situace na počátku 70. let 12. století se saská knížata s Jindřichovým postavením nesmířila. Narace gelnhausenské listiny shrnuje výstižně celý problém. Jindřich „*těžce utlačoval svobodu církve i urozených říše tím, že zabíral jejich statky a omezoval jejich práva*“.²²² Současně se ale také projevil rozpor mezi představami pána a jeho vazalů o náplni lenního vztahu.

Hrabě Adolf III. ze Schauenburku při sporu o zajatce nepopíral, že je Jindřichovi zavázán službou. Povinnosti jej ale neměly nijak poškozovat. Příkazy, které by mu způsobily újmu, jednoduše odmítal splnit. Své stanovisko ale nebral jako porušení věrnosti.²²³ Jindřich naopak pravděpodobně považoval lenní závazek spojený s neomezeným osobním závazkem. Tím se dostával do střetu s dobovým pojetím reciprocity lenního poměru. V očích svých leníků se tak vlastně dopouštěl felonie, neboť je jeho požadavky poškozovaly na držených lénech. Za jiných okolností nemuselo k odvrácení se části vazalů od Jindřicha dojít. Nyní ale sehrála rozhodující roli císařova výzva.

Zárukou plné poslušnosti však nepředstavovala ani ministerialita. V jejím čele nacházíme několik rodů, jejichž členové mimo politického významu disponovali také rozsáhlým majetkovým zázemím. Z jejich bohatství pramenil odpovídající vojenský potenciál, což pro Jindřicha jistě představovalo výhodu. Silná personální závislost se však pravděpodobně ztrácela. Vedoucí vrstva vévodových ministeriálů se svých chováním

²²¹ Tamtéž, s. 206-209.

²²² DF I. č. 795, s. 362 „...*quod ecclesiarum Dei et nobilium imperii libertatem possessiones eorum occupando et iura ipsorum inminuendo graviter oppresserat...*“.

²²³ Adolf se i přes odmítnutí vydat zajatce zúčastnil dalšího Jindřichova tažení. Když však po jeho ukončení žádal o svolení k návratu do svého hrabství, byl jedním z přítomných hrabat obviněn z nevěrnosti. Adolf obhajoval nejen svoji věrnost, ale byl současně připraven dát vévodovi zadostiučinění, pokud se na něm dopustil nějaké křivdy. Jindřich sice jeho nevinu uznal, přesto neměl omluvu pro nevydání zajatců. Požadoval tedy zajatce získané při nové výpravě. Hrabě však znovu s poukazem na své náklady a ztráty odmítl. Zároveň si svým přátelům stěžoval na újmu na cti, které se mu dostalo v přítomnosti vévody. Teprve tato událost znamenala konečné odcizení. Srovnej ARNOLDI, II/16, s. 55-57.

přestávala odlišovat od běžných vazalů. Jejich hromadný přechod na stranu císaře byl pro vévodu citelnou ztrátou.²²⁴

Na postoji leníků a ministeriálů k Jindřichovi je současně patrné, že šlo více o osobní vztahy, než o pevně daný poměr mezi vazalem a pánem. Zatímco část hrabat v čele s Adolfem III. ze Schauenburku zajatce odmítla vydat, další vévodovi „věrní“ se jeho přání bez problémů podrobili. Také někteří význační ministeriálové zachovali Jindřichovi věrnost.²²⁵

Dá se shrnout, že za pádem saského a bavorského vévody nestála změna politické situace v samotném Sasku, změna ve vztahu vévody a knížat. To co se jeví jako základní rozdíl oproti událostem ze sklonku 60. let 12. století je postoj, který zaujal císař. Přesto se nedá říci, že by Fridrich I. od počátku plánoval Jindřichův pád. Od míru v Benátkách do prvního sněmu, kde byly vzneseny žaloby, uplynul více než rok. Samotná účast vévody na špýrském sněmu svědčí pro to, že se Jindřich císařova návratu nijak neobával. Mimo předvolání vévody k soudním jednáním Fridrich I. do událostí nijak aktivně nezasahoval. Vystoupení s jeho vlastní žalobou spadá až do období po vynesení achty, ani tehdy však pravděpodobně nebyla cesta k urovnání pro vévodu ztracená. Podle Arnold z Lübecku došlo po magdeburském sněmu k osobnímu setkání mezi císařem a Jindřichem. Fridrich I. měl vévodovi nabízet zprostředkování při urovnání sporu za 5000 marek. Jindřich však kvůli své „lakotě a paličatosti“ odmítl.²²⁶

Ne tedy touha po královské koruně,²²⁷ ale spíše přecenění vlastních sil bylo důvodem Jindřichova rychlého pádu. Jeho počátky leží v Chiavenně pouze nepřímě.²²⁸

²²⁴ Zajímavá je v tomto ohledu událost z počátku 90. let 12. století, kdy se Jindřich po návratu z anglického exilu pokoušel znovu získat své bývalé postavení. V této době se dostal do sporu s jedním z předních ministeriálů. Důvodem byl znovu požadavek na vydání válečných zajatců. Ministeriál odmítl a vévodu opustil. Později se přidal na stranu jeho protivníků. O rozsahu majetku některých členů ministeriality svědčí výše výkupného, které za své propuštění musel zaplatit Jindřichův číšník Jordan. „Protože byl bohatý“ (*quia peconiosus erat*), byla suma o mnoho vyšší než za zajatého hraběte. Ke sporu o zajatce a výjimečnému postavení vedoucí složky Jindřichovy ministeriality C. P. HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität*, s. 31-33. Historka o výkupném za Jordana z Blankenburku ARNOLDI, V/2, s. 149.

²²⁵ Předání zajatců ARNOLDI, II/13, 16, s. 51, 56. Významné ministeriály, kteří zůstali s Jindřichem nebo naopak přešli k císaři shrnuje C. P. HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität*, s. 30-31.

²²⁶ ARNOLDI, II/10, s. 48 „*Imperator autem quinque milia marcarum ab eo expetiit, hoc ei dans consilium, ut hunc honorem imperatorie maiestati deferret et sic ipso mediante gratiam principum, quos offenderat, inveniret. Illi autem durum visum est tantam persolvere pecuniam, et non acquiescens verbis imperatoris discesit.*“

²²⁷ J. FRIED, *Königsgedanken*, s. 312-352. Oproti „státoprávnímu“ vyzdvihují spirituální význam známé korunovační scény z Jindřichova evangeliáře E. BOSHOFF, *Welfische Herrschaft*, s. 24; W. MILDE, *Christus verheißt das Reich des Lebens*, s. 279-296.

²²⁸ Roli Chiavenny v pádu Jindřicha Lva podtrhl S. WEINFURTER, *Die Entmachung*, s. 180-189. Připouští, že císař se s knížaty domluvil již v Itálii, ačkoliv Fridrichovi původně nešlo o úplné zničení vévody, pouze o jeho oslabení.

Jindřich sice neměl povinnost císaři vyhovět, ten ji ale vzhledem ke své dosavadní podpoře, která povýšila vévodu vysoko nad ostatní knížata, mohl očekávat. Roli jistě sehrál fakt, že zatímco Jindřich císařovu žádost o pomoc nevyslyšel, jiná knížata na výzvu zareagovala. Především Wichman z Magdeburku a kolínský arcibiskup Filip, který kvůli účasti na výpravě neváhal zastavit vlastní majetek.²²⁹ Narozdíl od něj Jindřich žádost nejen odmítl, ale navíc chtěl obrátit Fridrichovy potíže ve vlastní prospěch a na úkor císaře posílit své postavení v Sasku. Filip patřil mezi první z vévodových protivníků, který se s ním po návratu z Itálie dostal do otevřeného konfliktu. Právě on také vznesl ve Špýru žalobu jménem ostatních knížat. Filipovo nasazení pro císaře kontrastovalo s postojem vévody Jindřicha a panovník se nebránil jeho stížnosti vyslyšet. Pokud se druhý nejmocnější muž v říši nebyl schopen podílet na upevňování císařské moci, nebyl ani důvod, proč nadále udržovat jeho výsadní postavení. Stejně jako se změnily základy politiky císaře k papežství a severní Itálii, změnily se i v *regnu*. Na místo vazby na mocného vévodu, která držela v šachu ostatní knížata, nastoupila skupina říšských knížat vázaných lenním poměrem přímo k císaři a udržovaných v mocenské rovnováze.

2. Vladislav II. a Bedřich

Když Vladislav II. hledal cestu, jak zajistit nástupnictví v Čechách svému synovi Bedřichovi, netušil jistě, že svým krokem dosáhne pravého opaku. Jeho rezignace ve prospěch syna z roku 1172 se nesetkala se souhlasem doma, ani u hlavy říše. Čeští předáci se cítili ohroženi ve svém nejdůležitějším právu a syn Soběslava I. Oldřich, pohybující se již celé desetiletí v císařově blízkosti, tak mohl poukazovat nejen na svoje a bratrovy nároky, ale i na nespokojenost a podporu českých předáků.²³⁰ Fridrich I. Oldřichovy stížnosti vyslyšel. Rozkázal, aby byl Oldřichův bratr Soběslav propuštěn a dostavil se spolu s Vladislavem a Bedřichem na sněm do Norimberka. Pokusy zvrátit císařovo

²²⁹ G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 97-100.

²³⁰ JARLOCH, s. 464-465. Oldřich vystupuje jako svědek císařových listin od počátku roku 1162. Zvláště v rozmezí let 1162-1167 se aktivně zapojoval do politického dění. Nacházíme ho ve dvaceti případech jako svědka především v Itálii vydaných listin. DF I. č. 347, 353, 356, 358, 359, 360, 372, 374, 382, 424, 477, 489, 491, 492, 495, 496, 515, 523, 529, 536. Naproti tomu v letech 1168-1173 se vyskytuje mezi svědky pouze ve třech případech. DF I. č. 546, 563, 594. Jednou svědčí Oldřich také na listině Wichmana z Magdeburku. CDB I. č. 241. Politická aktivita knížete Oldřicha vynikne především ve srovnání s činností biskupa Daniela, kterého v rozmezí let 1152-1167 nacházíme ve svědečných řadách císařských (královských) listin v dvaadvaceti případech DF I. č. 11, 173, 174, 182, 201, 202, 221, 228, 231, 244, 270, 271, 275, 279, 308, 310, 388, 473, 523, 529, 531, 532, 534. Ve dvou dalších případech se diplom na Danielovy politické služby přímo odvolává DF I 285, s. 98, č. 307, s. 126. K politickým okolnostem Oldřichova vyhnání a Soběslavova uvěznění J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 230-239, 260.

rozhodnutí prosbami a penězi vyzněly naprázdno. Soběslav byl tedy propuštěn, ale Čechy vzápětí opustil, neboť se obával Bedřichovy pomsty. Vyhledal císaře na sněmu v Hermsdorfu, kam jej následoval Bedřich a pravděpodobně i Vladislav. Výsledkem jednání bylo odebrání knížectví Bedřichovi a jeho udělení Oldřichovi, který jej však postoupil staršímu bratrovi.²³¹

Když si probereme důvody, které vedly k odejmutí Čech Bedřichovi, zjistíme, že se Vladislav svým činem dopustil dvou zásadních provinění. Prvním poškozeným byli čeští předáci. Bedřichovo nastolení bylo Vladislavovou iniciativou, která se obešla asi nejen bez spolupůsobení, ale také bez porady s českými „nobiles“.²³² Tím ale porušoval nejdůležitější právo českých předáků, právo volby českého knížete. O tom, jak předáci na tomto svém právu lpěli, co všechno od svého zvolence očekávali a co byli ochotni podniknout při nenaplnění svých představ, se mohl přesvědčit sám Vladislav II. na počátku své vlády. Když tedy předal Bedřichovi panství nad Čechami ze své vlastní moci, podkopával tak nejen základy postavení předáků, ale zároveň zbavoval svého syna legitimacy.²³³

Čeští předáci však nevystupují jako jediní poškození. Na svých právech se cítil být zkrácený sám císař. V Jarlochově podání odůvodňuje svůj postup dvojím způsobem. Nejprve Fridrich I., poté co se dozvěděl o Vladislavově opatření, slíbil svou podporu Oldřichovi, protože král se na císaři dopustil křivdy tím, že se s ním o věci neporadil.²³⁴ V rozsudku z Hermsdorfu je potom Bedřichovo sesazení zdůvodněno nejen zanedbaním práva českých předáků na volbu knížete, ale současně nepřijetím knížectví z rukou císaře.²³⁵ Zatímco v případě „Čechů“ je jejich postoj poměrně jasný, v případě Fridricha I. je situace komplikovanější.

Za císařovým „právním“ argumentem se mohou skrývat čistě mocensko-politické důvody. Vladislav se během své vlády dostal do vleku císařovy politiky. Jejich vzájemný vztah byl navíc v posledních letech narušen sporem o salcburský arcibiskupský stolec, v němž český král otevřeně podporoval svého syna Vojtěcha. Za to, aby zajistil Vojtěchovi

²³¹ JARLOCH, s. 465-466; V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 997-1005; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 264.

²³² „...*filium suum Fridericum solempniter intronizatum prefecit dominio totius Boemie...*“ JARLOCH, s. 464; „...*tantum tradente patre sine consensu Boemorum...*“ Tamtéž, s. 466.

²³³ To výslovně uvádí kronikář. Bedřichovi mělo být odňato knížectví, protože jej získal „...*non legitime, sicut dicebant, sed tantum tradente patre sine consensu Boemorum...*“ JARLOCH, s. 466. O „lidu“ jako garantu legitimacy dosazovaného knížete S. RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm*, s. 25. Srovnej též U. REULING, *Zur Entwicklung*, s. 227 – 270. Volba předáků jako základ pro legitimitu panovníkova nástupu je patrná také z řeči, kterou vložil do úst Soběslava I. vyšehradský kanovník. Srovnej strana 42-43 a pozn. č 133.

²³⁴ „...*filium suum ad iniuriam nostram nobis inconsultis, substituit...*“ JARLOCH, s. 465.

²³⁵ „...*et non de manu imperatoris...*“ JARLOCH, s. 466.

císařovu milost, Vladislav neváhal poníženě připomínat své zásluhy a zavazovat se k dalším povinnostem.²³⁶ Ještě v létě roku 1172 doprovázel český král císaře na polském tažení. Vladislavova abdikace a stížnost Oldřicha i předáků umožnila císaři aktivně zasáhnout do regulace nástupnictví. V osobě Oldřicha nebo Soběslava mohl podpořit nastolení knížete, který by byl povinen tuto službu řádně splatit. Ne náhodou byl s přijetím knížectví spojen závazek účasti na plánované italské výpravě.²³⁷ Fridrich I. tak mohl čistě pragmaticky využít nespokojenosti českých předáků a nároky synů Soběslava I., aby otevřeně deklaroval nadřazené postavení říše, které bylo ve vzájemných vztazích patrné již delší dobu. Císař si tak nejen zajistil tolik potřebnou vojenskou podporu na připravovaném tažení do Itálie, ale ve vztahu k Čechám dosáhl rozhodující politické převahy, která se udržela až do konce vlády jeho syna Jindřicha VI.²³⁸

Tuto rovinu celé záležitosti lze jen těžko pustit ze zřetele. Přesto může být císařův postoj motivován také jinými ohledy, než pouhou snahou prosadit svoji vůli v přemyslovských Čechách. V první řadě není zcela jasné, zda se Vladislav nastolením Bedřicha neopíral o část královského privilegia z 18. ledna 1158, udělující královskou korunu jemu a jeho nástupcům (*successores*).²³⁹ Jarlochem použitý termín „*intronizatum*“ při Bedřichově dosazení a následná zpráva, že mu byl v Herminsdorfu odebrán „*ducatus*“, svědčí spíše pro běžné knížecí nastolení. Otázkou však je, jak na Vladislavův pokus mohl nahlížet právě císař.

České nástupnictví nebylo jediné, do kterého Barbarossa během své vlády zasahoval, zajímavé pro nás mohou být především vztahy mezi hlavou říše a Dánskem. Spory mezi jednotlivými dánskými královskými rody dávaly římským panovníkům možnost ovlivňovat dánské nástupnictví. Když byli roku 1133 během sporů mezi pretendenty trůnu zabiti v Roskilde němečtí kupci, využil Lothar III. této události jako záminky k hrozbě vojenským tažením. O svatodušních svátcích roku 1134 se k císaři dostavil syn a spoluvládce dánského krále Nielse, Magnus. Spolu s lenní přísahou složil Magnus slib, kterým se za sebe a své nástupce zavazoval, že královský kandidát bude ještě před svým povýšením povinen získat souhlas císaře.²⁴⁰

²³⁶ K Vojtěchově volbě a průběhu sporu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 968-997.

²³⁷ JARLOCH, s. 466.

²³⁸ Vladislavovu závislost na říšské politice velmi kriticky hodnotí Z. FIALA, *Vztah*, s. 70-71; TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, s. 152-153. K Fridrichovu pragmatismu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 997-1009. O vlivu Štaufů na českou politiku po roce 1173 J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 313-328.

²³⁹ CDB I č. 180, s. 176-178.

²⁴⁰ W. PETKE, *Lothar von Süpplingenburg*, s. 173.

Dánské poměry zaměstnávaly také Fridricha Barbarossu. Na sněmu v Merseburku v květnu roku 1152 rozhodoval spor mezi dvěma uchazeči o trůn.²⁴¹ V červnu roku 1158 se na sněm do Augšpurku dostavili vyslanci nově zvoleného krále Valdemara (1157-1182) a žádali císaře o potvrzení volby a obléhnutí Dánskem. Ten však obojí odložil až do doby po návratu z italského tažení, neboť se chtěl s Valdemarem nejprve osobně setkat. Lenní přísahu vykonal Valdemar až v roce 1162 u příležitosti setkání v Saint Jean de Losne.²⁴² Již roku 1165 však Valdemar nechal svého nedospělého syna Knuta provolat králem. Nestalo se tak na běžném sněmu před zástupci jednotlivých urozených rodů (thing), ale uprostřed shromážděného vojska, před výpravou proti Slovanům. Teprve po návratu z výpravy nechal Valdemar své rozhodnutí potvrdit v Roskilde přítomnými předáky, kteří uznali Knutovo povýšení a ustanovili ho dědicem otcovy hodnosti. Roku 1170 byl Knut pomazán a korunován arcibiskupem Eskilem z Lundu. Spolu s korunovaci proběhla kanonizace Valdemarova otce Knuta Lawarda. Po otcově smrti roku 1182 odmítl Valdemarův syn Knut VI. (1182-1202) obnovit lenní vztah k císaři.

Ještě na počátku Barbarossovy vlády dávaly spory mezi jednotlivými kandidáty králi možnost rozhodovat o nástupnictví a také Valdemar žádal o potvrzení své volby a obléhnutí. V průběhu 60. let se situace mění. Valdemar prosadil nástupnictví svého syna nejen proti dánským velmožům, ale nevyžádal si pro něj ani císařův souhlas. Zajímavá je také postava arcibiskupa Eskila, ten byl totiž přívrženec papeže Alexandra III. a kanonizaci Knuta Lawarda provedl s jeho souhlasem. Pokud tedy také pomazání a korunovaci nového krále provedl papeži věrný arcibiskup, staví to královskou hodnost oproti minulosti na jinou úroveň. Zatímco zisk Valdemarovy koruny byl ještě spojen s císařským uznáním a lenní přísahou, Knutova korunovace postavila vztahy mezi dánským královstvím a říší na zcela nový základ. O tom, že se Knut necítil vázán staršími zvyklostmi svědčí dostatečně jasně jeho odmítnutí složit lenní přísahu.²⁴³

Porovnáme-li vývoj v Dánsku s událostmi v Čechách z let 1172-1173, narazíme na jeden zásadní rozdíl. Víme sice o předání Čech Bedřichovi, není však jasné, zda byla intronizace chápána jako nastolení budoucího krále. Víme pouze, že nedošlo ke královské korunovaci, ta by jistě neunikla pozornosti pramenů.²⁴⁴ Z krátkého období mezi Bedřichovým dosazením a sněmem v Hermsdorfu nemáme dochovanou žádnou listinu, která by nám blíže doložila, jakou titulaturu po svém nástupu k vládě Bedřich používal.

²⁴¹ O. ENGELS, Friedrich Barbarossa und Dänemark, s. 371.

²⁴² Tamtéž, s. 375.

²⁴³ Tamtéž, s. 375-385.

Přesto máme určité náznaky, že Bedřichovo nastolení bylo chápáno jako nastolení královské. V prvé řadě je to zpráva análů z kláštera Klosterneuburk, která udává, že „*Rex Bohemorum confectus senio filium suum Fridericum in locum suum absque consensu imperatoris substituit,...*“. Rozhněvaný císař tedy na sněmu „...*regiam potestatem quam quasi ex hereditate sibi vendicaverant, ab ipsis abstulit,...*“ a následně „...*Zabezlaum...ducem Bohemie constituit.*“²⁴⁵ To, že byl v Hermsdorfu sesazen český král ostatně udávají i jiné prameny, ačkoliv vzhledem k absenci jmen se jejich výpověď může vztahovat pouze na Vladislava II. a ne Bedřicha.²⁴⁶ Výpověď prvně jmenovaných análů je však jasná, Bedřich si měl nárokovat královský titul, „*jakoby byl dědičný*“. Možná, že právě klosterneuburské anály nám vystihují základní rozdíl v nazírání královského titulu z české a říšské strany. Jejich podání se kryje s Jarlochem v důvodu císařovy nespokojenosti, protože Vladislav II. ustanovil Bedřicha bez porady (souhlasu) s císařem. Dále však samostatně rozvádějí, že motivem Vladislavova činu bylo přesvědčení o dědičnosti královského titulu. Dědičnosti, kterou český král spojil s principem primogenitury. Pojetí královské hodnosti předávané „*ex hereditate*“ se ovšem neshoduje s ustanovením listiny, která dědictví zajišťuje všem nástupcům (*successoribus*).²⁴⁷

Právě v tomto rozdílu může být zásadní problém. Udělením královské hodnosti všem nástupcům by neměnilo nic na nástupnických poměrech v Čechách. Stejně jako měla všechna přemyslovská knížata teoretický nárok na zisk pražského stolce, měla by nárok na zisk královské hodnosti. Udělení královského titulu bylo jistě prestižní záležitostí a povyšovalo Čechy v mezinárodním ohledu, neregulovalo však nástupnickou otázku. Podobně jako v Dánsku existovala řada „královských“ rodů, v Čechách existovala řada příslušníků jednoho rodu s nárokem na korunu. Tím by císař ani jeho nástupci neztratili nic z výhod, které jim soupeření jednotlivých přemyslovských větví přinášelo.

Jinak by ovšem situace vypadala, pokud by se právo královské hodnosti omezilo jen na Vladislavovy potomky. Dědičnost v rámci primogenitury by v podstatě vyloučila ze hry nejen zbylé větve rodu a české předáky, ale také císaře. Situace by mohla být o to nebezpečnější, že císař nebyl jediný, kdo si osoboval právo královské korunovace.

²⁴⁴ J. KEJŘ, Korunovace, s. 658.

²⁴⁵ CON. CLAUS., s. 630 „*Imperator Fridericus in nativitate Domini curiam Auguste celebravit. Rex Bohemorum confectus senio filium suum Fridericum in locum suum absque consensu imperatoris substituit, unde imperator commotus curia ipsis indicta, regiam potestatem quam quasi ex hereditate sibi vendicaverant, ab ipsis abstulit, et quemdam Zabezlaum consanquineum ipsorum, quem ipsi multis annis incarceraverant, regio nomine sublato, ducem Bohemie constituit.*“

²⁴⁶ ANN. PEGAV., s. 260 „...*imperator habuit curiam in Ermindorf, ibi rex Boemie deponitur et Zibislao ducatus datur.*“; AUCTIONARIUM, s. 555 „*Fridericus imperator regem Boemum deposuit.*“

²⁴⁷ J. KEJŘ, Korunovace, s. 648.

Pomazání a korunovace Knuta VI. Eskilem z Lundu, která se jistě odehrála minimálně s tichým souhlasem papeže, přerušila všechna dosavadní spojení mezi dánskou královskou hodností a osobou císaře. V Čechách sice chyběla samostatná církevní organizace, nesmíme ale zapomínat na schizma, v němž se díky spojení papeže Alexandra III. s Lombardskou ligou na konci 60. let 12. století přesouvala převaha pomalu na stranu anticísařské koalice. Nejpevnější oporou papeže na půdě království bylo právě salcburské arcibiskupství.²⁴⁸ Vladislav až s nepochopitelnou urputností lpěl na udržení synova postavení. Za Vojtěchem stál také papež, který dokonce otevřeně vyzýval českého krále a rakouského vévodu k vojenskému vystoupení na jeho podporu. Císař přes všechno ujišťování o Vojtěchově věrnosti ze strany krále hodlal v Salcburku prosadit svou vůli. K odvrácení kléru od arcibiskupa využil Vladislavovy písemné sliby, jimiž se král zavazoval nejen k vyloženým úplatkům, ale také k Vojtěchovu demonstrativnímu odřeknutí se papeže Alexandra. Přes nespornou císařovu převahu, nebyla však salcburská otázka roku 1172 vyřešena, zvláště Vojtěch se odmítal podrobit.²⁴⁹

Do rozjitřených událostí okolo salcburského arcibiskupství se vmísila Vladislavova abdikace a Bedřichovo nastolení. Není samozřejmě jisté, že by oba Přemyslovci postupovali podle výše uvedeného schématu. Zvláště otevřený příklon na stranu Alexandra III., který by zajistil případnou královskou korunovaci, se nejeví jako pravděpodobný. Přesto nám zpráva klosterneuburských análů může naznačovat, jak byla celá záležitost chápána na císařském dvoře. Musíme si také uvědomit, že to, co je pro nás uzavřený příběh, byla v roce 1172 otevřená otázka. Pro císaře totiž mohl být Vladislavův postup skutečně překročením ustanovení daných královských privilegiem. Zatímco Vladislav byl za svoji knížecí hodnost zavázán „Čechům“ a za královské povýšení císaři, Bedřich byl nastolen jen z otcovy vůle. Jistě, v případě Bedřicha nedošlo, a vzhledem ke krátkému období jeho vlády ani dojít nemohlo, ke královské korunovaci. Je však otázkou, zda si císař mohl dovolit čekat, ke komu by se Bedřich kvůli získání koruny obrátil. V tomto ohledu nelze pustit ze zřetele osobu a postoj arcibiskupa Vojtěcha. Na klidu nemusela Fridrichovi I. přidat ani otevřená neochota propustit Soběslava a dostavit se spolu s ním na císařský sněm.²⁵⁰

Za tragickými událostmi z let 1172-1173 tak může stát jak prostý císařův oportunismus, který ho nabádal využít každé situace k posílení svého vlivu na mocného

²⁴⁸ B. TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat*, s. 399-402.

²⁴⁹ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 987-994; B. TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat*, s. 401.

spojence. Stejně tak je ale možné, že za vším stojí naprostý rozdíl v chápání královské hodnosti z roku 1158. Případný Vladislavův výklad by od základu změnil vztah císaře k českému králi. Doposud omezené možnosti zasahovat do vývoje v Čechách díky využití vnitrodynastických sporů, by nyní v podstatě zanikly. Podobný směr vývoje byl pro císaře ještě možný ve vzdáleném Dánsku, těžko ale mohl být, byť jen v náznacích, přípustný v případě přemyslovských Čech.

3. Markrabství moravské

Vláda Soběslava II. v Čechách trvala pouhých pět let. Spor s rakouskými vévody o Vitorazsko, provázený vpády českého vojska na rakouské území, vynesl Soběslavovi nejen papežskou klatbu, ale také nepřátelství císaře. Příležitost nyní dostal roku 1173 sesazený Bedřich, kterému císař udělil Čechy v léno. S pomocí rakouského vévody Leopolda V. (1177-1194) a znojemského údělníka Konráda Oty se Bedřich ještě na konci roku 1178 zmocnil Prahy. O rok později byl ze země definitivně vyhnán Soběslav II., který krátce na to zemřel.²⁵¹

Z Jarlochových zmínek je patrné, že Bedřich panovnickými schopnostmi příliš nevynikal. Navíc byl hned úvod jeho vlády spojen s vybíráním těžké berně, která měla zajistit peníze slíbené císaři.²⁵² Vše vyvrcholilo Bedřichovým vyhnáním roku 1182, na němž se podíleli nejen urozenější z Čechů, ale i dřívější spojenec Konrád Ota. Bedřich se v tísní obrátil o pomoc k císaři. Fridrich I. obeslal předáky i znojemského údělníka před svůj soud do Řezna. Pod pohrůžkou obvinění ze zločinu proti císařskému majestátu přijali čeští předáci zpět vypuzeného knížete. Konrádu Otovi císař podle Jarlochových slov „poručil, aby se spokojil s Moravou“.²⁵³ Události z roku 1182 měly svou dohru o tři roky později. Bedřich, rozhněvaný na Konráda pro starou křivdu, využil zaneprázdnění Fridricha I. v Itálii a poslal na Moravu vojsko pod vedením svého bratra Přemysla. Důvodem k tažení byla jednak Konrádova účast na Bedřichově vyhnání roku 1182, ale zároveň i odcizení Moravy. Konrád se podle Jarlochova výroku „*tvářil, jakoby ji držel ne*

²⁵⁰ JARLOCH, s. 465.

²⁵¹ JARLOCH, s. 475; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1010-1053; J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 313-316.

²⁵² JARLOCH, s. 464, 476. O peněžním slibu Tamtéž, s. 475.

²⁵³ Tamtéž, s. 481 „*Sic sapiens imperator coniurationem rebellium sapienter repressit et isti quidem Boemiam reddedit, illum vero Moravia contentum esse precepit.*“

z jeho ruky (Bedřicha), nýbrž z ruky císařovy“.²⁵⁴ Tato pasáž spolu s markraběcím titulem, užívaným Konrádem Otou, dala vzniknout učení o vzniku moravského markrabství, bezprostředního říšského knížectví.²⁵⁵

Pokud chceme Moravu chápat jako říšské knížectví, musíme si nejprve říci, co povýšení do stavu říšských knížat znamenalo. Naznačili jsme, že vláda Fridricha Barbarossy je spojena se snahou o upevnění lenních principů. Císař se snažil posílit především lenní vazbu s mocnými vazaly. To souvisí také s teritoriální proměnou říše. Velká vévodství byla rozbita a na jejich místo nastoupila říšská knížectví s bezprostřední lenní vazbou na krále. V rámci doposud heterogenní masy říšské aristokracie, zahrnující aristokracii od vévodů až po drobné urozené (tzv. *ältere Reichsfürstenstand*) se vytváří nová, privilegovaná skupina. Tato duchovní a světská říšská knížata (tzv. *neuere Reichsfürstenstand* – pro světská knížata je zlomovým momentem v jeho vývoji rok 1180) tvořila uzavřený stav, jehož základní charakteristikou byla nejen bezprostřední lenní vazba ke králi, ale především držba teritoriálního panství, v jehož rámci knížata vlastnila vrchnostenská práva. Dá se říci, že říšská knížata měla na svém teritoriu vykonávat stejná práva, která jsme na začátku práce charakterizovali jako práva vévodská. Právě vykonávání takových pravomocí – v první řadě se jednalo o plné disponování soudními právy včetně hrdelního soudnictví – se zdá jako rozhodující kritérium. Ne všichni bezprostřední leníci krále se mohli stát říšskými knížaty právě proto, že nedrželi na svém území nejvyšší soudní pravomoci. Říšský kníže nemohl být zároveň vazalem nikoho jiného, než římského krále. Výjimku tvořily pouze případy, kdy světský kníže držel církevní léno a byl tedy vazalem knížete duchovního. Stav říšských knížat měl i titulární ohraničení. Proto v případech povýšení mezi říšská knížata byla nově tvořena markrabství či vévodství.²⁵⁶

²⁵⁴ Tamtéž, s. 506 „*Fridericus dux iratus Cunrado de Moravia, tum pro antiqua iniuria, qua eum ante tres annos regno pellere tentaverat, tum etiam pro alienatione Moraviae, quam non ab eo, sed de manu imperatoris tenere gestiebat...*“.

²⁵⁵ O vzniku a vývoji této teorie M. WIHODA, *Vznik*, s. 454-458.

²⁵⁶ K vytváření stavu říšských knížat a k rozlišení mezi tzv. „*ältere a neuere Reichsfürstenstand*“ především J. FICKER, *Vom Reichsfürstenstande I (passim)*. Novější práce oproti Fickerovi namítají, že před rokem 1180 nelze mluvit o knížecím stavu. Na místo výrazu „*ältere Reichsfürstenstand*“ se tedy hovoří pouze o „*ältere Reichsfürsten*“ či pouze „*Reichsfürsten*“. Rok 1180 tak neznamenal změnu ve stavu říšských knížat, ale jeho vznik. Srovnej K. HEINEMEYER, *König und Reichsfürsten*, s. 4 a nasl. Obecně k přeměně struktury říše G. BARRACLOUGH, *Die mittelalterlichen Grundlagen*, s. 172-175; H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 342-390; H. MITTEIS, *Der Staat des hohen Mittelalters*, s. 256-259; H. K. SCHULZE, *Grundstrukturen*, Bd. I., s. 64-66. Rozhodující význam teritorializace šlechty a zisku nejvyšších soudních pravomocí pro utváření stavu říšských knížat podtrhli T. MAYER, *Fürsten und Staat*, s. 276-294; E. E. STENGEL, *Land- und lehnrechtliche Grundlagen*, s. 133-173. Obecná charakteristika duchovních a světských knížat K. H. SPIEB, *Das Lehnswesen*, s. 36-38.

Vzhledem k tomu, že Morava nebyla do roku 1182 v žádném samostatném státoprávním poměru k říši, muselo by v Řezně dojít k jejímu vynětí ze svazku s Čechami a povýšení na říšské knížectví. Zároveň by musel být Konrád Ota povýšen na říšského knížete s titulem markraběte.²⁵⁷ Z 80. let 12. století máme dochován průběh vytvoření říšského knížectví Namur a s tím spojené povýšení henegavského hraběte na markraběte. Můžeme si tedy přiblížit, jak celý proces vypadal.

Roku 1163 ustanovil bezdětný Jindřich Slepý, hrabě z Namuru a Lucemburku svou sestru Alici, jejího manžela hraběte Balduina IV. z Hennegau (1120-1171) a jejich syna Balduina V. (1171-1195) dědici svého alodiálního majetku. O několik let později v letech 1182/83 však došlo k ustanovení Balduina V. nejen dědicem alodu, ale i lén. Se souhlasem císaře byl celý projekt dědictví uskutečněn v květnu roku 1184 na sněmu v Mohuči.²⁵⁸ Fridrich I. však již měl zároveň plán tvorby nového říšského knížectví. Markrabství Namur mělo v oblasti tvořit protiváhu narůstající moci kolínského arcibiskupství. I přes komplikace způsobené odporem arcibiskupa Filipa a narozením dědičky hraběte Jindřicha došlo 23. prosince 1188 na sněmu ve Wormsu k vytvoření nového markrabství. Balduin V. odevzdal Jindřichovi VI. své alodiální državy, ze kterých král vytvořil spojením s lény Jindřicha Slepého říšské markrabství. Jako říšské léno byla marka udělena henegavskému hraběti, který se po složení lenní přísahy stal říšským knížetem (*princeps imperii*) a markrabětem (*marchio*).²⁵⁹ Oficiální privilegium bylo vystaveno v září 1190 na sněmu ve švábském Halle a pro Balduina jej přijal jeho kancléř Gislebert. Po Gislebertově návratu k hraběti byli svoláni „*milites terre*“, v jejichž přítomnosti bylo privilegium přečteno v klášteře St. Alban. Následovala slavnostní procesí v důležitých centrech panství, při kterých byl Balduin přijímán v kostelech jako „*princeps novus*“. Došlo i na změnu pečeti, původní s nápisem „*Comitis Hanoniensis*“ byla zničena a nahrazena novou s opisem

²⁵⁷ Tak celou záležitost chápe např. E. BARBOROVÁ, Postavení Moravy, s. 311-318; Z. MĚŘÍNSKÝ, Morava, s. 24; J. VÁLKA, Středověká Morava, s. 43-45; W. WEGENER, Böhmen, s. 186-189. Za pouze teoretický, bez skutečného státoprávního odtržení, považuje vznik markrabství A. KÖSTER, Die staatlichen Beziehungen, s. 45-48.

²⁵⁸ DF I. č. 857, s. 90-91.

²⁵⁹ GISLEBERTI, s. 206 „*Comes autem Hanoniensis, sicut predictum est, omnia allodia comitis Namurcensis, tam ea que iam possidebat, quam ea que comes Namurcensis adhuc habebat, ad honorem Namurcensem et de Rocha et de Durbui pertinentia in manum domini regis dedit. Dominus autem rex adunatis tam allodiis quam feodis et familiis et ecclesiis in istis comitatibus sitis, ad imperium pertinentibus, ex eis principatum, qui marchia dicitur, fecit, et eandem marchiam comiti Hanoniensi in feodo ligio concessit, unde comes Hanoniensis ligium ei hominum fecit sub testimonio principum, ... Sicque comes Hanoniensis et princeps imperii et marchio Namurcensis factus est.*“ K posílení štaufského vlivu v regionu vytvořením namurského markrabství O. ENGELS, Der Niederrhein, s. 190-199; J. L. KUPPER, Friedrich Barbarossa im Maasgebiet, s. 234-238.

„*Marchionis Namurcensis et comitis Hanoniensis*“.²⁶⁰ Znovu si nechal Balduin potvrdit privilegium po císařské korunovaci Jindřicha VI. v září roku 1191, tentokrát bylo opatřeno císařskou zlatou pečetí.²⁶¹ Na svoji nově vytvořenou hodnost se markrabě odvolával také ve vlastních listinách. V darovací listině klášteru St. Alban z roku 1192 „...*Heinricus sextus Romanorum imperator...me marchionem et principem imperii preeunte principum suorum iudicio et eorum subveniente consilio fecisset...*“, podobně k roku 1195 „...*factus fuit marchio Namucensis et princeps imperii...*“. Běžné bylo používání titulu „*primus marchio Namucensis*“.²⁶²

Nešlo ale jen o privilegia a listiny. Nejvýrazněji se dal vyjádřit status jednotlivých knížat v rámci dvorských slavností a sněmů. Při této příležitosti byl obzvláště důležitý proklamovaný osobní vztah k císaři. Bezprostřední služba panovníkovi při takové příležitosti povyšovala a její vykonávání se mohlo stát důvodem ostrých sporů. Tak se roku 1184 během sněmu v Mohuči rozhořel spor mezi opatem z Fuldy a kolínským arcibiskupem, komu při slavnostní korunovaci náleží místo po císařově levici. Jen s námahou se císaři a jeho synovi Jindřichovi VI. podařilo zabránit ozbrojené srážce vazalů obou znesvářených duchovních. Okolo korunovace se točil také spor, kdo po jejím ukončení ponese v průvodu před císařem jeho meč. Nakonec tento čestný úkol připadl hraběti Balduinovi Henegavskému. Ten prokazoval čestnou službu císaři již během předcházejícího turnaje.²⁶³

Když si uvědomíme, že již v Mohuči se jednalo o vzniku markrabství Namur, jeví se služba konaná hrabětem císaři jako představení říšského knížete. Stejně tak jako veřejné čtení císařského privilegia a následná slavnostní procesí lépe než listina samotná demonstrovaly povýšení henegavského hraběte před Balduinovými leníky. Bezprostřední ceremoniální služba císaři vyzdvihovala novou hodnost před ostatními říšskými knížaty a to i přes to, že povýšení nebylo zatím potvrzeno listinnou formou.

²⁶⁰ GISLEBERTI, s. 224-225 „*Gislebertus clericus ad dominum suum comitem Hanoniensem revertens, ...Comes autem, convocatis militibus terre illius, coram omnibus privilegium quod a domino rege Romanorum habebat in monasterio Sancti Albani legi fecit, ut eius honorem et ius suum plenius cognoscerent. Inde ipse comes in monasterio Sancti Albani cum sollempni proccesione, deinde in Montibus in ecclesia beate Waldetrudis, postea Valencenis in ecclesia sancti Iohannis, susceptus est tamquam princeps novus, et sigillo, cuius inscriptio erat tantummodo COMITIS HANONIENSIS, fracto, novum fecit, cuius inscriptio fuit MARCHIONIS NAMURCENSIS ET COMITIS HANONIENSIS.*“

²⁶¹ Tamtéž, s. 231 „*Et quia dominus rex Romanorum antea novus factus erat imperator, postea sepe dictus comitis Hanoniensis nuntius effecit in illis partibus, ubi dominum imperatorem Henricum invenit, scilicet apud Reatum civitatem, quod privilegium, quod ab ipso domino imperatore apud Augustam super bonis comitis Namurcensis sigillo regio signatum habuerat, ibidem renovatum sub testimonio principum tam Lumbardie quam et Apulie et Theutonie renovatum, et sigillo imperiali aureo roboratum, et ipsi comiti transmissum fuit.*“

²⁶² J. FICKER, Vom Reichsfürstenstande I., s. 108.

Vrátíme-li se nyní k událostem z Řezna roku 1182, překvapí nás na první pohled skoupá výpověď pramenů. To je nápadné o to více, že povýšení mezi říšská knížata není nikterak častým jevem. V období od konce 12. do počátku 14. století k němu došlo ve čtyřech případech. V letech 1184-1188 markrabství Namur, roku 1235 bylo vytvořeno vévodství Brunšvik, v roce 1292 se stal říšským knížetem lantkrabě Jindřich Hesenský a konečně mezi léty 1310-1313 hrabě Amadeus Savojský. Za povšimnutí stojí jistě fakt, že ve všech případech se znění listin po formální stránce shoduje. A že tedy pro vytvoření říšského knížectví existovala určitá daná šablona.²⁶⁴ Případ holandského hraběte, který přes císaři nabízený peněžní obnos povýšení do stavu knížat nedosáhl, svědčí o tom, že vstup mezi *principes imperii* nebyl samozřejmostí.²⁶⁵

Nic z toho, co doprovázelo vznik nového říšského knížectví nám však prameny v případě Moravy nenaznačují. Jarloch, který psal více jak tři desetiletí po událostech z roku 1182, nemusel být o průběhu řezenského jednání docela přesně zpraven. Nebyl však jediný, kdo si ho povšiml. V letech 1190-91 vzniklo v klášteře Zwettl pokračování zděšších análů.²⁶⁶ K roku 1182 udávají: „*Otto Moraviensis fraude Boemorum ducem Fridericum terra sua privare conatur, sed per imperatorem Fridericum est prohibitus.*“²⁶⁷ Ani zde tedy nic o povýšení Moravy neslyšíme. Naopak, Konrád vystupuje zřetelně v roli provinilce, který se násilnou cestou pokusil připravit Bedřicha o vládu, čemuž zamezil císařův zásah. Jak v podání análů, tak Jarlocha se průběh řezenské schůzky jeví spíše jako soud nad odbojným úředníkem a předáky. Rozhodně ani náznakem nepřipomíná nic, co by nám dovolilo pomýšlet na akt s tak dalekosáhlými politickými důsledky, jako by bylo vytvoření na císaře bezprostředně vázaného moravského markrabství. Jeho vznik by měnil politickou mapu střední Evropy srovnatelnou měrou, jako povýšení bavorské Východní marky na vévodství. Stejně jako v případě markrabství Namur by byl motivován politickými ohledy, především posílením pozice štaufského panovníka v regionu. Nově vytvořená vazba moravského markraběte na císaře, by pak byla jistě, stejně jako v případě Balduina V., dostatečně zřetelně prezentována.

Sněm ze září roku 1182 k tomu nemusel nabízet vhodnou příležitost. Svědci vystupující na dochovaných listinách dávají tušit spíše méně významný, lokální sněm.²⁶⁸

²⁶³ GISLEBERTI, s. 142-143; M. LINDNER, Fest und Herrschaft, s. 151-170.

²⁶⁴ E. E. STENGEL, Land- und lehnrechtliche Grundlagen, s. 158-162.

²⁶⁵ J. FICKER, Vom Reichsfürstenstande I., s. 109-110.

²⁶⁶ Právě pro 70. a 80. léta 12. století je jejich výpovědní hodnota vysoce ceněna W. WATTENBACH, F. J. SCHMALE, Deutschlands Geschichtsquellen Bd. I., s. 223-224.

²⁶⁷ CON. ZWETL., s. 542.

²⁶⁸ DF I. č. 831-832, s. 40-43.

Jinak ale vypadá situace o pět let později. V březnu roku 1187 se v Řezně sešel sněm s reprezentativním zastoupením. Arcibiskup mohučský a salcburský, řada biskupů včetně pražského Jindřicha Břetislava, vévodové švábský, rakouský, bavorský. Mezi přítomnými nechyběl ani kníže Bedřich a Konrád Ota.²⁶⁹ České záležitosti se projednávaly a nechyběla příležitost „představit“ markraběte jako nového říšského knížete. Přesto se prameny o něčem podobném nezmiňují. Je otázkou, zda by celý proces ovlivnily dohody v Kníně. Sledujeme-li podíl Fridricha I. a Jindřicha VI. na vzniku markrabství Namur, vidíme několikaleté cílevědomé úsilí.²⁷⁰ Pokud by roku 1182 došlo k dohodě o povýšení Moravy na říšské knížectví, těžko by se Barbarossa, i vzhledem ke své politické převaze nad českým knížetem, nechal od takového plánu odradit schůzkou, o které navíc nevíme nic určitého. O to méně je pravděpodobná možnost, že by v Kníně, dohodou mezi Bedřichem a Konrádem Otou, byla „zrušena přímá lenní závislost Moravy na Říši“.²⁷¹

Postavení Konráda jako říšského markraběte má podtrhovat především jeho vlastní titulatura.²⁷² Titul markrabě (*marchio*) používá Jarloch pouze k roku 1184.²⁷³ Konrád vystupuje ve dvou případech jako svědek na císařských listinách. Prvně je uveden mezi svědky v listopadu roku 1186 „*Otonis marchionis de Merheren*“,²⁷⁴ podruhé na již zmiňované listině z 5. března 1187 jako „*Otto marchio Moravie*“.²⁷⁵ Sám na sebe jako na bývalého markraběte odkazuje až v době po svém nastoupení na pražský trůn v listině z 25. října 1190 „*Otto dei gratia dux Boemorum, quondam marchio Moravie*“.²⁷⁶ V prvé řadě samotný titul nevypovídá nic o státoprávním poměru. Také v jiných případech nacházíme po roce 1180 markraběcí či dokonce vévodskou titulaturu, která nemá odpovídající reálnou náplň.²⁷⁷ Právě ta je ale rozhodující. Přihlédneme-li opět k povýšení Balduina Henegavského, zjistíme, že titul markrabě a s ním spojené povýšení do stavu říšských knížat se odvozuje od vzniku říšského knížectví – markrabství. Výslovně to uvádí listina z roku 1184. Císař se zavazuje vytvořit z alodiální i lenní držby říšskou marku (*marchiam imperii*), kterou přijme henegavský hrabě. Právě díky přijetí této marky, bude jako přímý

²⁶⁹ Srovnej svědečnou řadu CDB I č. 315, s. 287 (DF I. č. 956, s. 229).

²⁷⁰ V listině z května roku 1184 se výslovně říká, že pokud by císař zemřel před uzavřením celé záležitosti, ujme se jejího dokončení Jindřich VI. „*Si vero dominus imperator ante huius rei consummationem decesserit, dominus rex filius eius idem negocium debito effectui mancipabit*“ DF I. č. 857, s. 91.

²⁷¹ J. VÁLKA, Středověká Morava, s. 45. Srovnej J. KEJŘ, O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy, s. 241-242; M. WIHODA, Vznik, s. 461-462.

²⁷² W. WEGENER, Böhmen, s. 189-190.

²⁷³ JARLOCH, s. 497.

²⁷⁴ DF I. č. 953, s. 224.

²⁷⁵ CDB I č. 315, s. 287 (DF I 956, s. 229).

²⁷⁶ CDB I č. 326, s. 299.

²⁷⁷ J. FICKER, Vom Reichsfürstenstande I., s. 196-198.

leník císaře „označen“ za říšského knížete.²⁷⁸ Stejně chápe celou věc privilegium z roku 1190²⁷⁹ a také sám Balduin, který své postavení říšského knížete a markraběte odvozuje ze zisku Namuru.²⁸⁰ Ne tedy titul „*marchio*“, nýbrž pojetí země jako marky (*marchia*) s příslušnými právy, je rozhodující pro příslušnost ke stavu říšských knížat. Jinými slovy říšským knížetem se mohl stát pouze ten, kdo byl bezprostředním leníkem císaře a především držitelem vlastního knížectví.²⁸¹ Odkaz na markrabství moravské však v době Konráda Oty nikde nenacházíme. Jediný výraz, který by v Jarlochovi pro období po roce 1182 odpovídal terminologii používané při popisu říšského knížectví, navíc příznačně mluví o jednotném státním útvaru. Tak mají Přemysl a jeho bratr Vladislav Jindřich vládnout jeden v Čechách, druhý na Moravě, přesto však v jednom knížectví.²⁸²

Ostatně Konrád není ani prvním, kdo titulu markrabě používal. Již roku 1179 je jako „*marggravius de Moravia*“ jmenován Bedřichův bratr Přemysl.²⁸³ Přemyslovo označení, neobvyklé již svou formou, bývá vysvětlováno jako titul knížecího zástupce na Olomoucku.²⁸⁴ Právě olomoucký úděl byl pravděpodobným jádrem sporu, který vyvrcholil Konrádovým příklonem na stranu českých předáků proti Bedřichovi. Konrád usiloval o Olomoucko a jeho držitelem se stal díky událostem z roku 1182. Ačkoliv tím sjednotil Moravu pod svou vládou, neznamená to ještě důvod ke změně státoprávního poměru obou zemí. Český kníže se i nadále považoval za svrchovaného vládce. To jasně dokládá spor o obsazení olomouckého biskupství, kam Konrád dosadil vlastního kandidáta. V Praze jeho čin vyvolal pobouření, jehož následkem byla tažení pod Přemyslovým vedením.²⁸⁵ Tomu přesně odpovídá již zmiňovaný Jarlochův výrok. Nešlo o to, že by Konrád držel Moravu z rukou císaře, to ostatně kronikář ani netvrdí. Konrád si na Moravě počínal jako nezávislý

²⁷⁸ DF I. č. 857, s. 91 „...*tam feodis quam allodiis iamdictis dominus imperator marchiam imperii ex eis constituet, quam marchiam comes Haynoensis a domino imperatore accipiet et ex ea princeps imperii et ligius homo censebitur...*“.

²⁷⁹ GISLEBERTI, s. 206 „*Dominus autem rex adunatis tam allodiis quam feodis et familiis et eclesiis in istis comitatibus sitis, ad imperium pertinentibus, ex eis principatum, qui marchia dicitur, fecit, et eandem marchiam comiti Hanoniensi in feodo ligio concessit, unde comes Hanoniensis ligium ei hominum fecit sub testimonio principum, ...Sicque comes Hanoniensis et princeps imperii et marchio Namurcensis factus est.*“

²⁸⁰ J. FICKER, Vom Reichsfürstenstande I., s. 108, roku 1192 „...*Namucensis castri, quod me ex parte avunculi mei Henrici comitis Namuci et Lusceleborg, jure hereditario contingebat, me sublimasset et Henricus sextus Romanorum imperator ex honore ipsius castri et eius appenditiis me marchionem et principem imperii preeunte principum suorum iudicio et eorum subveniente consilio fecisset...*“, stejně tak roku 1195 „...*qui jure hereditario Namurcum adeptus fuit unde factus fuit marchio Namucensis et princeps imperii...*“.

²⁸¹ Srovnej K. HEINEMEYER, König und Reichsfürsten, s. 26-37; K. H. SPIEB, Das Lehnswesen, s. 38; E. STENGEL, Land- und lehnrechtliche Grundlagen, s. 141-162.

²⁸² JARLOCH, s. 514-515 „...*ille in Moravia, iste in Boemia principarentur et esset ambobus, sicut unus spiritus, ita et unus principatus...*“.

²⁸³ CDB I č. 291, s. 259 (DF I. č. 782, s. 343).

²⁸⁴ J. KEJŘ, O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy, s. 237-238; M. WIHODA, Vznik, s. 456.

²⁸⁵ J. KEJŘ, O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy, s. 240-241; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 316-319.

vládce, čímž v očích Prahy poškozoval českého knížete. Celý spor, za kterým udělalo tečku setkání v Kníně, byl tak jen dalším z řady „utkání“ o práva vedlejších větví rodu a o míru jejich závislosti na pražském knížeti. Roli v těchto událostech hraje nejen samotná osobnost moravského údělníka, ale také vytváření politického národa Moravanů a jejich sebeuvědomění.²⁸⁶ To, k čemu došlo v roce 1182 a v letech následujících je tak v první řadě věcí domácího vývoje,²⁸⁷ pro jehož pochopení není třeba vytvářet žádné dalekosáhlé státoprávní konstrukce.

4. Sedlecko

Zajímavou kapitolou, která se může vázat k roku 1182, je dočasný přechod západočeského Sedlecka pod přímou svrchovanost císaře. O tom, že Fridrich I. Sedleckem přímo disponoval, svědčí nejen odvolávání se na jeho osobu jako na donátora, ale také vystupování císařského úředníka v hradském centru provincie. Současně na Sedlecko proniká štaufská ministerialita. Je pravděpodobné, že oblast sedlecké kastelánie měla být zahrnuta do tvořícího se bloku souvislých držav budovaných Štaufy v oblastech okolo Norimberka, Altenburku, Chebu, ve Fojtlandu a Plíseňsku. Páteří správy a vojenské organizace regionů, které se měly stát oporou panovnické moci, byla vrstva říšských ministeriálů. Významnou úlohu však ministeriálské rody hrály také v kolonizaci těchto oblastí. Kolonizační usilí rodů, pocházejících z Chebska je patrné také v případě sousedního Sedlecka. Pokud by se takový pokus vydařil, mohl znamenat definitivní přechod části českého území pod přímou kontrolu císaře a jeho faktické oddělení. Přestože o předání Sedlecka do císařových rukou nevíme nic bližšího, jedná se o přesvědčivou demonstraci vlivu císaře Fridricha Barbarossy na české záležitosti. Návrat Sedlecka do rukou českého knížete je kladen k roku 1193.²⁸⁸

5. Knížectví pražského biskupa

Nedlouho po svém vysvěcení a investituře se nový pražský biskup Jindřich Břetislav (syn Jindřicha, bratra Vladislava II.) dostal do sporu s knížetem Bedřichem. Proti panovníkovi však biskupovy síly nestačily a Jindřich Břetislav se rozhodl vyhledat pomoc

²⁸⁶ J. ŽEMLIČKA, *K osobnosti*, s. 17-27; TÝŽ, „Moravané“, s. 31-47.

²⁸⁷ Srovnej M. WIHODA, *Znojemští údělníci*, s. 28-29.

²⁸⁸ Problém přechodu sedlecké kastelánie do císařových rukou shrnul J. KEJŘ, *Císař Fridrich Barbarossa*, s. 11-27. K původu, významu a úkolům štaufské ministeriality na Chebsku a okolních oblastech F. KUBŮ,

u císaře.²⁸⁹ Nejasné příčiny konfliktu se dají osvětlit především zásadním rozdílem mezi teorií o postavení církve a její moci, kterou Jindřich poznal na svých pařížských studiích a praxí, která přes určité reformní snahy panovala v přemyslovských Čechách.²⁹⁰ Svoji roli zde ale mohla sehrát také osobnost samotného biskupa, především jeho příslušnost k přemyslovské dynastii.²⁹¹

Není jasné, kdy přesně se biskup rozhodl k opuštění země, 11. listopadu 1186 jej ale již nacházíme u císaře.²⁹² Spor byl řešen ale až na řezenském sněmu v březnu 1187 před císařem a říšskými knížaty. Na biskupovy stížnosti pronesené ústy markraběte Dediho reagoval Bedřichův zástupce. Podle jeho vyjádření nebyl pražský biskup více než kaplan knížete, který by neměl mít právo si na svého pána stěžovat před soudem. Takové pojetí narazilo na odpor především u přítomných biskupů. Podle jejich výroku měl být pražský biskup podřízen pouze císaři, neboť byl říšským knížetem a měl tedy požívat stejné svobody jako biskupové říšští. V tomto duchu bylo vystaveno privilegium opatřené zlatou bulou.²⁹³

Těžko lze považovat Bedřichovo stanovisko za pouhou propagandu.²⁹⁴ Očividně se zde střetla dvě naprosto protichůdná pojetí vztahu mezi státem a církví. Bedřich se pravděpodobně pod nátlakem zcela otevřeně přiznával k praktikám, které musely mít pro říšské duchovní příchut' té nejhorší simonie spojené s představou tzv. vlastnické církve (*Eigenkirche*).²⁹⁵ Na druhou stranu jak naznačuje Jarloch, bylo pro knížete stanovisko říšských prelátů nepochopitelné stejně jako celý proces, kde se měl ospravedlňovat před svým „kaplanem“. ²⁹⁶ Je otázkou zda vyčítat císaři, že se stavěl proti logice věci, když Bedřicha nepodpořil.²⁹⁷

Císař Fridrich I. byl od roku 1186 znovu v rozepři s papežem. Důvodem bylo vysvěcení kandidáta na trevírský arcibiskupský stolec ještě před udělením investitury a tím

Štaufská ministerialita (passim). Podíl chebských ministeriálů na kolonizaci Sedlecka J. FIALA, Osídlení Sedlecka, s. 33-83. K původu ministeriality E. E. STENGEL, Über den Ursprung der Ministerialität, s. 69-86.

²⁸⁹ JARLOCH, s. 479-480.

²⁹⁰ K biskupově studiu a reformních proudech P. HILSCH, Die Bischöfe, s. 34-36, 170; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 240-253.

²⁹¹ P. HILSCH, Die Bischöfe, s. 174-175.

²⁹² Jako svědek DF I. č. 953, s. 224.

²⁹³ JARLOCH, s. 480 „...*Pragensis episcopus more Teutonicorum episcoporum ab omni subiectione ducis debeat esse liberrimus, soli tantum imperatori subiectus vel obnoxius, cuius imperii est princeps, cuius visitat curias, a quo suscipit sceptrum et investituram.*“

²⁹⁴ Tímto způsobem prezentuje vystoupení Bedřichova zástupce W. WEGENER, Böhmen, s. 220.

²⁹⁵ K církevním poměrům M. BORGOLTE, Die mittelalterliche Kirche, s. 18-37; E. E. STENGEL, Die Kirchenverfassung, s. 1-29. Srovnej LexMA 3, Eigenkirche, s. 1706-1707; LexMA 7, Simonie, s. 1924-1925.

²⁹⁶ JARLOCH, s. 480-481.

²⁹⁷ V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 1090-1091; J. ŽEMLIČKA, Čechy, s. 322.

regálií.²⁹⁸ Papež svým postupem porušil základní ustanovení wormskeho konkordátu,²⁹⁹ které však bylo právě v době Barbarossovy vlády důsledně dodržováno. Striktní prosazování investitury temporáliemi, které předcházelo vysvěcení, podtrhovalo lenní vazbu biskupů na krále. Právě snaha po důsledném dodržování lenních principů ovlivnilo říšský episkopát, který se od počátku císařovy vlády, až na výjimky, stavěl za svého panovníka.³⁰⁰

Pražský biskup nebyl říšským knížetem v pravém slova smyslu. To co bylo řečeno o říšském knížectví v případě Moravy, platí také pro pražského biskupa. V první řadě Jindřich nějaké vlastní knížectví postrádal. Statky biskupství byly donací a donátor si podržel veškerá vrchnostenská práva. Zbývala pouze investitura. Ta však vzhledem k tomu, že císař nedisponoval regáliemi, které by měl biskupovi udělit, ztrácela svoji reálnou náplň.³⁰¹ Viděli jsme však, jaký význam investitury z rukou císaře přikládali zalabští biskupové i celý říšský episkopát. Investitura byla od uzavření wormskeho konkordátu chápána jako akt obléhnutí. Bez ohledu na udělené statky se jejím udělením navazoval oboustranný vztah mezi císařem a investovaným biskupem. Nezáleželo na tom, že jak český kníže, tak pražský biskup byli císařovými vazaly jen teoreticky. Rozhodující bylo, že Jindřich Břetislav se na císaře se svou stížností obrátil a že sám Bedřich pozvání do Řezna neodmítl. Řezenský soud má charakter lenního soudu, kde je spor mezi dvěma vazaly císaře projednáván před shromážděním dalších leníků, kteří zároveň tvořili soudní tribunál.³⁰² Císař tak znovu a zcela logicky demonstroval své postavení na vrcholu lenní pyramidy. Spor nerozhodoval on, ale knížata, jejichž většinu tvořili duchovní. Shromáždění biskupové nemohli rozhodnout v neprospěch Jindřicha Břetislava, protože by tak vlastně popírali význam své vlastní investitury z rukou císaře.

Zůstává otázkou do jaké míry pokládat pražského biskupa za říšského knížete. V Řezně totiž nebyl Jindřich Břetislav za říšského knížete prohlášen. Tento status mu byl potvrzen s odvoláním mimo jiné na investituru z rukou císaře. Přesto, že jejím přijetím nenabýval pražský biskup v Čechách žádná práva, nelze jejím vykonání upřít veškerý význam. Právě investitura dala pražskému biskupovi vůbec možnost se svým sporem předstoupit před císaře a knížata. Kritérium přímé lenní vazby na císaře, které bylo později

²⁹⁸ B. TÖPFER, Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat, s. 418.

²⁹⁹ M. BORGOLTE, Die mittelalterliche Kirche, s. 22-23; K. HEINEMEYER, König und Reichsfürsten, s. 8-9.

³⁰⁰ B. TÖPFER, Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat, s. 416-422.

³⁰¹ J. KEJŘ, O říšském knížectví, s. 488-489. Naopak Z. MĚŘÍNSKÝ, Morava, s. 24, chápe celou situaci tak, že prohlášením Jindřicha Břetislava říšským knížetem, vznikl v Čechách další územní celek.

³⁰² H. K. SCHULZE, Grundstrukturen, Bd. I., s. 91-93; K. H. SPIEB, Das Lehnswesen, s. 31-32.

použito pro vymezení stavu světských knížat, platilo pro říšský episkopát již od roku 1122. Jeho znakem byla investitura z rukou císaře.³⁰³

Význam investitury snižovala pevná vazba českých biskupů k pražskému knížeti. Již Jaromír-Gebhart ale svoji nezávislost na Vratislavovi zdůvodňoval přijetím biskupství od císaře.³⁰⁴ Stejným argumentem, na němž se zakládá uznání knížecí hodnosti Jindřicha Břetislava. Oba zmiňovaní však nebyli typickými pražskými biskupy, jejich jednání bylo bezpochyby ovlivněno příslušností k přemyslovské dynastii. Zisk hodnosti biskupa byl pro ně spojen s prosazováním vlastních mocenských ambicí. Vyhrocená situace při sporech mezi hlavou státu a církví však naznačuje, že význam investitury z císařových rukou nesmíme opomíjet. Pro biskupa ovlivněného církevní reformou, který by navíc ve své hodnosti viděl možnosti mocenského uplatnění, byla investitura zbraní, kterou mohl využít proti českému panovníkovi. Přes neexistující materiální základ spojovala biskupa s císařem a teoreticky jej vyjímala z panovníkovy moci.³⁰⁵ Podobně asi na investituru nahlížel minimálně od roku 1187 český kníže. Naznačují to události po smrti Jindřicha Břetislava o desetiletí později. Nově zvolený kníže Vladislav Jindřich nejen ze své vůle ustanovil biskupem svého kaplana, ale navíc od něj k zjevné Jarlochově nechuti přijal slib věrnosti a udělil mu investituru.³⁰⁶ Že se jednalo o promyšlený akt dosvědčují královská privilegia vystavená Přemyslu Otakarovi I., která potvrzovala investituru biskupů českému králi.³⁰⁷ Jak Vladislav Jindřich, tak král Přemysl předcházeli možným komplikacím, které přinášelo dvojí postavení biskupa. Ten byl sice reálně závislý na českém panovníkovi, v právní rovině byl však současně vázán na římského krále.³⁰⁸ Záleželo pak na osobě držitele biskupského úřadu, jak s takovou možností naloží. Případy Jaromíra-Gebharta a Jindřicha Břetislava představovaly pro českého knížete minimálně varování.

Shrnutí

Proces se saským vévodou patří svým průběhem a následky k nejdůležitějším událostem vlády Fridricha Barbarossy. Jako takový je jen těžko srovnatelný s událostmi

³⁰³ K. H. SPIEB, *Das Lehnswesen*, s. 36. Dalo by se říci, že pro duchovní knížata byl říšský stav uzavřen již rokem 1122. Bezprostřední obléhnutí králem bylo dokonce jediným základním předpokladem jeho příslušnosti. Srovnej K. HEINEMEYER, *König und Reichsfürsten*, s. 17.

³⁰⁴ KOSMAS, II/41 s. 146.

³⁰⁵ Domnívám se, že vzhledem k výše uvedenému nelze investituru (obléhnutí) chápat pouze jako formální konstrukci jak celou situaci vidí J. KEJŘ, *O říšském knížectví*, s. 488-489.

³⁰⁶ JARLOCH, s. 513-514.

³⁰⁷ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 103-108.

³⁰⁸ W. H. FRITZE, *Corona*, pozn. č. 170.

spojenými s Vladislavovou abdikací a Bedřichovým sesazením. Přesto je na jeho průběhu, stejně jako na vývoji v Čechách mezi léty 1172-1187, možno poukázat na císařovy postupy, které se dají označit za základy jeho politického jednání.³⁰⁹

Základní konstantou v císařově politice byla spolupráce s knížaty. Její počátek je patrný již od královy korunovace. Fridrich I. k sobě dokázal připoutat knížata tím, že je nechal spolurozhodovat o důležitých záležitostech. Dokonce v případě zasahování do biskupských voleb, které šlo přes hranice určené wormským konkordátem, se zaštiťoval jejich souhlasem. Proto se také hojně navštěvované sněmy staly hlavním nástrojem jeho vlády.³¹⁰ Integrační funkci mezi císařem-říší a knížaty plnil poukaz na císařský majestát (*honor imperii*). Fridrich I. kladl zvýšený důraz na to, že čest a sláva panovníka a tím jeho říše je svázána se ctí a slávou panovníkových věrných (*fideles*). Tím zainteresoval knížata nejen na bránění této „cti“, ale také na jejím „rozmnožení“. Císaři způsobená újma (urážka) měla vyvolávat rozhořčení, které by vedlo k potrestání vyníka.³¹¹

Oba naznačené motivy jsou jasně patrné v případě Jindřichova procesu. Jindřich byl odsouzen knížaty právě pro urážku majestátu. Z rozhodnutí knížat však došlo také k dělení Saska a k uvalení „Aberachtu“. Rozsudek knížat potvrdil po Jindřichově porážce odejmutí lén, zároveň jej však zbavil klatby a navrátil alod.

Také Vladislav se na císaři dopustil křivdy (*iniuria*) a Bedřichovi bylo knížectví odňato „*per sententiam*“.³¹² Přímo obvinění z „*crimine lesae maiestatis*“ čelili předáci v čele s Konrádem Otou. Zjevný charakter lenního soudu, který je před knížaty projednáván a kde knížata vynášejí také rozsudek, má spor biskupa Jindřicha Břetislava s knížetem Bedřichem, projednáváný v Řezně.³¹³ Ten nás navíc upozorňuje na další výrazný rys císařovy vlády, kterým bylo již zmíněné rozvíjení lenních vztahů. Výrazné uplatnění lenního práva je patrné také v procesu se saským vévodou. Právě soudní procesy poskytovaly císaři nejlepší příležitost nechat vyniknout své postavení na vrcholu lenní pyramidy.

³⁰⁹ B. TÖPFER, Kaiser Friedrich Barbarossa – Grundlinien seiner Politik, s. 9-30.

³¹⁰ H. APPELT, Kaiserurkunde und Fürstensenntenz, s. 81-96; H. PATZE, Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, s. 38-39; B. TÖPFER, Kaiser Friedrich Barbarossa – Grundlinien seiner Politik, s. 28. K ovlivňování biskupských voleb TÝŽ, Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat, s. 389-394. Zapojuvání knížat do spolurozhodování důležitých otázek si výrazně všimají i soudobé prameny N. BREUER, Geschichtsbild, s. 68-71.

³¹¹ H. KRIEG, Herrscherdarstellung, s. 175-259.

³¹² Že se v tomto případě jednalo o výrok knížat a ne o samovolné rozhodnutí císaře naznačuje JARLOCH, s. 466 „*Acta curiae illius haec sunt: Friderico ducatus Bohemiae per sententiam abiudicatur, quem non legitime, sicut dicebant...*“.

³¹³ Srovnej P. HILSCH, Die Bischöfe, s. 183-187.

Důvodem, proč bylo věnováno tolik místa otázce tvorby moravského markrabství a uznání pražského biskupa říšským knížetem, je často vyslovovaný názor, že se jednalo o promyšlené zásahy do integrity Čech. Císaře k nim měla vést snaha narušit a oslabit velké teritoriální mocenské celky, patrná po střetu s Jindřichem Lvem. V případě Saska či Bavorska je situace jasná, vévodství byla dělena a ve své původní podobě zanikla. Díky odebrání lén se rozpadlo také Jindřichovo knížectví. Situace v Čechách natolik jasná není. Především nešlo u událostí z let 1182 a 1187 o zásahy do integrity státu. Morava se nestala samostatným, na císaře vázaným územním celkem a předpokládaná imunita biskupských statků po výroku z Řezna také není pramenně doložena.³¹⁴ Jediným skutečným zásahem do celistvosti Čech pak zůstává případ, o kterém víme v podstatě nejméně. Přechod Sedlecka do rukou císaře skutečně krátkodobě narušil integritu státu. Nebezpečí bylo o to větší, že budovaný správní aparát z okolních říšských oblastí se mohl vlivem kolonizace rozšiřovat dále na území Čech. Navrácení Sedlecka pod svrchovanost českého knížete však zároveň ukazuje, že i přes jeho zisk císařem byla provincie nadále chápána jako součást knížectví.

Také oba předešlé případy však znamenaly patrné zeslabení centrální moci. Z tohoto pohledu je zajímavé, že Fridrich I. ve vztahu k Čechám využíval v podstatě všech prostředků, které provázejí jeho vládu v ostatních regionech. Přesto právě na tom je patrná určitá hranice, kterou mohl svou politickou aktivitou dosáhnout.

Císař využíval rozporů mezi příslušníky dynastie či nespokojenosti předáků a zajistil si tak po roce 1173 rozhodující vliv na obsazování knížecího stolce. Zároveň také upevnil vazbu pražského biskupa k císaři a posílil tak jeho postavení oproti knížeti. V případě Saska však mohl sáhnout k opatřením, která narušovala přímo územní celistvost a mocenské struktury. V Čechách, odhlédneme-li od Sedlecka, podobná situace nenastala. Císařovy vazby se jeví jako osobní k nositelům hodností knížete či biskupa, v jejichž prospěch nebo neprospěch mohl zasahovat. Nelze však vysledovat žádný moment, kdy by mohl Fridrich I. ze své vlastní moci disponovat knížectvím nebo jeho částmi.

³¹⁴ O možné imunitě J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 322. Knížeti tedy pravděpodobně nehrozila ztráta kontroly nad duchovenstvem jak se domnívají M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny*, s. 655-656.

V. Závěr

Než přistoupíme k závěrečnému shrnutí a závěrům, zastavme se krátce ještě jednou u titulu „*dux*“ a celkové proměny říše, která je právě v době Barbarossovy vlády patrná. Na začátku práce jsme definovali vévodu jako králova zástupce ve vévodství. Jak se ukázalo, platil tento předpoklad jen z části. Pouze v Bavorsku vykonával Jindřich Lev královy pravomoce v rozsahu, který jsme naznačili na úvodní stránce. Bavorskému vévodství nebyla ale věnována natolik detailní pozornost, abychom jej nyní mohli zahrnout do našeho srovnání. Můžeme však na naznačeném rozdílu v postavení saského a bavorského vévody přiblížit strukturální změnu, kterou říše procházela a jenž jsme spojili s procesem teritorializace.

Jindřich Lev jako bavorský vévoda reprezentoval rozsáhlý územní celek. Pokud bychom však chtěli ve zkratce charakterizovat jeho postavení, nabízelo by se jediné slovo: konsens. Reálný výkon jeho vlády byl závislý na podpoře jednotlivých knížat a hrabat. Jeho vlastní mocenská základna skládající se z alodiální a lenní držby, zaostávala za državami dalších rodů. Bavorská knížata uznávala ve vévodovi králova zástupce, neboť Jindřich neohrožoval žádným způsobem jejich zájmy a postavení. Vévodovi sice zajišťoval titul místo na špici bavorských urozených a tím „vládu“ nad Bavorskem, jednalo se však především o čestnou pozici spojenou s vykonáváním úřadu.

Naprosto opačně vypadala situace v Sasku. Z králem delegovaných pravomocí vykonával Jindřich prokazatelně pouze bránění zemského míru. Saská knížata svým odmítavým postojem k vévodovi prezentovala, že Jindřichovu titulu nepřikládají žádný význam. Vévoda však v Sasku disponoval rozsáhlým panstvím, díky němuž další saská knížata permanentně utlačoval. Jindřich zabíral majetky vymřelých rodů, léna poražených protivníků, církevní zboží, dokonce dosazoval biskupy a uděloval jim investituru. V Sasku se tak vytvořila situace, která je jen těžko jednoznačně popsatelná. Na jedné straně v podstatě prázdný titul, na straně druhé rozsáhlá Jindřichova doména, která mu spolu s podporou Fridricha I. zajišťovala v rámci saského území mocenskou převahu.

Jindřichova politická aktivita v Sasku nám ukazuje, kde vévoda viděl základy svého mocenského postavení. Přednost nedostalo rozsáhlé území Bavorska, kde výkon propůjčených pravomocí závisel na souhlasu a pomoci knížat a hrabat. Pro Jindřicha byla důležitější tvorba vlastního knížectví, nad kterým by vládl jako svrchovaný panovník a které by mu poskytovalo prostředky, umožňující nezávislou politiku.

Podobě jako saský vévoda, praktikovala teritoriální politiku všechna knížata. Zásahy Fridricha Barbarossy do podoby vévodství pouze potvrdily již existující reálné poměry. Došlo pouze k oficiálnímu vynětí jednotlivých knížat a jejich panství z rámce původního vévodství.³¹⁵ Tato nově se vytvářející struktura říše ovlivnila vznik *stavu říšských knížat*. Barbarossa respektoval existenci knížectví, současně se ale snažil vázat jejich držitele k osobě panovníka. Jen bezprostřední leník císaře, vládnoucí v knížectví, které bylo považováno za říšské léno, mohl být příslušníkem *stavu*. Případné vytvoření říšského knížectví, od kterého se odvíjelo povýšení do *stavu říšských knížat*, mohl provést jedině císař. Barbarossa tak sice uznal knížata jako držitele teritoriálních panství a přiznal jim status zvláštní privilegované skupiny, současně však také podtrhl své místo na vrcholu lenní pyramidy.³¹⁶

Základy panovnického postavení se měnily také u císaře. Fridrich I. byl od začátku své vlády – především v záležitostech vojenských tažení – odkázaný na postoj knížat. První zamýšlená římská jízda, která byla plánována hned po volbě roku 1152, se dokonce pro jejich odpor neuskutečnila.³¹⁷ V průběhu doby však pokročila výstavba štaufské domény a na konci své vlády disponoval Fridrich I. materiální základnou, se kterou se nemohl srovnávat žádný z knížat. Neznamenalo to samozřejmě, že by císař mohl vládnout v říši jako neomezený pán. Přesto je určitá změna patrná. Zatímco Barbarossa se snažil zavázat knížata k co největší účasti na italských taženích, jeho syn Jindřich VI. podnikal výpravy především s ministeriálitou nebo s najatými žoldáky. Rozsáhlé panství umožnilo rozvíjet vlastní politiku, alespoň z části nezávislou na souhlasu či podpoře říšských knížat.³¹⁸ Dalo by se říci, že stejně tak jako říšská knížata, snažil se také císař vytvořit „knížectví“, které by se stalo hlavní oporou jeho moci.

Vytváření teritoriálních panství bylo dlouhodobým procesem, který významnou měrou měnil vnitřní podobu říše. Právě v době Barbarosovy vlády nastal patrný přelom. Velká vévodství se rozpadla na menší knížectví, ve kterých jednotlivá knížata rozvíjela

³¹⁵ To platí především pro povýšení Štýrska či vévodský titul hrabat z Andechs. Podobný stav je ale patrný i v ostatních vévodstvích. Srovnej S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 57-103.

³¹⁶ Mimo prací uvedených v pozn. č. 3 a 253, srovnej též S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 94-103, 398; H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 390; F. OPPL, *Fridrich Barbarossa*, s. 245.

³¹⁷ G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 55.

³¹⁸ K závislosti na knížatech a budování vlastní mocenské základny H. BÜTTNER, *Staufische Territorialpolitik*, s. 5-27; H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 356-390; F. OPPL, *Fridrich Barbarossa*, s. 235-240. Proměna složení vojska za Jindřicha VI. G. GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten*, s. 118.

svou pozici svrchovaných panovníků a snažila se tak položit stabilní základy rodové moci.³¹⁹

Celková proměna struktury říše není důležitá jen jako jeden z mnoha dějinných procesů, kterým se můžeme zabývat. Měla by nás především upozornit na to, že při posuzování postavení českého knížete nemůžeme v průběhu 12. století omezovat komparaci pouze na úroveň velkých vévodství, ale musíme věnovat pozornost také nově se formujícím knížectvím.

V úvodu jsme si vymezili okruh otázek, který se týkal možnosti autokratické vlády, nebo naopak jejího omezení skrze práva dalších mocenských subjektů. Současně jsme se ptali, jakým způsobem ovlivňoval postavení vévody (knížete) vztah s císařem a jaké se císaři nabízely možnosti zasahovat do struktury vévodství (knížectví). Podívejme se nejprve na situaci v saském vévodství a Jindřichově knížectví.

V případě saského vévodství ovlivňoval vztah mezi vévodou a saskými knížaty nejen jeho postavení, ale také reálnou podobu vévodství. Jindřichova snaha rozšiřovat vlastní územní základnu vyvolávala nepřetržitou řadu konfliktů se saskými knížaty, která tak od počátku jeho vlády stála v opozici proti vévodovi. Nezúčastňovala se vévodových sněmů, vojenských tažení ani na bránění zemského míru. Saská knížata neuznávala v osobě Jindřicha králova zástupce, který by měl v čele aristokracie spravovat záležitosti vévodství. Knížata nepřiznávala vévodovi postavení mezičlánku mezi nimi a Fridrichem I. a naopak – především v případě duchovních – hledala protiváhu Jindřichovy moci v posílení svojí bezprostřední vazby k císaři. Jindřichovo postavení nebylo dáno zastáváním vévodského úřadu, ale materiální základnou, která mu zajišťovala mocenskou převahu. Díky ní mohl také vykonávat jedinou z doložených vévodských pravomocí, tedy bránění zemského míru. O vztahu mezi vévodou a knížaty se dá říci přesný opak toho, co jsme uvedli v případě Bavorska. Saská knížata nemohla uznávat v Jindřichovi králova zástupce, protože by tím ještě více ohrozila své zájmy a postavení. Jindřich již disponoval reálnou mocenskou převahou. Výkon vévodských práv – zvláště nejvyšších soudních pravomocí – v rámci celého vévodství, by mu ale umožnil saská knížata v podstatě ovládat. Takový

³¹⁹ Takto podaný přehled je samozřejmě velkou měrou zjednodušený, celý proces byl dlouhodobý a podléhal neustálému vývoji a změnám. Řada knížectví, která známe z konce Barbarosovy vlády nepřetržovala smrt svých držitelů nebo jejich dědiců, rozpadla se a ztratila svůj status říšského knížectví. To se týká také zmíněného teritoria hrabat z Andechs nebo říšského knížectví Namur. V jiných případech se prosazovala svrchovaná pozice jednotlivých knížat jen velmi pomalu. Ještě na konci 12. století bylo postavení Wittelsbachů v jejich okleštěném bavorském vévodství závislé na pomoci císaře. Teprve další vývoj zajistil rodu skutečnou vládu nad Bavorskem. K zániku říšského knížectví Namur J. L. KUPPER, Friedrich Barbarossa im Maasgebiet, s. 237-238. K postavení Wittelsbachů i rozpadu teritoria hrabat z Andechs S. WEINFURTER, Der Aufstieg, s. 152-156. Další příklady S. HAUSER, Staufische Lehnspolitik, s. 94-103.

vývoj pro ně ale byl bezpochyby nepřijatelný. Vévodství tak zůstávalo konglomerátem územních celků, mezi nimiž si Jindřich snažil zajistit rozhodující převahu.

Jindřichova aktivita se tedy soustředila na jeho vlastní knížectví, které mu umožňovalo vést politiku nezávislou na postoji dalších knížat. V jeho rámci mohl vystupovat jako skutečný panovník, svolávat sněmy, vojenskou hotovost, ale také trestat provinění svých vazalů. Jak se ukázalo, byla největší slabinou Jindřichovy vlády správa založená na lenních vztazích. Jejich náplň se v průběhu 12. století vyvinula v oboustranný závazek, který nestavěl leníka do pozice prostého příjemce rozkazů. Vazal držel část Jindřichova území formou léna. To sice zůstávalo teoreticky součástí pánovy domény, vyvíjelo se však jako samostatné panství. Díky dědičnosti se prakticky stávalo majetkem leníka, který pouze plnil určité povinnosti. Napětí ve vztahu mezi Jindřichem a jeho vazaly by pravděpodobně nepůsobil jejich nedostatečný podíl na vládě (rozhodování či soudech), neboť zájem leníků se soustředil především na správu vlastního území. Konfliktní situace však vyvolávaly požadavky, které leníky poškozovaly na držených lénech. Poměr k vévodovi do velké míry určoval názor na únosnost jeho nároků. Leník sice sloužil, ale jeho povinnosti nesměly přesahovat určitou mez. Pokud vévoda vyžadoval příliš, docházelo ke vzniku napětí. Zřetelně se takové pojetí projevilo v případě vojenských tažení, na kterých leníci sloužili na vlastní náklady, očekávali ale současně kompenzace za vynaložené prostředky. Pokud jim Jindřich bránil náhradu získat, porušoval „právo“, podle něhož se měl zdržet všeho jednání poškozujícího leníka. Tím se dopouštěl felonie a vystavoval se nebezpečí ztráty jejich věrnosti.

Jindřichovo postavení však do velkém míry spočívalo právě na službě jeho leníků. Snaha vytvořit a udržet teritoriální panství zapříčinila neustálý kolotoč konfliktů s dalšími knížaty. Zárukou úspěchu byla pouze mocenská převaha, kterou zajišťovalo množství jeho vazalů. Jindřichovy přepjaté nároky jej ale této opory zbavovaly a oslabovaly tak možnost provádět vlastní politiku či čelit tlaku protivníků. Spory nemusely mít závažné důsledky za každé situace a Jindřich byl také schopen nespokojence potrestat. V případě rozsáhlého konfliktu s knížaty či dokonce s císařem byl ale na postoji vazalů v podstatě závislý. Odmítnutí podpory nebo dokonce přechod na stranu protivníka znamenalo nejen citelné oslabení, ale v Jindřichově případě vedlo dokonce k jeho pádu.

V postavení saského vévody hrál významnou roli vztah s císařem. Především v prvních letech Barbarosovy vlády vynesla vzájemná podpora Jindřichovi řadu významných územních zisků. V pozdějším období císař svým postojem zajistil, že všechny pokusy Jindřichových protivníků změnit v Sasku mocenskou situaci vyzněly naprázdno.

Tento stav musel logicky upevňovat také Jindřichovu pozici ve vlastním knížectví, kde mu pravděpodobně umožnil vládnout autokratickým způsobem.

Ve chvíli, kdy císařova podpora přestala působit a Fridrich I. se navíc otevřeně postavil na stranu Jindřichových protivníků, využila situace nejen saská knížata. Současně vystoupily na povrch také vnitřní rozpory v jeho knížectví, vyvolané vévodovým nerespektováním „práv“ leníků. V následujícím konfliktu tak byl Jindřich napaden nejen vnějšími nepřáteli, ale ztratil také důležitou část vlastních sil. Jeho rychlý pád byl logickým vyústěním přecenění vlastní pozice.

Ačkoliv Jindřich reálně vévodské pravomoce v podstatě nevykonával, soudní proces a jeho výsledky ukázaly, že na vévodství se stále nahlíželo jako na královský úřad. To dalo Barbarossovi příležitost nejen odejmout Jindřichovi titul, ale také dělit vévodství a jeho části propůjčit Jindřichovým protivníkům. Jak saské, tak bavorské vévodství bylo pro Welfy jako rod ztraceno.

Mimo samotného Saska však císař mohl ovlivnit také podobu Jindřichova knížectví. Problém lenních vztahů se totiž netýkal jen oboustranné věrnosti mezi Jindřichem a jeho leníky. Řada lén držených Jindřichovými vazaly nebyla vévodovým vlastnictvím, ale šlo o majetek, který byl jemu nebo jeho předkům propůjčen. Jindřich byl tedy na jedné straně lenní pán, na druhé ale sám vazal. Řetězec lenních vztahů, ve kterém byl vévoda pouze jedním z článků, dal císaři možnost nejen dělit vévodství jako celek, ale odebrat Jindřichovi i jeho dědicům také podstatnou část vlastní mocenské základny. Jindřichovi zůstal pouze jeho soukromý majetek – alod. Zaniklo nejen vévodství, ale i Jindřichovo vlastní knížectví. V Sasku tak došlo k celkové přestavbě politického uspořádání.³²⁰

Nelze však zároveň přehlédnout, že všechna přijatá opatření odpovídala zájmům knížat. Je možné, že císař tento vývoj situace neplánoval a v průběhu událostí se dostal do vleku knížat, která již nebyla ochotna připustit vůči Jindřichovi žádné kompromisy.³²¹

Obrátíme-li pozornost k českému knížeti, musíme nejprve znovu připomenout, že obléháním římským králem na něj nebyla delegována žádná práva ani majetky. Český kníže nebyl mezičlánkem mezi králem a dalšími mocenskými subjekty na území Čech. Čeští předáci ani moravští údělníci nestáli v takovém poměru k římskému králi, který by mu dovoloval dosadit nad nimi svého zástupce. Pouze investitura biskupů vytvářela vazbu

³²⁰ Rozpad Jindřichova knížectví znázorňuje mapová příloha č. 8.

³²¹ Tak by se dala vysvětlit zmínka Arnolda z Lübecku, že se císař zavázal knížatům přísahou, nikdy bez jejich svolení nepovýšit vévodu zpět do jeho původního postavení. Srovnej ARNOLDI, II/22, s. 67.

na krále, která obcházela postavení knížete. Její udělení však nebylo spojeno se získáním žádných práv či majetků a biskup zůstal v materiálním ohledu závislý na knížeti. Přesto případ Jindřicha Břetislava, stejně jako význam, který investitura a s ní spojené bezprostřední vazbě na císaře přikládal říšský episkopát, upozorňují, že nesmíme její vykonání podceňovat. Tak jako *homagium* českého knížete, navazovala také investitura osobní poměr mezi císařem a biskupem. Jeho další rozvíjení pak záviselo pouze na oboustranném zájmu. Pro biskupa představoval císař záštitu proti českému knížeti, císaři naopak přinášely biskupovy případné snahy o větší samostatnost možnost zasahovat do českých záležitostí a tím demonstrovat svoje nadřazené postavení.

Na majetkové a právní poměry v Čechách však neměla investitura vliv. Statky, které biskup držel, byly vlastnictvím knížete a pod dohledem světské správy. Na Moravě sice díky Zdikově reformě pokročila emancipace biskupova postavení, ten však zůstal především exponentem knížecí moci a vládnoucí Přemyslovec nehodlal připustit ztrátu svého vlivu na obsazování biskupského stolce.

V poměru mezi knížetem a předáky nejsou patrné známky lenního vztahu, tak jak byl popsán u Jindřicha a jeho hraběcích leníků.³²² Kastelán hradskeho obvodu vykonával svěšené pravomoce a získal část z dávek, které byly v provincii vybírány. V rámci svého okrsku byl však jen nejvyšší z řady dalších knížecích úředníků, kteří se také podíleli na správě i příjmech. Vlastní pozemková držba jednotlivých rodů sice narůstala, nejdůležitější zdroj příjmů a moci však stále představovala účast na vládě knížete. Jinými slovy podíl na správě knížectví jakožto celku.

Poněkud jinak vypadala situace v případě Moravy. Vztah moravských údělníků k pražskému knížeti připomíná lenní poměr. Tak by se alespoň dala interpretovat Vincenciova zmínka o přísaze věrnosti, kterou údělníci skládali knížeti, a pojetí vládnoucího Přemyslovce jako ochránce údělníků. Časté zásahy pražských knížat do moravských poměrů, spojené se snahou udržet si zde co největší vliv dokazují, že si kníže byl zvláštního statusu údělníků vědom a snažil se jejich přílišné samostatnosti předcházet. Opačné tendence moravských údělníků, směřující k omezení vlivu knížete na Moravě, musely vést ke konfliktním situacím. Není však patrné, že by se údělníci snažili vyvázat

³²² Srovnej F. KAVKA, *Západoevropský*, s. 225-251. Podle staršího názoru se u nás lenní vztahy do konce 12. století omezovaly na propůjčování tzv. úřednických lén. Nešlo o recepci západoevropského lenního zřízení, nýbrž součást domácího vývoje souvisejícího s potřebou zajištění správního aparátu přemyslovského státu. J. BAKALA, *K počátkům*, s. 378-388. Naopak existenci plně rozvinutého lenního systému, který však ukončila dědičnost lén na konci 12. století, předpokládal F. GRAUS, *Lenní právo*, s. 67-73.

Moravu z rámce přemyslovského knížectví.³²³ Zároveň je zřejmé, že samotné úděly neposkytovaly takové mocenské zázemí, které by bylo dostatečnou protiváhou síle pražského knížete.

Vládnoucí Přemyslovec však zdaleka nemohl panovat podle své libovůle. Jeho postavení omezovaly nároky dalších příslušníků dynastie i předáků. Stařešinský zákon pozbyl svoji váhu a regulaci nástupnictví se stala volba velmožů. Čím větší byl rozrod dynastie, tím větší představoval pro panovníka ohrožení. Každý z dospělých členů rodu, který chtěl dosáhnout pražského trůnu, si však musel zajistit dostatečnou přízeň „Čechů“. Pokud chtěl vládnoucí Přemyslovec takové situaci předejít, nemohl velmože a jejich „práva“ přehlížet. Nešlo o to, že by každá nespokojenost vedla nutně k nové volbě. Důležité bylo, že si předáci uvědomovali existenci svých „práv“ a neváhali je panovníkovi připomínat. Pokud by jejich nároky popíral, vystavoval se nebezpečí odporu, který mohl vyvrcholit volbou jiného knížete.

Předáci neočekávali pouze udělování beneficí a s nimi spojených příjmů. Velmoži se chtěli podílet především na vládě knížete. V ideálním případě si měl kníže žádat radu a souhlas „Čechů“ u soudů, vyhlásování vojenských výprav do zahraničí, ale i při událostech ovlivňujících status panovníka, jako bylo přijetí královské koruny. Viděli jsme, že i silní panovníci jako Soběslav I. a Vladislav II. svým chováním tato „práva“ respektovali. Současně se je však také snažili úspěšně obcházet (vyhlásování dobrovolné účasti na vojenských taženích) nebo je dokonce využívat ve svůj prospěch (inscenační ráz procesu se spiklenci proti Soběslavovi I.).

Existovalo však „právo“, které v námi sledovaném období nedokázal překonat ani jeden z knížat. Tímto právem byla volba nového knížete. Ta se neomezovala pouze na ustanovení nástupce po zemřelém panovníkovi. Výběr knížete byl současně důležitou politickou zbraní proti vládnoucímu Přemyslovcovi a prostředkem umožňujícím získat co největší podíl na vládě v zemi. Volba představovala nástroj, který v podstatě znemožňoval vytvoření dlouhodobé silné knížecí moci předávané od jednoho panujícího na dalšího knížete.³²⁴

³²³ To platí také pro Moravu v roce 1182. Konrád Ota se sice snažil rozšířit svůj vliv na celou Moravu, nic nenasvědčuje tomu, že by tuto snahu spojoval se vznikem nezávislého panství. Snaha o povýšení Moravy na říšské knížectví není patrná ani u císaře. Konrád Ota se po vpádech z roku 1185 nepokoušel hledat pomoc u Fridricha I., ale řešení viděl v jednání s Bedřichem. Sám tedy situaci chápal jako vnitřní záležitost Čech. Srovnej kap. IV/3.

³²⁴ Velmi dobře je tento stav patrný při nástupu Vladislava II. Ten z autoritativní pozice svého předchůdce nejen netěžil, ale naopak jeho vlastní pokus vládnout co nejvíce samostatně vyvolal okamžitě nevoli předáků, která vedla k občanské válce. Až zásah římského krále Konráda III. umožnil Vladislavovi návrat na pražský trůn a pokračování v upevňování jeho postavení. Srovnej kap. II/1.

S výjimkou Soběslava II. dávali všichni sledovaní panovníci zřetelně najevo svoji vazbu na římského krále. Nejvíce právě ti, jejichž vláda patřila v průběhu 12. století k nejdelším a nejúspěšnějším (Soběslav I. a Vladislav II.). Otevřeně deklarovaný přátelský vztah s králem tedy musel mít pro českého knížete význam. Pro české předáky, ale také další příslušníky rodu byl znamením, že v případě konfliktu stojí za knížetem mocný spojenec.³²⁵

Český kníže se s královou pomocí snažil dosáhnout také dědičného nástupnictví pro své potomky. Z regulace, která umožňovala nástup všem členům přemyslovského rodu, však pramenily císaři stejné výhody jako předákům. I on mohl těžit z možnosti podpory různých kandidátů, zajišťovat si jejich vděčnost a posilovat svůj vliv v Čechách. Pokusy o prosazení primogenitury tedy nemohly u hlavy říše najít pochopení. Jak ukazují příklady Vladislava II., Bedřicha a Soběslava II., měla ztráta císařovy přízně spojená s odporem předáků pro knížete neméně fatální důsledky, jako pro vévodu Jindřicha.

Následky střetu s císařem však dopadaly na jednotlivá knížata, nedotýkaly se uspořádání českého knížectví nebo postavení dynastie. V Čechách se císař pohyboval v rovině, dané osobními vztahy s přemyslovskými knížaty. Svoji podporou mohl postavení knížete posílit, jeho nemilost mohla naopak vládu knížete ohrozit. Není však patrné, že by na základě rozhodnutí císaře a říšských knížat došlo k dělení či odejmutí části území knížectví. Současně je zřejmé, že i na císařském dvoře byla dynastie chápána jako jediná oprávněná k vládě. Nedochovalo k pokusům dosadit za knížete příslušníka jiného než přemyslovského rodu.

Na základě tohoto závěrečného shrnutí můžeme nyní v několika bodech zvýraznit základní rozdíly mezi českým knížectvím, saským vévodstvím i Jindřichovým knížectvím.

1) Saské vévodství, stejně jako Jindřichovo knížectví postrádalo územní i „mocenskou“ celistvost. Saské vévodství bylo konglomerátem teritoriálních celků, jejichž držitelé nestáli vůči vévodovi v žádném pevně vymezeném poměru. Z toho vyplývalo, že saský vévoda nepanoval nad vévodstvím, ale pouze si v jeho rámci zajistil mocenskou převahu, která však nevedla k jeho všeobecnému uznání. Ve svém knížectví byl Jindřich uznávaným panovníkem. Jeho doménu ale tvořila směsice různorodých území a práv, která mu byla z části pouze propůjčena.

³²⁵ Řezenský sněm z roku 1182 je ukázkou, jak mohla být císařova přízeň pro českého panovníka důležitá. Barbarossa nemusel vstoupit na území Čech, demonstrace jeho moci však zajistila Bedřichovi návrat knížectví. Respekt, který císař u předáků získal, byl patrný nejen o dva roky později při dalším povstání, ale ještě řadu let poté, kdy předáci podle Jarlocha odmítali přijmout Přemysla za knížete, protože neměl přízeň císaře Jindřicha VI. Srovnej JARLOCH, s. 506, 513.

2) Při usednutí na kamenný stolec v Praze, se český kníže stával vlastníkem knížectví. Ovládal jednotný územní útvar, v jehož rámci neexistovala světská práva nad územím nebo lidmi, která by nevycházela od osoby knížete. Všechny další mocenské subjekty na území knížectví byly panujícímu Přemyslovcovi podřízeny.³²⁶

3) Císař měl možnost vévodství jako úřad odebrat a bez ohledu na dědice udělit jinému držiteli. Císařova dispoziční práva s tímto úřadem umožnila i jeho dělení. Také vnitřní struktura Jindřichova knížectví umožňovala císaři zásahy, jejichž výsledkem byla pro Jindřicha i jeho potomky ztráta části území a práv.³²⁷

4) Oprávnění přemyslovských knížat k vládě nad zemí i lidmi vycházelo z jejich příslušnosti k dynastii a bylo nezávislé od udělení císařem. Díky nároku všech mužských dospělých členů dynastie na vládu, však mohl císař v Čechách velkou měrou ovlivňovat nástupnické poměry. Tímto způsobem si k sobě mohl připoutat panujícího Přemyslovce nebo dosáhnout citelného oslabení knížecí moci. Práva dynastie ale nikdy zpochybněna nebyla. Stejně tak nemohl císař z vlastní moci zasahovat do struktury samotného knížectví.

Poslední bod nás upozorňuje také na jednu nepřehlédnutelnou shodu mezi postavením Jindřicha a českých knížat. Nezadatelné právo na vládu v Čechách měla dynastie a ne jednotlivá knížata, která mohla být předáky dosazována, ale i sesazována. Vnitřní struktura Jindřichova knížectví byla odlišná od knížectví přemyslovského knížete. Stejně byla odlišná „práva“ předáků a leníků. To však neměnilo nic na tom, že ani jeden z panovníků nebyl neomezeným vládcem. Jeho postavení ovlivňovala celková politická situace, vztahy s dalšími mocenskými subjekty v rámci i mimo jeho knížectví. Čím pevnější pozici si chtěl Jindřich stejně jako český kníže vybudovat, tím více musel mít spojenců. Z případných opor, které se nabízely za hranicemi knížectví, jsme probírali pouze poměr s římským králem. Na něm jsme také chtěli posoudit, zda se český kníže svým vztahem k císaři odlišoval od říšských knížat.

Viděli jsme, že svojí účastí na říšské politice, chováním při setkání s císařem, vystupováním na reprezentativních událostech, ale i podílem na sporech jednotlivých knížat, se česká knížata nelišila od knížat říšských. Jako říšská knížata byla také svým okolím pojímána.

³²⁶ V rámci rodu platil panující Přemyslovec za seniora. To je patrné nejen z uznání jeho svrchovanosti moravskými bratrance, ale také z toho, že se staral o obživu zbylých příslušníků rodu.

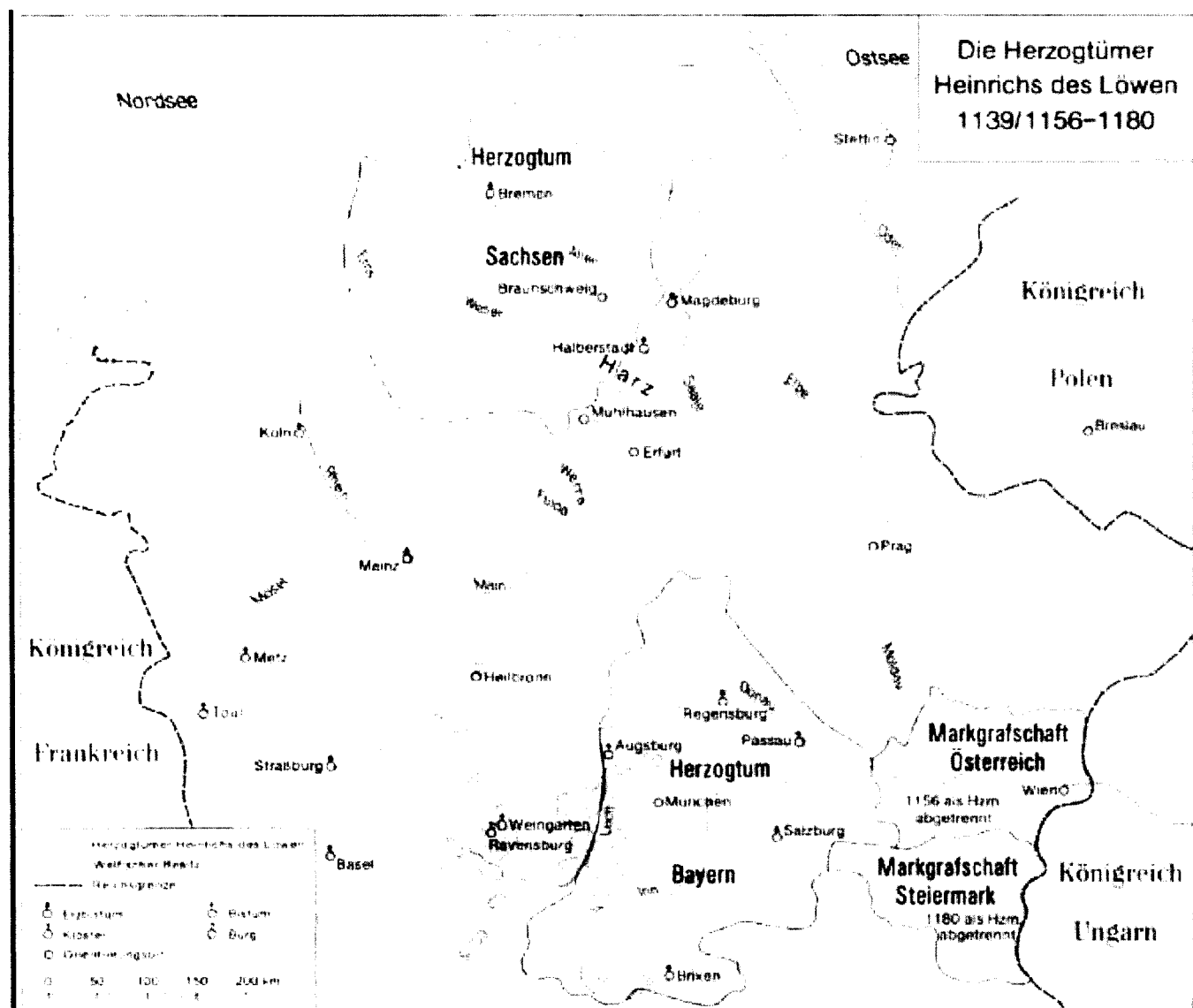
³²⁷ Opět však musíme zdůraznit, že dispoziční práva s vévodstvím i dalšími lény byla zcela závislá na reálné mocenské situaci. Pouze císařovo rozhodnutí nestačilo a panovník byl odkázán na spolupráci knížat. Pro naše účely je však rozhodující, že alespoň teoreticky toto právo existovalo.

České knížectví tak sice bylo svou vnitřní strukturou oproti saskému vévodství i Jindřichovu knížectví výjimečné,³²⁸ postavení jeho knížete však nikoliv. Český kníže zaujímal v síti personálních vazeb spojujících císaře a jednotlivé příslušníky říšské aristokracie stejné místo, jako ostatní „*principes*“. Mohl tyto vztahy využívat, stejně jako jimi byl ohrožován. Sám ale měl zájem se na nich účastnit. V tomto ohledu se neodlišoval od Jindřicha ani dalších říšských knížat.

³²⁸ Srovnej S. HAUSER, *Staufische Lehnspolitik*, s. 74. Mimo absence říšského zboží a dalších práv, se za znak výjimečnosti považuje také nezahrnutí Čech do korunovační jízdy nově zvoleného krále. Zatímco první dva argumenty platí, poslední se nezdá přesvědčivý. Korunovační jízda byla konána za účelem vybírání holdu říšské aristokracie, tedy z důvodu uznání nově zvoleného krále. Panovník však neprocestoval bezezbytku celou říši. Na vybraných místech jednotlivých regionů se za ním dostavila místní knížata a hrabata. Šlo o stejný princip jako v případě sněmů. Místa pobytu panovníka při korunovační jízdě se také kryla s lokalitami jejich konání. V Čechách však mimo knížete nebyl nikdo, kdo měl hold složit. Králova cesta do Čech by vlastně smysl korunovační jízdy obracela na hlavu. Král neměl jezdit za jednotlivými knížaty, ale knížata se měla dostavit za králem. Jízda za českým knížetem by prokazovala čest spíše jemu než králi. Také důvod absence říšských sněmů na území Čech se dá vysvětlit stejným způsobem a nelze ji tedy považovat za znak výjimečnosti.

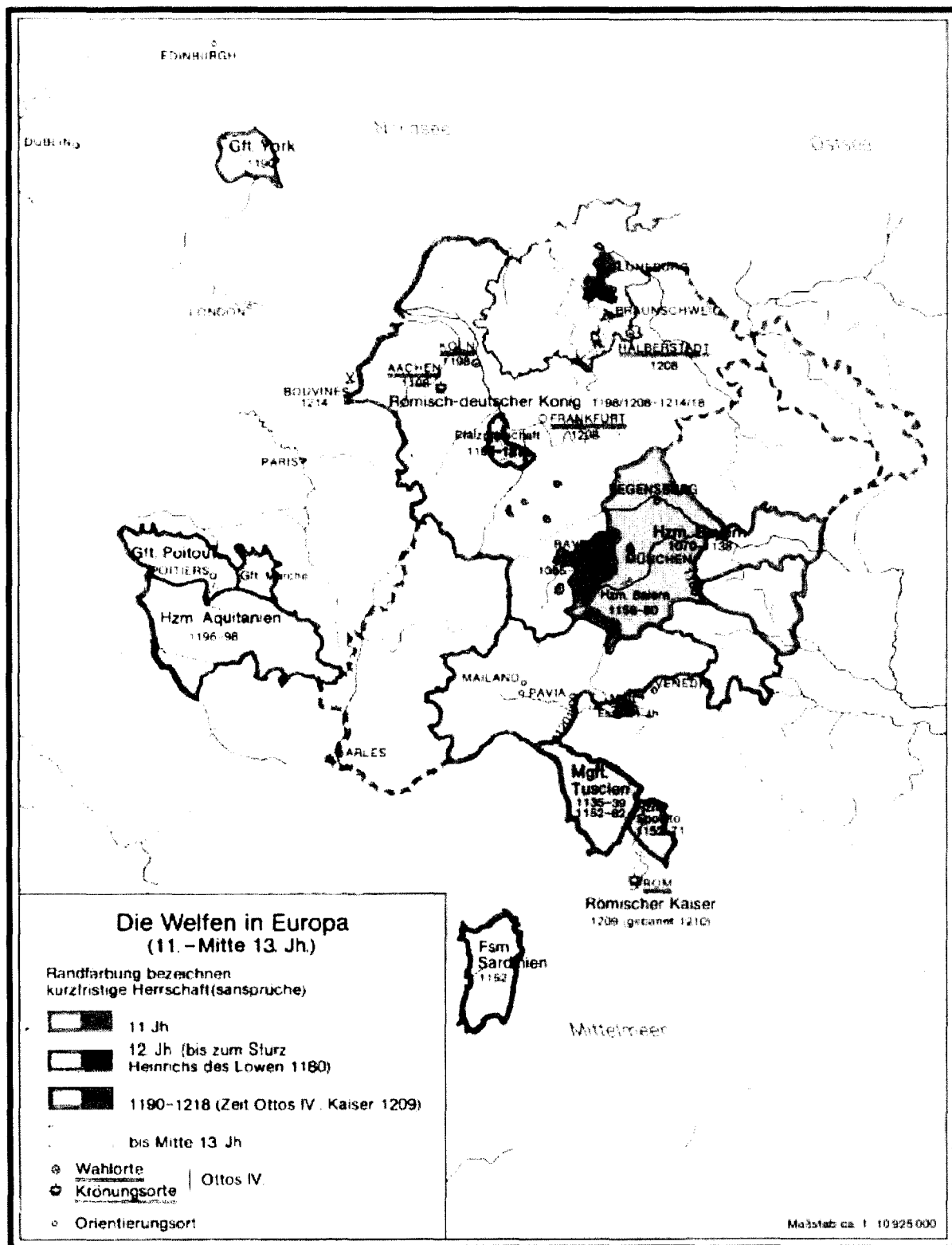
MAPOVÉ PŘÍLOHY

Mapová příloha č. 1

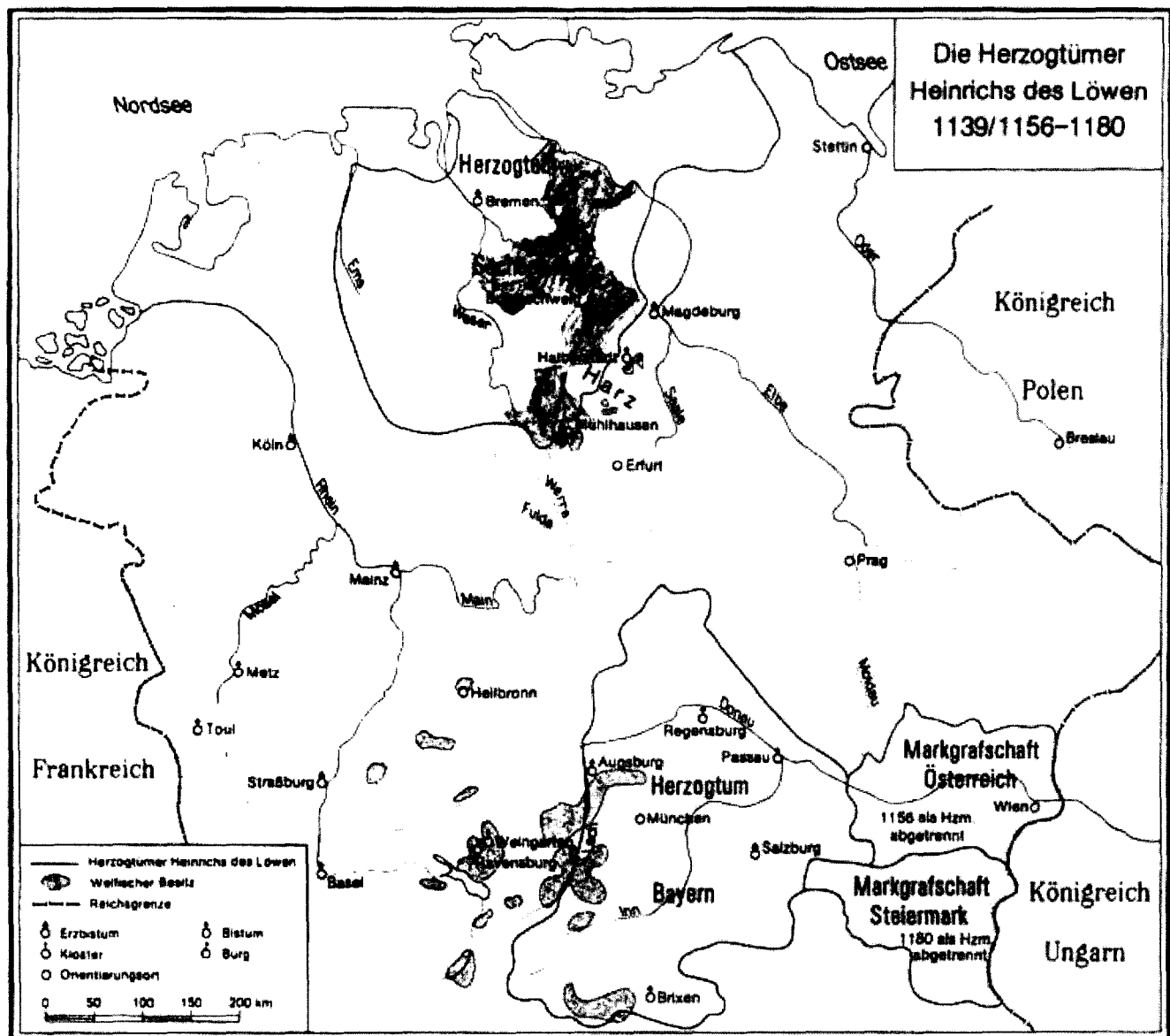
Převzato z Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 533.

Mapová příloha č. 2

Převzato z Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 531.

Mapová příloha č. 3

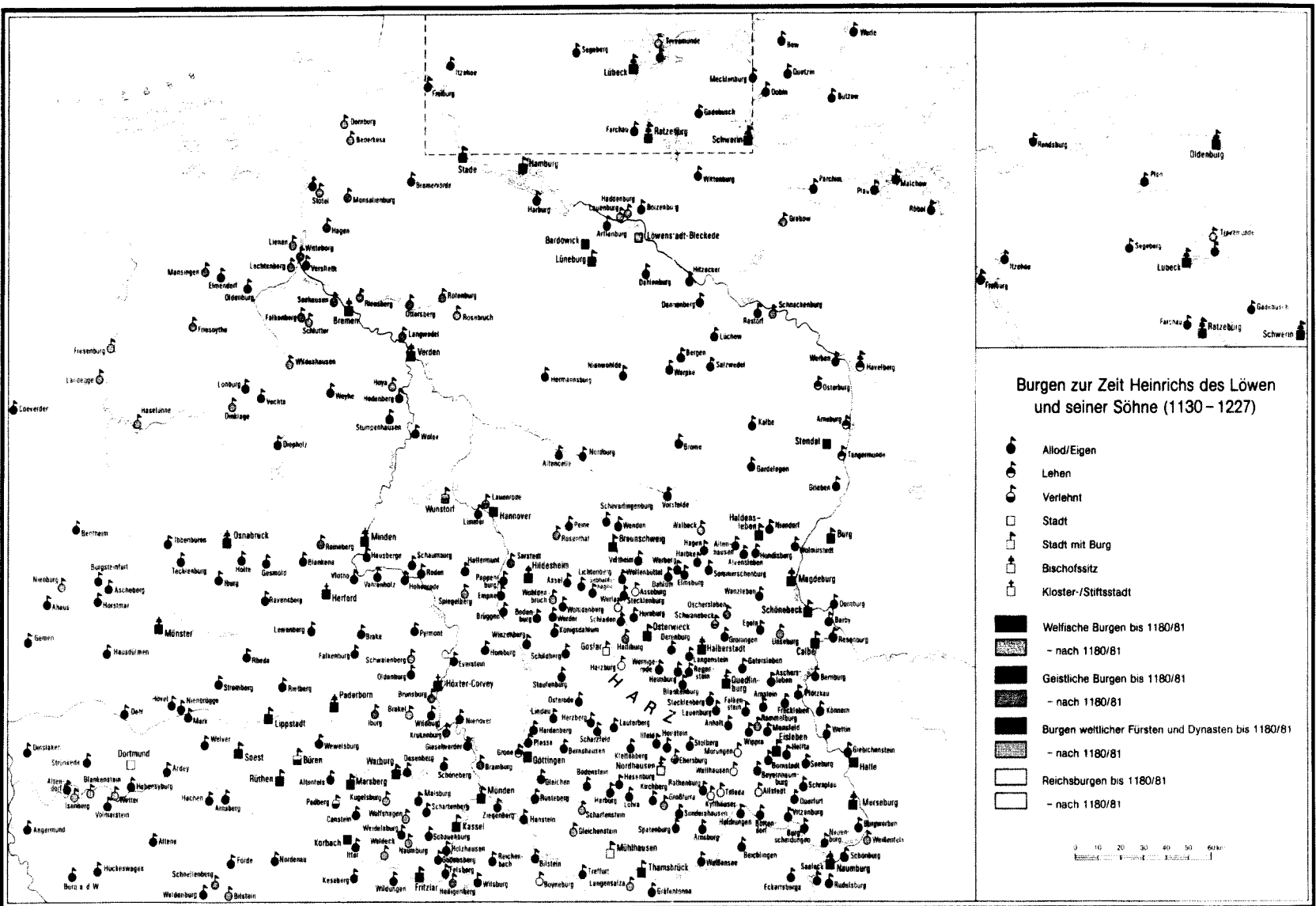

Převzato z J. EHLERS, Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter, Zürich 1997, s. 131.

Mapová příloha č. 4

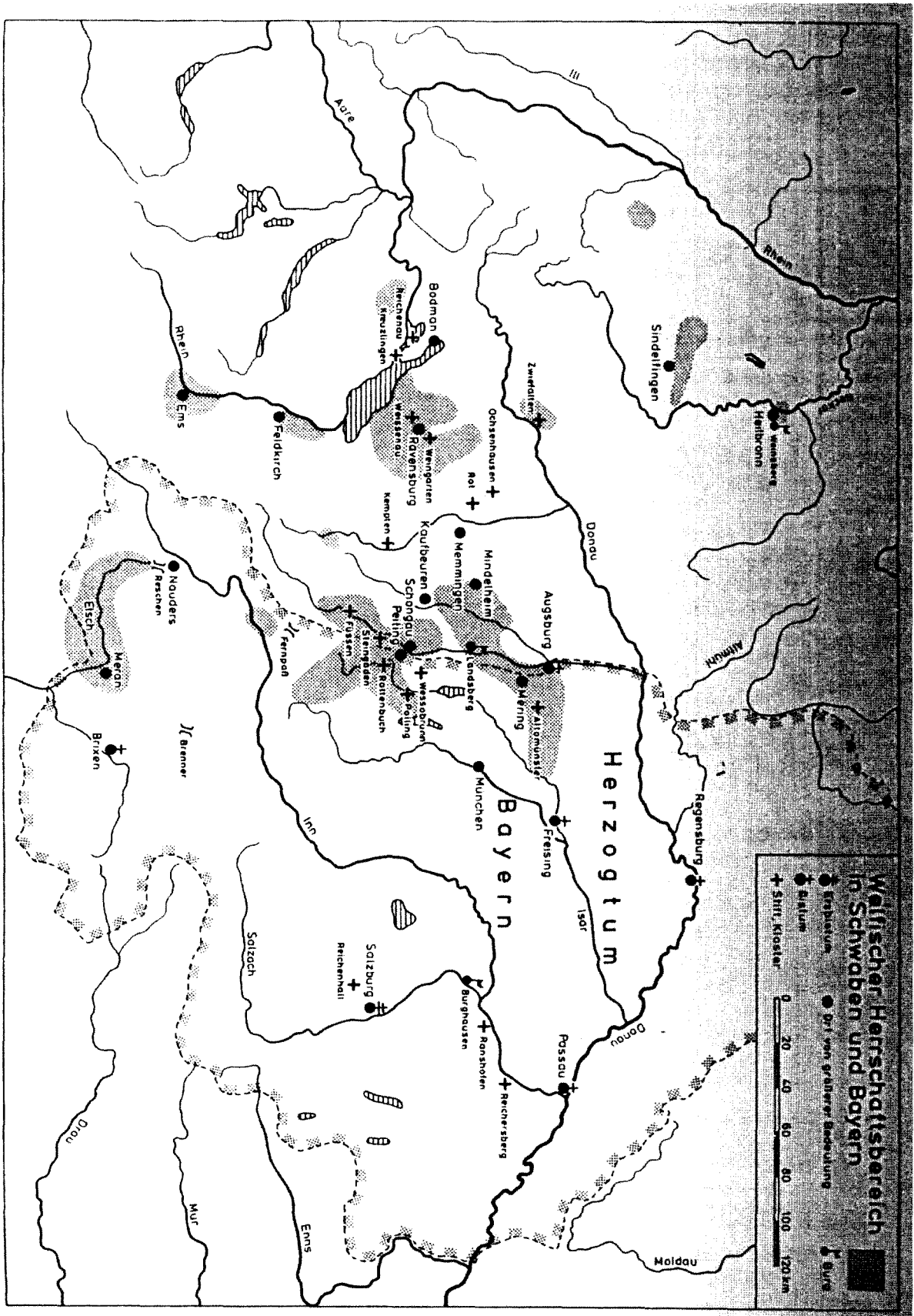

Převzato z K. JORDAN, Heinrich der Löwe. Eine Biographie, München 1979.

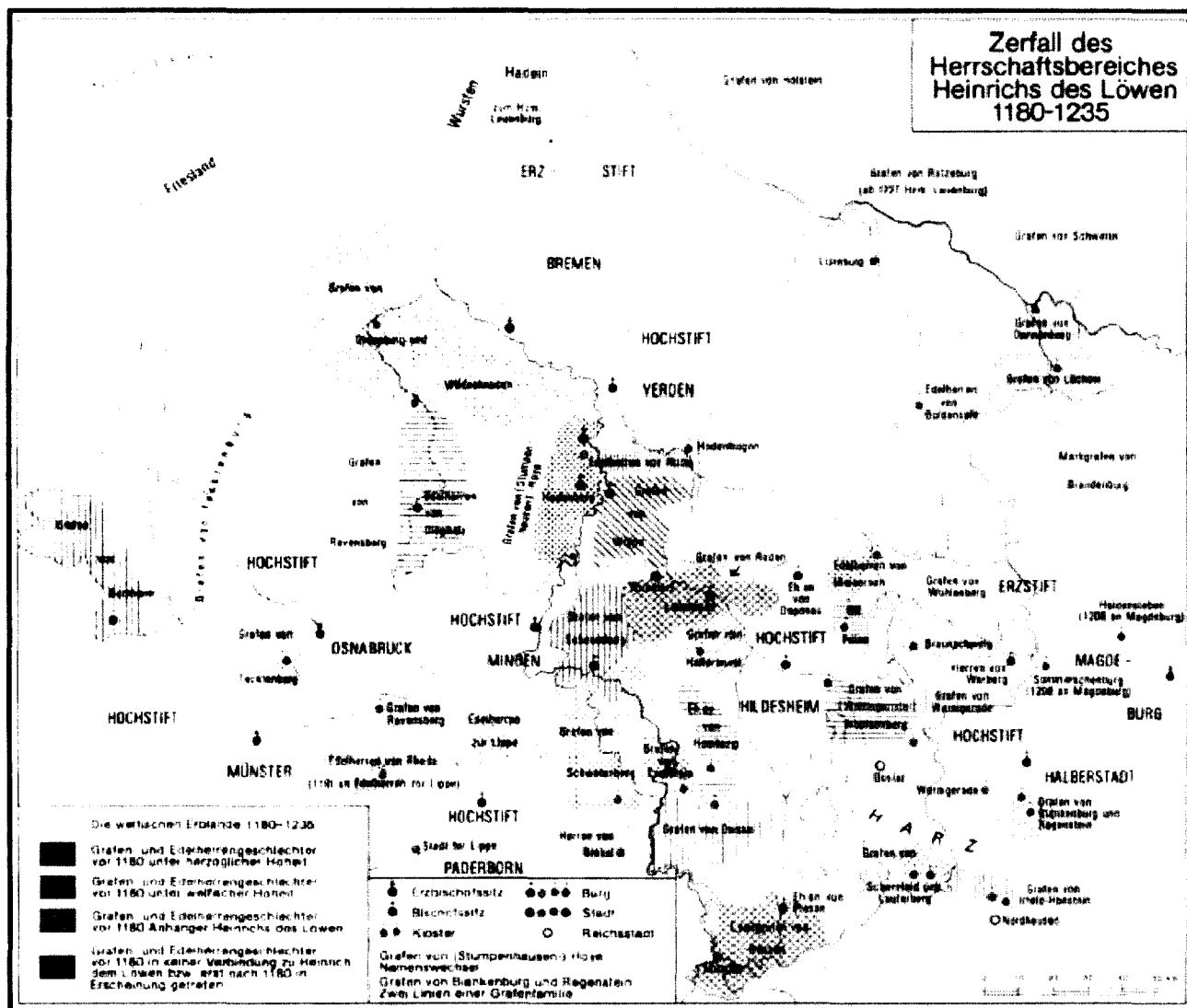
Prezato z Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Lückhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 573-574.

Mapová příloha č. 7

Prévztato z K. JORDAN, Heinrich der Löwe. Eine Biographie, München 1979.

Mapová příloha č. 8

Převzato z Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 549.

BIBLIOGRAFIE

PRAMENY

- ANN. EGMUNDANI** – Annales Egmundani, ed. G. H. Pertz, in: MGH SS 16, Hannover 1859, s. 442-479.
- ANN. MAGD.** – Annales Magdeburgenses, ed. G. H. Pertz, in: MGH SS 16, Hannover 1859, s. 105-196.
- ANN. PALID.** – Annales Palidenses auctore Theodoro monacho, ed. G. H. Pertz, in: MGH SS 16, Hannover 1859, s. 48-98.
- ANN. PEGAV.** – Annales Pegavienses, ed. G. H. Pertz, in: MGH SS 16, Hannover 1859, s. 232-270.
- ANN. SAXO** – Annalista Saxo, ed. G. Waitz, in: MGH SS 6, Hannover 1844, s. 542-777.
- ANSEMI** – Anselmi Gemblacensis Continuatio, ed. D. L. C. Bethmann, in: MGH SS 6, Hannover 1844, s. 375-384.
- ARNOLDI** – Arnoldi Chronica Slavorum, ed. I. M. Lappenberg, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum Scholarum 14, Hannover 1868.
- AUCTARIUM** – Auctarium Lambacense, ed. W. Wattenbach, in: MGH SS 9, Hannover 1851, s. 555-556.
- BURCHARDI** – Burchardi praepositi Urspergensis chronikon, ed. O. Holder-Egger und B. von Simon, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum Scholarum 16, Hannover 1916.
- CON. CLAUS.** – Continuatio Claustro-neoburgensis III., ed. W. Wattenbach, in: MGH SS 9, Hannover 1851, s. 628-637.
- CON. ZWETL.** – Continuatio Zwetlensis altera, ed. W. Wattenbach, in: MGH SS 9, Hannover 1851, s. 541-544.
- DF I.** – Die Urkunden Friedrichs I., hg. von Heinrich Appelt, 5. Bde., Hannover 1975-1990 (= MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser 10, 1-5).
- DK III.** – Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich, bearb. von Friedrich Hausmann, Wien-Köln-Graz 1969 (= MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser 9).
- GISLEBERTI** – Gisleberti Chronicon Hanoniense, ed. W. Arndt und G. H. Pertz, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum Scholarum 29, Hannover 1869.
- HELMOLDI** – Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum. Editio secunda. Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler, in: MGH SS rerum Germanicarum 18, Hannover 1909.
- CHRON. REG.** – Chronica regia Coloniensis, ed. G. Waitz, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum scholarum 18, Hannover 1880.
- CHRON. MAG. PRES.** – Chronicon Magni presbiteri, ed. W. Wattenbach, in: MGH SS 17, Hannover 1861, s. 476-523.
- JARLOCH** – Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského, in: FRB II. ed. J. Emler, Praha 1874, s. 461-516.
- KAN. VYŠ.** – Kanovník vyšehradský, in: FRB II. ed. J. Emler, Praha 1874, s. 201-237.
- KOSMAS** – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Hrsg. von Bertold Bretholz unter Mitarbeit von Wilhelm Weinberger, MGH SS rerum Germanicarum, Nova series II, Berlin 1923.
- MNICH SÁZ.** – Mních sázavský, in: FRB II. ed. J. Emler, Praha 1874, s. 238-269.
- OTTONIS DE SANCTO BLAS.** – Ottonis de sancto Blasio Chronica, ed. A. Hofmeister, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum Scholarum 47, Hannover 1912.

OTTONIS CHRON. – Ottonis episcopi Frisinensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus. Editio Altera. ed. A. Hofmeister, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum Scholarum 45, Hannover 1912.

OTTONIS ET RAHEWINI – Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Editio tertia. Recensuit G. Waitz. Curavit B. de Simson, in: MGH SS rerum Germanicarum in usum Scholarum 46, Hannover 1912.

RI – Die Regesten des Kaiserreiches unter Friedrich I. 1152(1122)-1190, hg. von J. F. Böhmer, neu bearb. von Ferdinand Opll, Wien – Köln 1980-2001 (= Regesta imperii IV, 2, 1-3)

SÄCHS. WELTCHRON. – Sächsische Weltchronik, ed. Ludwig Weiland, in: MGH Deutsche Chroniken Bd. 2, Hannover 1877.

UHDL – Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern, hg. von Karl Jordan, Leipzig 1941 (= MGH Laienfürsten und Dynastenerkunden 1).

VINCENCIUS – Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského, in: FRB II. ed. J. Emler, Praha 1874, s. 407-460.

U českých citací z domácích pramenů jsem využíval především tyto moderní překlady: Letopis Vincenciův a Jarlochův. F. Heřmanský, Praha 1957.

Kosmova kronika česká. K. Hrdina, Praha 1952.

Pokračovatelé Kosmovi. K. Hrdina, V. V. Tomek a M. Bláhová, Praha 1974.

LITERATURA

ALTHOFF, Gerd: Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter, Darmstadt 1990.

ALTHOFF, Gerd: Colloquium familiare – colloquium secretum – colloquium publicum. Beratung im politischen Leben des früheren Mittelalters, in: Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde, Darmstadt 1997, s. 157-184.

ALTHOFF, Gerd: Huld. Überlegungen zu einem Zentralbegriff der mittelalterlichen Herrschaftsordnung, in: Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde, Darmstadt 1997, s. 199-228.

ALTHOFF, Gerd: Die Historiographie bewältigt. Der Sturz Heinrichs des Löwen in der Darstellung Arnolds von Lübeck, in: Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter, Darmstadt 2003, s. 190-210.

ALTHOFF, Gerd: Beratungen über die Gestaltung zeremonieller und ritueller Verfahren im Mittelalter, in: Vormoderne politische Verfahren, Hrsg. von Barbara Stollberg-Rilinger, Berlin 2001 (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 25), s. 53-71.

ANGERMEIER, Heinz: König und Staat im deutschen Mittelalter, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 117, 1981, s. 167-182.

APPELT, Heinrich: Heinrich der Löwe und die Wahl Friedrich Barbarossas, in: Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft. Gesammelte Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte, Hrsg. O. Hageneder und H. Weigel, Wien-Köln-Graz 1988, s. 97-108.

APPELT, Heinrich: Die Erhebung zum Herzogtum, in: Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft. Gesammelte Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte, Hrsg. O. Hageneder und H. Weigel, Wien-Köln-Graz 1988, s. 206-219.

APPELT, Heinrich: Kaiserurkunde und Fürstentsenz unter Friedrich Barbarossa, in: Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft. Gesammelte Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte, Hrsg. O. Hageneder und H. Weigel, Wien-Köln-Graz 1988, s. 81-96.

- BAKALA, Jaroslav:** K počátkům lenního zřízení v českém státě, SISB 57, 1959, s. 378-388.
- BARBOROVÁ, Eva:** Postavení Moravy v českém státě v době předhusitské (1182-1411), SAP 20, 1970, s. 309-362.
- BARRACLOUGH, Geoffrey:** Die mittelalterlichen Grundlagen des modernen Deutschland, Weimar 1953.
- BECHER, Matthias:** Rex, Dux und Gens. Untersuchungen zur Entstehung des sächsischen Herzogtums im 9. und 10. Jahrhundert (Historische Studien, Band 444), Husum 1996.
- BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Nad'a:** Velké dějiny zemí koruny české, I. Do roku 1197, Praha-Litomyšl 1999.
- BLÁHOVÁ, Marie:** Die Beziehungen Böhmens zum Reich in der Zeit der Salier und Frühen Stauer im Spiegel der zeitgenössischen böhmischen Geschichtsschreibung, AfK 74, 1992, s. 23-48.
- BOHÁČ, Zdeněk:** Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské, HG 18, 1979, s. 165-203.
- BOHÁČEK, Miroslav:** Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.-15. století, SAP 24, 1974, s. 461-486.
- BORGOLTE, Michael:** Die mittelalterliche Kirche, München 1992 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte, 17).
- BOSHOF, Egon:** Welfische Herrschaft und staufisches Reich, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Hrsg. von Bernd Schneidmüller, Wiesbaden 1995 (= Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 7), s. 37-42.
- BOSL, Karl:** Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter, in: Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen, Lindau-Konstanz 1960, (= Vorträge und Forschungen, 5), s. 51-94.
- BREUER, Norbert:** Geschichtsbild und politische Vorstellungswelt in der Kölner Königschronik sowie der „Chronica S. Pantaleonis“, Diss. Würzburg 1966.
- BÜTTNER, Heinrich:** Das politische Handeln Friedrich Barbarossas im Jahre 1156, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 106, 1970, S. 54-67.
- BÜTTNER, Heinrich:** Staufische Territorialpolitik im 12. Jh., in: Württembergisch Franken 47, 1963, s. 5-27.
- DEJMEK, Jindřich:** Děpoltici (K mocenskému postavení a osudům jedné vedlejší větve Přemyslovců, MHB 1, 1991, s. 89-144.
- DIESTELKAMP, Bernhard:** Homagium, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG) 2, Berlin 1978, s. 225-228.
- DIRLMEIER, Ulf:** Heinrich der Löwe und >die Wirtschaft<, in: Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation, Hrsg. von Johannes Fried und Otto Gerhard Oexle, Ostfildern 2003 (= Vorträge und Forschungen, 57), s. 293-309.
- EHLERS, Joachim:** Die Entstehung des deutschen Reiches, München 1994 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte, 31).
- EHLERS, Joachim:** Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter, Zürich 1997 (= Persönlichkeiten und Geschichte, Band 154/155).
- EHLERS, Joachim:** Erzbischof Wichmann und das Reich, in: Erzbischof Wichmann (1152-1197) und Magdeburg im hohen Mittelalter, hg. von Matthias Puhle, Magdeburg 1992, s. 20-31.
- EHLERS, Joachim:** Heinrich der Löwe und der sächsische Episkopat, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992, s. 435-466.

- EHLERS, Joachim:** Der Hof Heinrichs des Löwen, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Hrsg. von Bernd Schneidmüller, Wiesbaden 1995 (= Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 7), s. 43-59.
- EICKELS, Klaus van:** Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter. Stuttgart 2002 (= Mittelalter-Forschungen, Band 10).
- EICKELS, Klaus van:** Wo man im Mittelalter zwei Herren dienen konnte - und welche Folgen dies hatte, in: Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit, Bernhard Jussen (Hg.), München 2005, s. 165-177.
- EIBL, Elfie-Marita:** Goslar – Ein Herrschaftsvorort Kaiser Friedrich Barbarossas, in: Goslar im Mittelalter, Hrsg. von Hansgeorg Engelke, Bielefeld 2003, s. 199-214.
- ENGELS, Odilo:** Der Niederrhein im 12. Jahrhundert, in: Stauferstudien. Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert, Hrsg. von Erich Meuthen und Stefan Wienfurter, Sigmaringen 1988, s. 177-199.
- ENGELS, Odilo:** Friedrich Barbarossa und Dänemark, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992 (= Vorträge und Forschungen, 40), s. 353-385.
- ENGELS, Odilo:** Die Restitution des Bayernherzogtums an Heinrich der Löwe, in: Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 159-171.
- FIALA, Jaroslav:** Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století, MZK XXVIII, 1992, s. 33-83.
- FIALA, Zdeněk:** Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995-1310, Praha 1975.
- FIALA, Zdeněk:** Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století, SH 6, 1959, s. 23-95.
- FIALA, Zdeněk:** Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10.-13. Jahrhunderts, in: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Hrsg. F. Graus und H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 133-143.
- FICKER, Julius:** Vom Reichsfürstenstande. Forschungen zur Geschichte der Reichsverfassung zunächst im XII. und XIII. Jahrhunderte, I., Innsbruck 1861.
- FICKER, Julius:** Vom Reichsfürstenstande. Forschungen zur Geschichte der Reichsverfassung zunächst im XII. und XIII. Jahrhunderte, II./1, Hrsg. von Paul Puntschart, Innsbruck 1911.
- FICKER, Julius:** Vom Reichsfürstenstande. Forschungen zur Geschichte der Reichsverfassung zunächst im XII. Und XIII. Jahrhunderte, II./3, Hrsg. von Paul Puntschart, Graz-Leipzig 1923.
- FRIED, Johannes:** Königsgedanken Heinrichs des Löwen, AfK 55, 1973, s. 312-352.
- FRITZE, Wolfgang H.:** Corona regni Bohemiae. Die Entstehung des böhmischen Königtums im 12. Jahrhundert im Widerspiel von Kaiser, Fürst und Adel, in: W. H. Fritze, Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im östlichen Mitteleuropa vom 6. bis zum 13. Jahrhundert. Hrsg. Von L. Kuchenbuch und W. Schich, Berlin 1982 (= Germania Slavica, 3), s. 209-296.
- GAETHKE, Hans-Otto:** Herzog Heinrich der Löwe und die Slawen nordöstlich der unteren Elbe, Frankfurt am Main 1999 (= Kieler Werkstücke. Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte 24).
- GANSHOF, Francois Louis:** Was ist das Lehnswesen?, 6. erw. dt. Aufl., Darmstadt 1983.
- GATTERMANN, Günter:** Die deutschen Fürsten auf der Reichsheerfahrt. Studien zur Reichskriegsverfassung der Stauferzeit, masch. Diss. phil. Frankfurt am Main 1956.

- GOETZ, Hans-Werner:** „Dux“ und „Ducatus“. Begriffs- und verfassungsgeschichtliche Untersuchungen zur Entstehung sog. „jüngerer“ Stammesherzogtums an der Wende vom neunten zum zehnten Jahrhundert, Bochum 1977.
- GOETZ, Hans-Werner:** Das Herzogtum im Spiegel der salierzeitlichen Geschichtsschreibung, in Die Salier und das Reich Bd. 1, Sigmaringen 1992, s. 253-273.
- GRAUS, František:** Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, ČSČH 13, 1965, str. 1-18.
- GRAUS, František:** Lenní právo v Čechách, ČL 39, 1952, s. 67-73.
- GRAUS, František:** Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert, NGH 35, 1966, s. 131-153.
- GRAUS, František:** Kirchliche und heidnische (magische) Komponenten der Stellung der Přemysliden. Přemysliden Sage und St. Wenzelsideologie, in: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Hrsg. F. Graus und H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 133-143.
- GÜTERBOCK, Ferdinand:** Die Gelnhäuser Urkunde und der Prozeß Heinrichs des Löwen, Leipzig 1920.
- GÜTERBOCK, Ferdinand:** Barbarossas Privileg für das Herzogtum Österreich. Eine methodologische und fachwissenschaftliche Auseinandersetzung, in: HZ 147, 1933, S. 507-534.
- HAENDLE, Otto:** Die Dienstmänner Heinrichs des Löwen, Stuttgart 1930 (= Arbeiten zur deutschen Rechts- und Verfassungsgeschichte, 8).
- HÄRTEL, Reinhard:** Friedrich I. und die Länder an der oberen Adria, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992, s. 291-352.
- HASSE, Claus-Peter:** Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen. Studien zur Sozialgeschichte des 12. und 13. Jahrhunderts, Husum 1995 (= Historische Studien, 443).
- HASSE, Claus-Peter:** Hofämter am welfischen Fürstenhof, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Hrsg. von Bernd Schneidmüller, Wiesbaden 1995 (= Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 7), s. 95-118.
- HAUSER, Sigfried:** Staufische Lehnspolitik am Ende des 12. Jahrhunderts 1180-1197, Frankfurt am Main 1998.
- HEINEMEYER, Karl:** Der Prozeß Heinrichs des Löwen, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 117, 1981, s. 1-60.
- HEINEMEYER, Karl:** König und Reichsfürsten in der späten Salier- und frühen Stauferzeit, in: Vom Reichsfürstenstande, Hrsg. von W. Heinemeyer, Köln – Ulm 1987, s. 1-39.
- HILDEBRAND, Ruth:** Der sächsische „Staat“ Heinrichs des Löwen, Berlin 1937.
- HILSCH, Peter:** Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit. Ihre Stellung zwischen Reichs- und Landesgewalt von Daniel I. (1148-1167) bis Heinrich (1182-1197), München 1969.
- HLAVÁČEK, Ivan:** Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, České Budějovice 1999 (= Opera historica 7), s. 29-70.
- HOFMEISTER, Adolf E.:** Der Kampf um das Erbe der Stader Grafen zwischen den Welfen und der Bremer Kirche (1144-1236), in: Hans-Eckhard Dannenberg und Heinz-Joachim Schulze (Hrsg.): Geschichte des Landes zwischen Elbe und Weser, Bd. 2, Mittelalter, Stade 1995, (= Schriftenreihe des Landschaftsverbandes der ehemaligen Herzogtümer Bremen und Verden 8), s. 105-157.

- HOLENSTEIN, André:** Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800-1800), Stuttgart-New York 1991.
- HOSÁK, Ladislav:** Územní rozsah hradeckých obvodů moravských v 11. až 13. století, in: Pocta Zdeňku Nejedlému, Praha 1959, s. 141-151.
- HOSÁK, Ladislav:** Teritoriální vývoj Českého státu a jeho zemí I, HG 6, 1971, s. 133-149.
- HRUBÝ, František:** Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XII. Století a jeho poměr ke státu, ČČH 22, 1916, s. 17-53, 257-287, 385-421; 23, 1917, s. 38-73.
- JAN, Libor:** Církevní instituce na Moravě ve Středověku, in : Morava ve středověku, ed. Zd. Měřínský, Brno 1999, s. 132-139.
- JORDAN, Karl:** Heinrich der Löwe. Eine Biographie, München 1979.
- KARP, Hans-Jürgen:** Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsraum, Köln-Wien 1972 (= Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 9).
- KASTEN, Brigitte:** Beneficium zwischen Landleihe und Lehen – eine alte Frage, neue gestellt, in: Mönchtum – Kirche – Herrschaft 750-1000, Sigmaringen 1998, s. 243-261.
- KAVKA, František:** Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, ČČH 88, 1990, s. 225-251.
- KEJŘ, Jiří:** Císař Fridrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké (loketské), in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 11-27.
- KEJŘ, Jiří:** O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy říši, SAP 28, 1978, s. 233-285.
- KEJŘ, Jiří:** Korunovace krále Vladislava II., ČČH 88, 1990, s. 641-660.
- KEJŘ, Jiří:** O říšském knížectví pražského biskupa, ČČH 89, 1991, s. 481-492.
- KEJŘ, Jiří:** Böhmen und das Reich unter Friedrich I., in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und wirkungswesen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992, s. 241-29.
- KEJŘ, Jiří:** Böhmen zur Zeit Friedrich Barbarossas, in: Kaiser Friedrich Barbarossa. Landesausbau-Aspekte seiner Politik-Wirkung. Hrsg. Von E. Engel und B. Töpfer, Weimar 1994 (= Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, 26), s. 101-113.
- KELLER, Hagen:** Zwischen regionaler Begrenzung und universalen Horizont. Deutschland und Imperium der Salier und Staufer 1024-1250, Frankfurt am Main - Berlin 1986 (= Propyläen Geschichte Deutschlands, 2).
- KELLER, Hagen:** Schwäbische Herzöge als Thronbewerber: Hermann II. (1002), Rudolf von Rheinfelden (1077), Friedrich von Staufen (1125). Zur Entwicklung von Reichsidee und Fürstenverantwortung, Wahlverständnis und Wahlverfahren im 11. und 12. Jahrhundert, Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins Band 131, 1983, s. 122-162.
- KOCH, Gottfried:** Sacrum Imperium, Bemerkung zur Herausbildung der staufischen Herrschaftsideologie, in: Ideologie und Herrschaft im Mittelalter, Hrsg. Max Kelner, Darmstadt 1982, s. 268-302.
- KOLLER, Heinrich:** Die Bedeutung des Titels „princeps“ in der Reichskanzlei unter den Saliern und Staufern, MIÖG 68, 1960, str. 63-80.
- KÖLZER, Theo:** Der Hof Friedrich Barbarossas und die Reichsfürsten, in: Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrichs Barbarossas, Hrsg. Stefan Weinfurter, Stuttgart 2002, s. 220-236.
- KÖSTER, Arnold:** Die staatlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu deutschen Kaisern von Otto dem Grossen bis Ottokar II., Breslau 1912.
- KOWALKE, Götz:** Wichmann und Barbarossa, in: Erzbischof Wichmann (1152-1197) und Magdeburg im hohen Mittelalter, hg. von Matthias Puhle, Magdeburg 1992, s. 32-41.

- KRAMER, Ferdinand:** Die Welfen. Eine europäische Dynastie in Bayern, in: Die Herrscher Bayerns, Alois Schmid und Katharina Weigand (Hrsg.), München 2001, s. 70-90.
- KRAUS, Andreas:** Geschichte Bayerns, München 1983.
- KRAUS, Andreas:** Heinrich der Löwe und Bayern, in: Heinrich der Löwe, Hrsg. von Wolf-Dieter Mohrmann, Göttingen 1980 (= Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 39), s. 151-214.
- KRIEG, Heinz:** Herrscherdarstellung in der Stauferzeit. Friedrich Barbarossa im Spiegel seiner Urkunden und der staufischen Geschichtsschreibung, Ostfildern 2003 (= Vorträge und Forschungen Sonderband, 50).
- KRIEGER, Karl-Friedrich:** Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (ca. 1200-1437), Aalen 1979 (= Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, 23).
- KRIEGER, Karl-Friedrich:** Obligatory Military Service and the Use of Mercenaries in Imperial Military Campaigns under the Hohenstaufen Emperors, in: England and Germany in the High Middle Ages, Edited by Alfred Haverkamp and Hanna Vollrath, Oxford 1996.
- KRZEMIENSKA, Barbara:** Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě, in: Krzemienska, B. – Merhautová A. – Třeštit, D., Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě, Praha 2000, s. 7-50.
- KUBŮ, František:** Štaufská ministerialita na Chebsku, Cheb 1997.
- KUPPER, Jean-Louis:** Friedrich Barbarossa im Maasgebiet, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992 (= Vorträge und Forschungen, 40), s. 226-240.
- LEXIKON DES MITTELALTERS**, Bd. 1-9, Stuttgart-Weimar 1999.
- LINDNER, Michael:** Fest und Herrschaft unter Kaiser Friedrich Barbarossa, in: Kaiser Friedrich Barbarossa. Landesausbau-Aspekte seiner Politik-Wirkung. Hrsg. von E. Engel und B. Töpfer, Weimar 1994 (= Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, 26), s. 151-170.
- LINDNER, Michael:** Friedrich Barbarossa, Heinrich der Löwe und die ostsächsischen Fürsten. Alle gegen einen und einer gegen alle?, in: Goslar im Mittelalter, Hrsg. von Hansgeorg Engelke, Bielefeld 2003, s. 175-198.
- MAURER, Helmut:** Der Herzog von Schwaben. Grundlagen, Wirkungen und Wesen seiner Herrschaft in ottonischer, salischer und staufischer Zeit, Sigmaringen 1978.
- MAYER, Theodor:** Fürsten und Staat. Studien zur Verfassungsgeschichte des deutschen Mittelalters, Weimar 1950.
- MAYER, Theodor:** Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im hohen Mittelalter, in: HZ 159, 1939, s. 457-487.
- MEIER, Gabriele:** Die Bischöfe von Paderborn und ihr Bistum im Hochmittelalter, Paderborn 1987.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk:** Morava po připojení k přemyslovskému státu, in : Morava ve středověku, ed. Zd. Měřínský, Brno 1999, s. 7-26.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk:** Hrad Spytihněv v souvislostech moravského vývoje 11. až 12. století a otázka existence údělu Břetislavova syna Spytihněva na Moravě, ČMM 116, 1997, s. 19-37.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk:** Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera, in: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.-25. května 2001 v Třebíči. K vydání připravili Libor Jan a Petr Obšusta. Disputationes Moraviae 3, Brno 2002, s. 57-83.

- MICHNA, Pavel J.:** K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století), ČSČH 30, 1982, s. 716-744.
- MILDE, Wolfgang:** Christus verheißt das Reich des Lebens. Krönungsdarstellungen von Schreibern und Stiftern, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Hrsg. von Bernd Schneidmüller, Wiesbaden 1995 (= Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 7), s. 279-296.
- MITTEIS, Heinrich:** Politische Prozesse des früheren Mittelalters in Deutschland und Frankreich, Heidelberg 1927.
- MITTEIS Heinrich:** Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte, Weimar 1933, Nachdr. Köln-Wien 1974.
- MITTEIS, Heinrich:** Der Staat des hohen Mittelalters, 9. Aufl., Weimar 1974.
- MÜLLER-MERTENS, Eckhard:** Regnum Teutonicum. Aufkommen und Verbreitung der deutschen Reichs- und Königsauffassung im frühen Mittelalter, Berlin 1970.
- NOVOTNÝ, Václav:** České dějiny, I.1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha, Praha 1912.
- NOVOTNÝ, Václav:** České dějiny, I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197), Praha 1913.
- NOVOTNÝ, Václav:** Adolfa Bachmanna Geschichte Böhmens, ČČH IX, 1903, s. 26-46, 164-178, 262-300, 373-397.
- NOVÝ, Rostislav:** Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972 (= AUC 1960, Philosophica et Historica, 5).
- NOVÝ, Rostislav:** K počátkům feudální monarchie v Čechách I. (Sigillum commune regni), ČNM-Historické muzeum 145, 1976, s. 144-164.
- OPPL, Ferdinand:** Fridrich Barbarossa císař a rytíř, Praha-Litomyšl 2001.
- ORTMANN, Kurt:** Das Bistum Minden in seinen Beziehungen zu König, Papst und Herzog bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, Bensberg 1972.
- PARTENHEIMER, Lutz:** Albrecht der Bär. Gründer der Mark Brandenburg und des Fürstentums Anhalt, 2. durchgesehene und ergänzte Aufl., Köln-Weimar-Wien 2003.
- PATZE, Hans:** Friedrich Barbarossa und die deutschen Fürsten, in: Die Zeit der Staufer. Geschichte – Kunst – Kultur, Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977, Bd. V. Vorträge und Forschungen, Stuttgart 1979, s. 35-75.
- PETERS, Inge-Maren:** Heinrich der Löwe als Landesherr, in: Heinrich der Löwe, Hrsg. von Wolf-Dieter Mohrmann, Göttingen 1980, (= Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 39), s. 85-126.
- PETERSOHN, Jürgen:** Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission – Kirchenorganisation – Kulturpolitik, Köln-Wien 1979 (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 17).
- PETERSOHN, Jürgen:** Friedrich Barbarossa, Heinrich der Löwe und die Kirchenorganisation in Transalpingien. Voraussetzungen, Bedeutung und Wirkungen des Goslarer Privilegs von 1154, in: Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation, Hrsg. von Johannes Fried und Otto Gerhard Oexle, Ostfildern 2003 (= Vorträge und Forschungen, 57), s. 239-279.
- PETERSOHN, Jürgen:** Emmerhard von Mecklenburg und Heinrich der Löwe, in: Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation, Hrsg. Johannes Fried und Otto Gerhard Oexle, Ostfildern 2003 (= Vorträge und Forschungen, 57), s. 281-291.
- PETKE, Wolfgang:** Lothar von Süpplingenburg (1125-1137), in: Kaisergestalten des Mittelalters, Hrsg. von Helmut Beuman, 2. Aufl., München 1985, s. 155-176.
- PISCHKE, Gudrun:** Der Herrschaftsbereich Heinrichs des Löwen. Quellenverzeichnis, Hildesheim 1987.

- PISCHKE, Gudrun:** Die Welfen – Vom süddeutschen Geschlecht zu norddeutschen Landesherren, in: Die Welfen. Landesgeschichtliche Aspekte ihrer Herrschaft, Hrsg. von Karl-Ludwig Ay, Lorenz Maier, Joachim Jahn, Konstanz 1998, s. 197-222.
- PLASSMANN, Alheydis:** Die Struktur des Hofes unter Friedrich I. Barbarossa nach den deutschen Zeugen seiner Urkunden, Hannover 1998 (= MGH Studien und Texte, Bd. 20).
- PUHLE, Matthias:** Die politischen Beziehungen zwischen dem Braunschweiger Hof und dem Erzbistum Magdeburg zur Zeit Heinrichs des Löwen und Ottos IV., in: Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 149-158.
- RAUCH, Günter:** Die Bündnisse deutscher Herrscher mit Reichsangehörigen vom Regierungsantritt Friedrich Barbarossas bis zum Tod Rudolfs von Habsburg, Aalen 1966 (= Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, Neue Folge, 5).
- REULING, Ulrich:** Zur Entwicklung der Wahlformen bei den hochmittelalterlichen Königserhebungen im Reich, in: Wahlen und Wählen im Mittelalter, hrsg. von Reinhard Schneider u. Harald Zimmermann, Sigmaringen 1990, s. 227 – 270.
- RUSSOCKI, Stanislaw:** Protoparlamentaryzm Czech do poczatku XV wieku, Warszawa 1973 (= Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, 71).
- SCHIEFFER, Rudolf:** Ottonen und Salier in Bayern. Das Herzogtum zwischen Königsnähe und Königsferne, in: Die Herrscher Bayerns, Alois Schmid und Katharina Weigand (Hrsg.), München 2001, s. 59-69.
- SCHMID, Alois:** Die früheren Wittelsbacher. Grundlegung des Landes Bayern, in: Die Herrscher Bayerns, Alois Schmid und Katharina Weigand (Hrsg.), München 2001, s. 91-105.
- SCHMID, Alois:** Heinrich der Löwe als Herzog von Bayern, in: Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 173-179.
- SCHRAMM Percy Ernst:** Böhmen und das Regnum: Die Verleihungen der Königswürde an die Herzöge von Böhmen (1085/86, 1158, 1198/1203), in: Kaiser, Könige und Papste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters, IV/2, Stuttgart 1971, s. 516-534.
- SCHULZE, Hans K.:** Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter, Bd. I., Stamm, Gefolgschaft, Lehenswesen, Grundherrschaft, Stuttgart 1985.
- SCHULZE, Hans K.:** Die Grafschaftsorganisation als Element der frühmittelalterlichen Staatlichkeit, Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 14, 1990, s. 29-46.
- SLÁMA, Jiří,** Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu, Praehistorica XIV, Praha 1988.
- SPIEB, Karl-Heinz:** Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter, Idstein 2002.
- SPIEB, Karl-Heinz:** Lehnseid, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG) 2, Berlin 1978, s. 1707-1708.
- SPRINGER, Matthias:** Erzbischof Wichmann von Magdeburg, in: Erzbischof Wichmann (1152-1197) und Magdeburg im hohen Mittelalter, hg. von Matthias Puhle, Magdeburg 1992, s. 2-19.
- STENGEL, Edmund E.:** Die Kirchenverfassung Westeuropas im Mittelalter, in: Zur mittelalterlichen Geschichte. Abhandlungen und Untersuchungen zur mittelalterlichen Geschichte, Köln Graz 1960, s. 1-29.
- STENGEL, Edmund E.:** Über den Ursprung der Ministerialität, in: Zur mittelalterlichen Geschichte. Abhandlungen und Untersuchungen zur mittelalterlichen Geschichte, Köln Graz 1960, s. 69-86.

STENGEL, Edmund E.: Land- und lehnrechtliche Grundlagen des Reichsfürstenstandes, in: Zur mittelalterlichen Geschichte. Abhandlungen und Untersuchungen zur mittelalterlichen Geschichte, Köln-Graz 1960, s. 133-173.

STÖRMER, Wilhelm: Die süddeutschen Welfen unter besonderer Berücksichtigung ihrer Herrschaftspolitik im bayerisch-schwäbischen Grenzraum, in: Die Welfen. Landesgeschichtliche Aspekte ihrer Herrschaft, Hrsg. von Karl-Ludwig Ay, Lorenz Maier, Joachim Jahn, Konstanz 1998, s. 57-96.

ŠIMEČEK, Zdeněk: K charakteristice středověkých kolokvií v Čechách, ČSČH 18, 1970, s. 593-601.

THEUERKAUF, Gerhard: Sachsenrecht im Übergang von der Lex Saxonum zum Sachsenspiegel, in: Die Salier und das Reich Bd. 3, Sigmaringen 1992, s. 415-425.

TÖPFER, Bernhard: Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992 (= Vorträge und Forschungen, 40), s. 389-433.

TÖPFER, Bernhard: Kaiser Friedrich Barbarossa – Grundlinien seiner Politik, in: Kaiser Friedrich Barbarossa. Landesausbau-Aspekte seiner Politik-Wirkung. Hrsg. von E. Engel und B. Töpfer, Weimar 1994, (= Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, 26), s. 9-30.

TŘEŠTÍK, Dušan: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935), Praha 2001.

TŘEŠTÍK, Dušan: K sociální struktuře přemyslovských Čech, ČSČH 19, 1971, s. 537-567.

TUREK, Rudolf: Das Verhältnis der Kirche zur weltlichen Macht zur Zeit der Přemysliden, in: Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr. Bearb. von J. Hofmann, St. Ottilien 1993 (= Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige. Ergänzungsband, 33), s. 87-99.

URBAN, Jan: Lichtenburkové. Vzestup a pády jednoho panského rodu, Praha 2003 (= Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska, Sv. 2).

VÁLKA, Josef: Středověká Morava, Brno 1991 (= Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, 5. Dějiny Moravy, 1).

VANĚČEK, Václav: Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.-15. stol.), I. Zakladatelská práva, II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská, III. Imunita soudní, Praha 1933-1939 (= Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 18, 22, 24).

VANĚČEK, Václav: Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku, Praha 1938 (= Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 23).

VANĚČEK, Václav: Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské, Věstník České akademie věd a umění 51, 1942, s. 13-40.

VANĚČEK, Václav: Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století, PHS 12, 1966, s. 27-40.

VANIČEK, Vratislav: Velké dějiny zemí koruny české, II. 1197-1250, Praha-Litomyšl 2000.

VELÍMSKÝ, Tomáš: Trans montes, ad fontes! K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998.

VELÍMSKÝ, Tomáš, Hrabišici páni z Rýzmburka, Praha 2002 (= Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska, Sv. 1).

VELÍMSKÝ, Tomáš: K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby, MHB 4, 1995, s. 81-123.

- VESELÝ, Jiří:** K otázce lenního vztahu k římské říši v českých dějinách, SAP 29/1, 1979, s. 56-116.
- VOLF, Josef:** Účast českých panovníků na říšských výpravách, ČČM 81, 1907, s. 23-35, 222-229, 376-399; 82, 1908, s. 171-184.
- WATTENBACH, Wilhelm, SCHMALE, Franz-Josef:** Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Kaier Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum, Bd. I., Darmstadt 1976.
- WEGENER, Wilhelm:** Böhmen, Mähren und das Reich im Hochmittelalter, Köln-Graz 1958.
- WEINFURTER, Stefan:** Die Entmachtung Heinrichs des Löwen, in: Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, Bd. 2. Essays, Hrsg. von J. Luckhardt und F. Niehoff, München 1995, s. 180-189.
- WEINFURTER, Stefan:** Erzbischof Philipp von Köln und der Sturz Heinrichs des Löwen, in: Stefan Weinfurter. Gelebte Ordnung – Gedachte Ordnung. Ausgewählte Beiträge zu König, Kirche und Reich, Hrsg. von Helmuth Kluger, Hubertus Seibert und Werner Bomm, Ostfildern 2005, s. 335-359.
- WEINFURTER, Stefan:** Der Aufstieg der früheren Wittelsbacher, in: Stefan Weinfurter. Gelebte Ordnung – Gedachte Ordnung. Ausgewählte Beiträge zu König, Kirche und Reich, Hrsg. von Helmuth Kluger, Hubertus Seibert und Werner Bomm, Ostfildern 2005, s. 135-157.
- WERLE, Hans:** Titelherzogtum und Herzogsherrschaft, in: ZRG GA 73, 1956, s. 225-299.
- WIHODA, Martin:** Geneze moravské šlechty, in: Acta historica et museologica Universitatis Silensianae Opaviensis. Řada C, 2/1995. Sborník k 65. narozeninám doc. dr. J. Bakaly, CSc., Opava 1995, s. 23-41.
- WIHODA, Martin:** Znojemští úředníci v politickém a mocenském systému přemyslovské monarchie, in: Znojemská rotunda ve světle vědeckého poznání. Vědecká konference Znojmo 23.-25. 9. 1996. Sborník příspěvků, Znojmo 1997, s. 18-45.
- WIHODA, Martin:** Vznik moravského markrabství, ČČH 97, 1999, s. 453-475
- ŽEMLIČKA, Josef:** Čechy v době knížecí (1034-1198), Praha 1997.
- ŽEMLIČKA, Josef:** Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, Josef:** K charakteristice středověké kolonizace v Čechách, ČSČH 26, 1978, s. 58-81.
- ŽEMLIČKA, Josef:** Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců, ČMM 109, 1990, s. 17-38.
- ŽEMLIČKA, Josef:** Politický kalendář středověkých Čech, ČČH 89, 1991, s. 31-47.
- ŽEMLIČKA, Josef:** „Moravané“ v časném středověku, ČČH 90, 1992, s. 31-47.
- ŽEMLIČKA, Josef:** K osobnosti knížete Konráda II. Oty, in: Český stát na přelomu 12. a 13. století. Red. I. Fuxová, Opava 1993, s. 17-27.
- ŽEMLIČKA, Josef:** „Omnes Bohemi“: Od svatováclavské čeledi ke středověké, MHB 3, 1993, s. 111-133.
- ŽEMLIČKA, Josef:** Te ducem, te iudicem, te rectorem (Sněmovní shromáždění v časně středověkých Čechách – kontinuita či diskontinuita?), ČČH 91, 1993, s. 369-384.
- ŽEMLIČKA, Josef:** Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin), in: Husitství-reformace-renaissance. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela, I. Red. J. Pánek – M. Polívka – N. Rejchrtová, Praha 1994, s. 47-68.
- ŽEMLIČKA, Josef:** Přemyslovští „emigranti“ a říšská politika. K diplomacii Sálců a Štaufů ve střední Evropě, in: AUC – Philosophica et Historica 1, Praha 2003, s. 513-524.

SEZNAM ZKRATEK

- AfK – Archiv für Kulturgeschichte
AUC - Acta Universitatis Carolinae
ZBLG – Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte
ČČM – Časopis českého muzea
ČSČH – Československý časopis historický
ČČH – Český časopis historický
ČL – Český lid
ČMM – Časopis Matice moravské
ČNM – Časopis Národního muzea v Praze
FHB – Folia Historica Bohemica
HG – Historická geografie
HZ – Historische Zeitschrift
LexMA – Lexikon des Mittelalters
MHB – Mediaevalia Historica Bohemica
MIÖG – Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MZK – Minulostí Západočeského kraje
NGH – Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft
PHS – Právněhistorické studie
SAP – Sborník archivních prací
SH – Sborník historický
SISB – Slezský sborník
ZRG GA – Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung

Summary

If we resume the results of our comparison, we can see that the basic difference between the duchy of Saxony, territorial domain of Henry the Lion and Bohemian principality is represented by inner political structure of these domains. In consequent this inner political structure were also the chances of the emperor encroach diverged.

The Saxonian duchy was a conglomerate of major number of aristocratic domains. The holders of these domains (bishops, earls.etc.) did not subordinate to fiats of the duke, they did not grant his authority. His power and support from emperor Frederick I. Barbarossa gave him a factual dominance over the other princes of Saxony however it did not let him to beared rule over them. His effort to enlarge his own principality threatened other princes's political positions and that is why they were in constant opposition.

The inner "disunion" was the problem of Henry's own principality as well. The principality was set together allod and fiefs. Henry had this fiefs just conferred, in fact Henry represented only one part of network feudal relationships – the suzerain and on the other hand vassal. Henry ruled over his principality as a suzerain but the suzerain's position did not ensure – according to the significant concept of feudal law - absolute control of his vassals. His extremely high requirements for feudal duty were become a reason why vassals were unsatisfied. This discontent became open hostility between Henry and the part of his vassals in the time of conflict with Frederick I.

Henry's trial showed that whole saxonian duchy was considered as a conferred fief. Henry lost his duke's position and his duchy was splited and considered to the other princes. Moreover could the emperor in cooperation with princes disunify his principality as well. Henry lost not only the duchy, but also his other fiefs.

In contrast with saxonian duchy and Henry's own principality was Bohemia compact. The princ of Bohemia ruled over whole land. It did not exist any law or part of the land which was just consider to prince as a fief.

The other "holders of political power" were subordinate and they granted his authority. Only a member of Premyslid dynasty could become a prince and this right respected the emperor as well.

Nevertheless the prince's succession was not heredity from father to son. Theoretically each male of dynasty could become the monarch. The head of aristocracy (barons) voted the prince. They did not elect the prince only in case of prince's death. The

The prince of Bohemia and the duke of Saxony in 12. century. The comparison of Bohemian principality with Saxony in the period of Henry the Lion.

barons could use their vote as a political weapon against the ruling prince who did not care about their "rights" – especially when he did not share with political decision. For the prince was not the baron's rights just restriction but also endanger his position. There were the other members of dynasty that aspired to gain prince's position. In this case they sought partiality of barons as well as fancy of emperor.

The emperor had not any rights or property in Bohemia. One possibility how he could influence in inner affairs of Bohemia was to give support to one of pretenders to prince's honour. By this way he could influence the prince and make sure his "greatness". In contrast with Saxony the emperor could not change the inner structure of Bohemia – split or take away the part of territory.

The emperor represented potency threat but also the ally. Their good relationship had to confirm prince's position against to barons and other members of dynasty. Therefore the prince take part of emperor's political activities. There were not any differences between the emperor's relationship with prince of Bohemia and relationship between the emperor and the Henry the Lion.

The Bohemian's principality in compared with Henry's duchy and his principality is due to it's inner integrity anomalous but the position of single bohemian ruler in network of personal relations (relatives, friendly, political) in empire is not different of Henry's. The prince of Bohemia could make use of this relations as well as he was by this relations threatened. But he himself was interested to take part in.